

ชินาลังการ

คัมภีร์แสดงเครื่องประดับพระชินเจ้า

พระพุทธรักจิตะ รจนา

พระธัมมานันทมหาเถระ (อัครมหาบัณฑิต) ตรวจชำระ

พระคันธसारภิงค์ แปลและอธิบาย

จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส

ฉลองอายุวัฒนมงคล ๔ รอบ ๔๘ ปี พระคันธसारภิงค์

๒๔ เมษายน ๒๕๕๒

ชีนาลังการ

คัมภีร์แสดงเครื่องประดับพระชินเจ้า

รจนา พระพุทธรักขิตะ

ตรวจชำระ พระธัมมานันทมหาเถระ (อัครมหาบัณฑิต)

แปลและอธิบาย พระคัมภีร์สาราณวงศ์

ผู้จัดพิมพ์ ๓๗ วัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ๕๒๐๐๐

จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส

ฉลองอายุวัฒนมงคล ๔ รอบ ๔๘ ปี

พระคัมภีร์สาราณวงศ์

๒๔ เมษายน ๒๕๕๒

ISBN : 978-974-8285-42-9

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒

จำนวนพิมพ์ : ๓,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์

สนง.อาคารพรานนกพลาซ่า ถนนพรานนก

เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๒๘๖๖-๒๗๐๗

คำอนุโมทนา

โดยพระธัมมานันทมหาเถระ

โบราณจารย์ได้รจนาคัมภีร์พรรณนาพระพุทธรูปคุณหลายคัมภีร์ เช่น ชินาลังการ ชินจริต พุทธจริต นมกการะ มหาปณามะ และปัชช-มธุ เป็นต้น เพื่อให้ชาวพุทธเกิดศรัทธาในพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของตน และเพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติของสัตบุรุษผู้แสวงหาโมกษะ คัมภีร์ดังกล่าวได้รับการแปลไว้แล้วหลายเล่มในปีก่อนๆ โดยพระคันธสาราภิงส์ ศิษย์ของข้าพเจ้า คือ นมกการะ มหาปณามะ และปัชชมธุ

บัดนี้ ท่านได้แปลคัมภีร์ชินาลังการที่จัดเป็นวรรณกรรมบาลีที่ยิ่งใหญ่และใช้ภาษาที่ซับซ้อน เพื่อให้ผู้ศึกษาร้อยกรองบาลีเรียนรู้แนวทางในการประพันธ์คาถาให้มีอลังการหลากหลาย อีกทั้งเพิ่มเติมคำอธิบายเกี่ยวกับหลักภาษาและหลักธรรมตามสมควร ข้าพเจ้าได้อ่านตรวจทานต้นฉบับแล้วเห็นว่าท่านแปลได้ไพเราะสละสลวย และอธิบายความได้กระจ่างชัดเจน ขอให้ผลงานท่านที่ฝากไว้ในบรรณพิภพแห่งบาลีเล่มนี้จงเกื้อกูลแก่นักศึกษาบาลีตามสมควร

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาความอุตสาหะของพระคันธสาราภิงส์ในการรวบรวมและเผยแพร่คำสอนของพระบรมศาสดาให้กว้างไกลอย่างหลากหลายวิธีเพื่อยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่มวลชนตลอดกาลนาน

ดังคาถาประพันธ์บทหนึ่งที่โบราณจารย์กล่าวว่า

สปรตถํ จเร ธีโร อสกุโณโต สกํ จเร
อิมปิ เทว อสกุโณโต ปาปตฺตานํ นิวารเย.

“ธีรชนพึงประพฤติประโยชน์ตนและผู้อื่น ถ้ามีอาจทำ
เช่นนั้นก็พึงประพฤติประโยชน์ตน ถ้ามีอาจทำทั้งสอง
ประการนี้ได้ ก็พึงประพฤติตนหลีกเลี่ยงจากความชั่ว”

หวังว่าคำราเล่มนี่จะเป็นส่วนหนึ่งแห่งประกายปัญญา ที่เอื้อให้
หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาได้แพร่หลายในวิถีทางที่ถูกต้องสืบไป

พระธัมมานันทมหาเถระ

อัครมหาบัณฑิต

เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

เมษายน ๒๕๕๒

คำนำ

ชีนาลังการ แปลว่า เครื่องประดับพระชินเจ้า เป็นวรรณกรรมบาลีประเภทร้อยกรอง ประพันธ์ขึ้นเพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่การสร้างบารมี ๓๐ ทศหลังจากที่ได้รับพุทธพยากรณ์เมื่อเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส จนถึงการประสูติเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณี การตรัสรู้ การประกาศพระศาสนา และการปรินิพพาน คัมภีร์นี้เปรียบเหมือนผอบทองที่รองรับของหอมคือพระพุทธคุณอันทรงค่าเพื่อให้กุลบุตรผู้มีศรัทธาได้เก็บรักษาไว้ และใช้เป็นแนวทางในการเจริญรอยตามปฏิปทาของสัตว์บุรุษผู้แสวงหาโมกษะในกาลก่อน

ท่านผู้ประพันธ์คัมภีร์นี้คือพระเถระชาวสิงหลชื่อพระพุทธรักขิตะ ท่านเกิดที่โรหนชนบทในเกาะลังกา ต่อมาได้พำนักอยู่ในแคว้นโจลิตัมพะบนเกาะลังกานั้นเอง ท่านเป็นปราชญ์ทางศาสนามีชื่อเสียงเลื่องลือ และเป็นคณาจารย์สอนพระอภิธรรมแก่หมู่ภิกษุ ท่านมีชีวิตอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตรงกับสมัยพระเจ้าปราคัมมาที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ซึ่งเป็นยุคทองของวรรณกรรมบาลี เนื่องจากพระมหากษัตริย์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ปรากฏหลักฐานเป็นคัมภีร์สำคัญจำนวนมากที่รจนาขึ้นในสมัยนั้น เช่น ฎีกาพระวินัยชื่อสารัตถทีปนี แต่งโดยพระสารีบุตร, โมคคัลลานไวยากรณ์

ซึ่งแต่งโดยพระโมคคัลลานะ วัดอุปปาราม เมืองอนุราชบุรี และ
อภิธานปัปปีกา แต่งโดยพระโมคคัลลานะ วัดมหาเชตวัน เมือง
โปโรชนรฐะ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในหนังสือ The Pali Literature of Ceylon
(Malalasekara, 1958 : 110-112) ได้กล่าวว่าผู้รจนาอาจเป็นพระ
พุทธรัชิตะ หรือพระพุทธทัตตะผู้แต่งอรรถกถาพุทธวงศ์ เป็นต้น และ
มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ก็ได้ ซึ่งความเห็นเรื่องนี้พบว่า
ไม่สอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏอยู่ในตอนท้ายของคัมภีร์ (คาถา
๒๗๓-๗๕) ที่ว่า

สตุตรสสเต วสุเส	คเต ลงฺกาทเล ตทา
โรหणे สุจิสมฺหิ	ชาโต ปตฺถกฺกิตฺติมา.
พุทฺธรัชิตนาโม โส	ภิกฺขุโน คณวาจโก
อภิธมฺมนเภา วายุ-	เวโคเว มติยาโคโต.
ฌานาสีนา ติตฺติเกชน	ชิตมารพโล ชนํ
ชินาลงฺการนาเมน	อลงฺกาเรนลงฺกิริ.

“ในครั้งนั้น เมื่อพุทธศักราชล่วงไปพันเจ็ดร้อยปี
พระเถระผู้มีชื่อว่า พุทธรัชิตะ ผู้มีเกียรติศัพท์ขจรขจาย
อุบัติขึ้นในสกุลอันบริสุทธิ์ ณ โอรชนชนบท ในลังกาทวีป
เป็นผู้สอนหมู่ภิกษุ เพียบพร้อมด้วยปัญญาดุจแรงพายุ
ในนภาลัยคือพระอภิธรรม

พระเถระนั้นได้ประทับพระชินเจ้าผู้ชนะมารและ
กองทัพได้ด้วยดาบแห่งปัญญาอันคมยิ่งนัก ด้วยเครื่อง
ประดับชื่อว่า ชินาลังการ”

คัมภีร์นี้เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการมาโดยตลอดจนมาถึง
ปัจจุบันว่ามีคุณค่ามากในทางวาทศิลป์ เพราะแต่งด้วยภาษาที่มี
ความงดงามแบบคาย มีลีลาการประพันธ์ที่กระชับ กอปรด้วยพลัง อีกทั้ง
ยังมีจังหวะที่ไพเราะสละสลวย เพียบพร้อมด้วยรสคำและรสความ และ
การผสมผสานคาถาประเภทต่างๆ เข้าด้วยกัน ก็โดดเด่นอย่างไม่มี
ใดเปรียบ จัดเป็นยอดแห่งร้อยกรองที่พรรณนาพระพุทธคุณ

คัมภีร์นี้เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีเอกลักษณ์ต่างจากรูปแบบ
ทั่วไปในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะการใช้คาถาที่แต่งเป็นกลบทคือคำ
หรือสัมผัสที่เป็นชั้นเชิงยิ่งกว่าธรรมดา คล้ายคลึงกับงานของกาลิทัส
ภารวิ และมาฆะในวรรณกรรมสันสกฤต อาจอนุมานได้ว่าท่านผู้แต่ง
ได้รับอิทธิพลจากอลังการสันสกฤต จึงประกอบใช้กลบทดังกล่าวด้วย
การแสดงสัมผัสใน การใช้เสียงซ้ำ การใช้คำซ้ำ หรือการใช้คำที่อ่าน
ออกเสียงเหมือนกันโดยอ่านจากซ้ายไปขวา หรืออ่านจากขวาไปซ้าย
เป็นต้น ขอยกตัวอย่างโดยย่อ ดังนี้

๑. การแสดงสัมผัสใน ชื่อว่า ปทาสัตติ คือ มีเสียงคล้องจองกัน
เช่น

ทิสฺวา นิมิตฺตานิ มทฺจฺฉิทฺตานิ

ถีนํ วิรูปฺปานิ รติจฺฉิทฺตานิ

ปาปฺปานิ กมฺมฺมานิ สุขจฺฉิทฺตานิ

ลทฺธาน ฌาณฺนานิ ภวจฺฉิทฺตานิ. (คาถา ๖๗)

๒. การใช้เสียงซ้ำ ชื่อว่า อนุปปาสะ คือ กล่าวซ้ำเสียง เช่น

นํานาสฺนํ สยฺนํ นิเวสฺนํ

ภํภาณิภํภาณิ รตฺนากรสฺสนิภํภาณิ

ตตฺรุสฺสฺสิตฺตานิ รตฺนทฺฐชฺฌุสฺสิตฺตานิ

หิตฺวา คตฺตานิ หิมฺพินฺทุสฺสมํ ตํ. (คาถา ๑๐๓)

ตถาคตฺตฺเจรฺมโห สิตฺตฺส

ตถา หิ มาโรปิ ตทาห สนฺตี

ตถา หิ มาโรปิ ตทาห สนฺตี

ตถา หิ มาโรปิ ตทา หสนฺตี. (คาถา ๑๑๔)

๓. การใช้คำซ้ำ ชื่อว่า ยมก เป็นการเล่นคำที่มีเสียงซ้ำเป็นจังหวะเหมือนเสียงสะท้อน โดยซ้ำหลายแบบ ทั้งในต้นบาทและปลายบาท ในปลายบาทและต้นบาท ในปลายบาทอย่างเดียว หรือทั้งคาถา เช่น

รเวรเวโร'รภิมารเวรเว

รเวรเวเรวิว เภรเว รเว

รเว รเว สุทิตฺตฺคารเว รเว

รเว'รเวเทสิ ชิโน'รเวรเว. (คาถา ๑๑๖)

ปทิตฺตเคหา วิย เภรวํ รวํ
 รวํ สมฺภุจาย คโต มเหสิ
 มเหสิ มาโลกิย ปฺตฺตมตฺตโน
 ตโนสิ โน เปมมโหชมมตฺตโน. (คาถา ๖๘)
 ทิสฺวาน ทุกฺขานลสมภวํ ภวํ
 กตฺวา ตปฺปาทกนฺถคฺคํ
 ยโสธรํ ปิณฺณโยธฺรารํ
 หิตฺวา คโต พุทฺธพลปฺปทํ ปทํ. (คาถา ๑๑๑)
 ส กามทาตา วินยา มนฺนตฺตํ
 สกามทาตา วินยา มนฺนตฺตํ
 สกามทาตา วินยา มนฺนตฺตํ
 ส กามทาตา วินยา มนฺนตฺตํ. (คาถา ๑๑๕)

๔. การใช้ปฏิโลมยมก คือ คำที่อ่านออกเสียงเหมือนกันจากซ้ายไปขวา หรืออ่านจากขวาไปซ้าย เช่น

นโม ตสฺส ยโต มหิมโต ยสฺส ตโม น. (ท้ายคาถา ๖๖)

๕. การใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะต้นซ้ำกัน กวีสันสกฤตจะเห็นความคล้ายคลึงกับบทกวีสันสกฤตในคาถาว่า

โน'นานิโน น นูนา	นา'เนนานิ น'นานิโน
นู'นุนาเนนานิ นู'นุน	นา'น'น'น'นา'น'เนนโน. (คาถา ๑๒๓)

๖. การใช้ปฏิโลมกะ (Palindrome) โดยให้บาทคาถาหลัง มีเสียงเหมือนบาทหน้า เมื่ออ่านกลับหลัง ดังนี้

ราชราชยโสเปต- วิเสส รจิต มยา
ยาม ต จิรสเสวิ- ตเปโสย'ชรา'ชรา. (คาถา ๑๑๘)

๗. การใช้เสียงที่มีในฐานเดียวกันมีกัณฐฐาน คือ ฐานลำคอ เป็นต้นล้วนๆ ไม่ระคนกับอักษรฐานอื่น ชื่อว่า สมตา คือ การใช้เสียงสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนเป็นต้น เช่น

อากงขากข อกงขางค กงขาจกโขมคาก
กงขาคากกงขาม หา หา กงขา กห กห. (คาถา ๑๑๙)

ในคาถานี้ เสียงสระ อ, อา และเสียง ห และ อ จัดเป็นเสียงเกิดในลำคอตามระบบสัทศาสตร์ คือ วิชาว่าด้วยการศึกษารวมชาติของการออกเสียงและการเปล่งเสียงพูด (Phonetics) ของปาดินิ คาถานี้มีความสำคัญ เพราะทำให้เกิดเสียงอ่อนที่คล้องจองกันทั้งหมด

๘. การผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยาวๆ เพื่อให้คำสั้นแต่จุความมาก ชื่อว่า โอชคุณ คือ ความซาบซึ้งตรึงใจ เช่น

ชินนทรมตเตภสกุมาจารินี
ชินโรสาน มุขปงกุชาลินี
สรสวตี เม มุขคพุก คพุกินี
รมตว'นายาสสทตฤสุทนี. (คาถา ๓)

ท่านผู้แต่งคงต้องการแสดงให้ประจักษ์ว่า ภาษามคธนั้นสามารถนำมาสื่อความได้ดีและใช้ในการประพันธ์ผลงานวรรณกรรมในรูปแบบที่หลากหลายได้ไม่ต้อยไปกว่าภาษาสันสกฤตจึงได้ประพันธ์คาถาหลายชนิดผสมกับศัพท์าลังการและอรรถาลังการตามหลักออลังการศาสตร์ส่งผลให้คัมภีร์นี้เหมือนเพชรน้ำหนึ่งของวรรณกรรมร้อยกรองที่ประมวลความยิ่งใหญ่แห่งพระพุทธคุณ

คัมภีร์นี้มีคาถา ๒๗๙ บท ประกอบด้วย ๒๘ ภาณวารที่นับได้ ๒๒๔,๐๐๐ พยางค์ (๑ ภาณวาร = คาถา ๒๕๐ บท หรือ ๘,๐๐๐ พยางค์) จำแนกเป็นคาถา ๑๒ ชนิด คือ

๑. กลุ่มวัตตะ คาถา ๘ พยางค์ มีปฐยาวัตเป็นต้น ประกอบด้วย ย ช ย ช คณะ (๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๑) ในพยางค์ที่ ๕-๗ ของบาททั้ง ๔ เช่น

วิสุสชเชสสามิ ตํ สารุ อวิรุทฺธมฺนากุลํ
สํหริตฺวา ยถาวุตฺตํ มุณีนา จ มุนีหิ จ. (คาถา ๙)

๒. วิชขุมมาลา คาถา ๘ พยางค์ ประกอบด้วย ม ม คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๒, ๒ ๒ ๒, ๒ ๒) เช่น

สทฺเธยฺยา เต จินฺเตยฺยา เต
วนฺเตยฺยา เต ปุชฺเชยฺยา เต
พุทฺธาโลกาโลเก โลเก
ชาเตเนตํ ปตฺเถนฺเตน. (คาถา ๑๗)

๓. อินทรวิเชียร คาถา ๑๑ พยางค์ ประกอบด้วย ต ต ช คณะ
และครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒) เช่น

โย มคฺคปสฺเส มธฺรุมพฺพิชั
ฌายาผลตฺถาย มหาชนานั
โรเปติ ตสฺมี หิ ชเณว เตน
ฌายาผล ปุณฺณ'มลทฺฐ'มฺพุทฺธั. (คาถา ๔๔)

๔. อุเปนทรวิเชียร คาถา ๑๑ พยางค์ ประกอบด้วย ช ต ช คณะ
และครุ ๒ พยางค์ (๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒) เช่น

อนนฺตสฺตฺตาน'มนนฺตกาเล
มนํ คเหตุวาน ชิตฺ อนงฺโก
ปราชิโต นฺน หิ เอกกสฺส
ตทา คโต โส น ปุณฺนาคโตว. (คาถา ๑๑๒)

๕. อุปชาติ คาถา ๑๑ พยางค์ ที่ผสมอินทรวิเชียรและอุเปนทรวิ-
เชียร หรือผสมคาถาอื่นนอกจากนี้ เช่น

มหาปริจาค'มกตฺว ปณฺจ
สมุโพธิมคฺคํ อวิราธยนฺโต
เฉตฺวา กิเลเส ชิตปณฺจมาโร
พุทฺโธ ภวิสฺสามิ อนาคเตสุ. (คาถา ๒๗๑)

๖. วัณฺสภูฏะ คาถา ๑๒ พยางค์ ประกอบด้วย ช ต ช ร คณะ
(๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒) เช่น

ชินนุทรมตเตภสกุมาจารินี
 ชินรสนัน มุขปงกชาลินี
 สรสุวดี เม มุขคพุก คพุกินี
 รมตว'นายาสสทตถสุทนี. (คาถา ๓)

๗. ไตรภูกคาถา คาถา ๑๒ พยางค์ ประกอบด้วย ส ส ส ส คณะ
 (๑ ๑ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๑ ๒) เช่น

ภขิตํ จขิตํ ปวนํ ภาวนํ
 ขหิตํ คหิตํ สมลํ อมลํ
 สุกตํ อคตํ สุกตีสํ อคตีสํ
 นมิตํ อมิตํ นมตีสํ อมิตีสํ. (คาถา ๑๙๔)

๘. วสันตติลก คาถา ๑๔ พยางค์ ประกอบด้วย ต ภ ช ช คณะ
 และครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๑, ๒ ๑ ๑, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒) เช่น

โส สาคเร ชลธิกํ รุธิรํ อทาสี
 ภูมี ปราชัย สมสมทาสี ทานํ
 เมรุปปมาณมธิกญจ สโมพิสสี
 เข ตารกาธิกตรํ นยณํ อทาสี. (คาถา ๔๖)

๙. มालินี คาถา ๑๕ พยางค์ ประกอบด้วย น น ม ย ย คณะ
 (๑ ๑ ๑, ๑ ๑ ๑, ๒ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒) เช่น

อิติ วิตต'มนนตํ กิตติสมภารสารํ
 สกลทสสทสสีโลกธาตุมุหิ นิจุจํ

อุปจิตสุภเหตุํ ปสฺสตานนฺตกาลํ

ตทฺธิ สุกตโพนํ สารุํ จินฺตณียํ. (คาถา ๒๐๖)

๑๐. มันทักกันตา คาถา ๑๗ พยางค์ ประกอบด้วย ม ภ น ต ต
คณะ และครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๒, ๒ ๑ ๑, ๑ ๑ ๑, ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑,
๒ ๒) เช่น

ปาเท'ปาเท วลยวิรวา เมขลาวิณฺนาทา

คิตํ'คิตํ ปตฺริตฺติกรํ คายตี คายตี'สา

หตุ'เถ'หตุ'เถ วลยจลิตา สมฺภมํ สมฺภมฺนฺตี

ทิสฺวา'ทิสฺวา อิตฺติ รตฺติกรํ ยาติ หา หา กิมิ'หา. (คาถา ๙๕)

๑๑. สัททูลวิกิพีตตะ คาถา ๑๙ พยางค์ ประกอบด้วย ม ส ช ส
ต ต คณะ และครุ ๒ พยางค์ (๒ ๒ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๒ ๑, ๑ ๑ ๒,
๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๒ ๒) เช่น

ชาโต โย นวเม ขณฺเ สุตฺถโร สีเลนํ สุทฺธินฺทฺริโย

สํสารํ ภยโต ภวทฺทชยกรํ ทิสฺวา สิวํ เขมโต

ตํ สมฺปาทกมคฺคเทสฺกมฺนี สมฺบุชฺชนโต ตโต

พุทฺธานุสฺสติภาวนาทิกมโต สมฺปาทยํ ตํ สิวํ. (คาถา ๖)

๑๒. สัทธรา คาถา ๒๑ พยางค์ ประกอบด้วย ม ร ภ น ย ย ย
คณะ (๒ ๒ ๒, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๑, ๑ ๑ ๑, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒)
เช่น

โย โลกตฺถาย พุทฺโธ ธนฺตฺถกริยาองคฺชีวํ จชิตฺวา

ปฺปูเรตฺวา ปารมิโย ติทฺถสํนฺนฺปเม โปธิปทฺธิยธฺมเม

ปตฺวา โพธิ วิสุทฺธํ สกฺลคุณทํ เสฏฺฐญฺโต ตีโลเก
กตฺวา ทุกฺขสฺส อนฺตํ กตฺสฺมาชนตํ ทุกฺขโต โมจยิตฺถ.

(คาถา ๔)

คัมภีร์นี้มีคัมภีร์อธิบายเป็นภาษาบาลี ๒ ฉบับ คือ

๑. ชินาลังการวรรณนา หรือชินาลังการฎีกา แต่งโดยพระพุทธ-
รักษิตะเพื่ออธิบายศัพท์ยาก โดยท่านผู้รจนานี้ได้ดัดบทสนธิและแสดง
รูปวิเคราะห์ของคำศัพท์ไว้อย่างละเอียด และนอกจากนั้น ยังอธิบาย
หลักธรรมที่เกี่ยวข้องโดยนำเนื้อหาจากคัมภีร์อรรถกถาหลายฉบับมา
ประมวลไว้เพื่อประเทืองปัญญาแก่ผู้สนใจ

คัมภีร์นี้ได้รับการจัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ โดยโรงพิมพ์สุธรรมวดี
อย่างกึ่ง คณะผู้ตรวจชำระมีหัวหน้าคณะชื่อสยาญาณ (อาจารย์ญาณ)
ท่านผู้นี้เป็นชาวสิงหลที่ไปบวชเรียนที่พม่าตั้งแต่อายุ ๑๒ ปี ณ วัด
ชเวหังสา (สุพรรณหงส์) จังหวัดยองโจง ต่อมาลาสิกขาแล้วทำงาน
อยู่ที่กรมการศาสนาพม่า (ปัจจุบันคือกระทรวงมหาดไทยและการ
ศาสนา) ได้ชำระคัมภีร์จำนวนมากโดยเทียบเคียงกับฉบับสิงหล และ
มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีอยู่ในระดับแนวหน้าของประเทศ เป็น
ผู้ประพันธ์คำนำภาษาบาลีของพระไตรปิฎก ฉบับฉฺฉฐสังคีติ

๒. ชินาลังการทีปนี หรือคุพหัตถทีปนี แต่งโดยพระอุปติสสะใน
สมัยอังวะ คัมภีร์นี้ยังอยู่ในฉบับโบราณเท่านั้น มีกล่าวถึงในฉบับนิสสัย
และฉบับแปลอังกฤษว่าท่านผู้แปลได้นำคัมภีร์นี้มาเทียบเคียงกับต้น
ฉบับชินาลังการอีกด้วย

คัมภีร์นี้มีนิสสัยแปลพม่าฉบับเดียว คือ ชินาลังการนิสสัย รจนาโดยพระนันทามาลา (พม่าเรียกว่า โชนงถาสยาตอ) ในพุทธศักราช ๒๓๑๙ ท่านผู้แต่งเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าสิริบุญ (พ.ศ. ๒๓๑๙-๒๓๒๔) ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ๓ ตำแหน่ง คือ นรินทาทิธมหารธรรมราชาธิราชครู นรินทาทิสิริสัทธรรมธมมหารธรรมราชาธิราชครู และติปิฎกालังการสัทธรรมสามิมหารธรรมราชาธิราชครู

ท่านผู้ประพันธ์คัมภีร์นิสสัยตั้งใจชำระบาลีให้ถูกต้อง และแปลคำต่อคำตามแบบของคัมภีร์นิสสัย อีกทั้งอธิบายหลักภาษาและหลักธรรมตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ฎีกา แม้คัมภีร์นี้จะแต่งมาสองร้อยกว่าปีแล้วก็ยังเหมาะสมใช้อย่างยิ่งในปัจจุบัน คัมภีร์นี้มีการจัดพิมพ์ครั้งล่าสุดใน พ.ศ. ๒๕๔๙ โดยพระสุนันทะ วัดชเวกู จังหวัดโมกุต เป็นผู้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน อย่างไรก็ตาม เนื่องด้วยคัมภีร์ชินาลังการใช้ศัพท์ที่เข้าใจยากและท่านผู้แปลก็ได้เทียบเคียงกับฉบับสิงหลทำให้มีข้อผิดพลาดที่เกิดจากการจารใบลานมาช้านานและส่งผลให้แปลไม่ตรงตามคัมภีร์ฎีกาบ้างในบางที่ อย่างไรก็ตาม คัมภีร์นี้มีคาถา ๒๗๙ บทตรงกับคัมภีร์ฎีกา

ส่วนฉบับแปลภาษาไทยมี ๒ ฉบับ คือ

๑. ฉบับวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ของนางสาววัลลีย์ ภังคารวัฒน์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาตะวันออก จุฬาลงกรณ์-

มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๒ ฉบับนี้มีค่า ๒๗๑ บาท โดยเหตุที่ผู้แปล นำฉบับโบราณของไทยมาชำระโดยมิได้เทียบเคียงกับฉบับพม่าและ ฉบับสิงหล จึงมีลำดับคาถาไม่ตรงกับฉบับพม่าและฉบับมหาจุฬาย นอกจากนั้น มีบางคาถาเพิ่มขึ้นและขาดหายไปหลายสิบคาถาจากที่ ปรากฏในคัมภีร์ฎีกา

๒. ฉบับคัมภีร์ชินาลังการฎีกาแปล โดยอาจารย์รังษี สุนทนต์ และคณะ ฉบับนี้ได้แปลต้นฉบับชินาลังการและชินาลังการฎีกาไป พร้อมๆ กัน แต่มิได้อธิบายรากศัพท์จากต้นฉบับไว้

สำหรับฉบับแปลใหม่ครั้งนี้ ผู้แปลจึงขอแนะนำเสนอเป็นอีก ส่วนหนึ่งโดยอาศัยคัมภีร์นิสสัยของพระนันทมัลลเป็นแนวทางใน การแปล พร้อมทั้งเทียบเคียงบาลีจากฉบับพม่าที่รวบรวมมาจาก ฉบับสิงหล จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๓, ฉบับมหาจุฬาย จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๔๕, ฉบับวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต และ ฉบับนิสสัย โดยเฉพาะได้ตรวจดูคำอธิบายจากคัมภีร์ชินาลังการฎีกา อย่างละเอียด อีกทั้งได้เพิ่มภาคผนวกท้ายเล่มเพื่อประเทืองปัญญา ท่านผู้อ่านที่สนใจหลักภาษาและหลักธรรม

นอกจากนี้ยังได้เพิ่มคำแปลภาษาอังกฤษจากหนังสือชินาลังการ (JINĀLANKĀRA) ของ JAMES GRAY ซึ่งจัดพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๙๘๑ โดยได้รับเมตตานุกรณาหนังสือจากพระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ มาลัย ป.ธ.๙) อย่างไรก็ดีตาม ฉบับอังกฤษนั้นมีบาลีและคำแปลเพียง ๒๕๐

คาถาในขณะที่ฉบบัไทยมีคาถา ๒๗๙ บท แม้ลำดับคาถาก็ต่างกับฉบบัแปลไทยตั้งแต่คาถาแรกเป็นต้นไป ดังนั้นผู้แปลจึงขอให้คุณอุดมพร สิริสุทธิ ช่วยแปลคาถาที่ไม่มีในฉบบัอังกฤษและปรับเลขคาถาให้ตรงกับฉบบัไทยทั้งหมด อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ผู้สนใจสามารถสืบค้นจากต้นฉบบัอังกฤษได้ จึงใส่เลขคาถากำกับไว้ในวงเล็บท้ายคำแปล

คัมภีร์อ้างอิงที่เป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาในหนังสือเล่มนี้ใช้ฉบบัมหาจุฬายาห์ทั้งหมด (พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า, อรรถกถาและฎีกา = เล่ม/หน้า) ยกเว้นคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ยังมิได้จัดพิมพ์เป็นฉบบัมหาจุฬายาห์ ได้ใช้ฉบบัโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ส่วนวรรณกรรมฝ่ายสันสกฤตได้ใช้ฉบบัอักษรเทวนาครีทั้งหมดดังที่ได้อ้างอิงไว้ในบรรณานุกรม

ขอขอบคุณกุศลเจตนาของคุณอุดมพร สิริสุทธิ ผู้ช่วยพิมพ์และแปลเพิ่มคำแปลอังกฤษ ผศ.นงคันทน์ ศรีธนาอนันต์ ผู้ช่วยขัดเกลาคำแปลบางส่วนให้สละสลวย และคุณเนาวนุช ไตรนรพงศ์ ในฐานะผู้อ่านที่ให้ความเห็นอันเป็นประโยชน์และช่วยตรวจทานความเรียบร้อยของหนังสือให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และขออนุโมทนากุศลจิตของคุณสิทธิโชค ก้อนนาค เจ้าของภาพลายเส้นที่อนุญาตให้นำภาพมาลงในหนังสือเล่มนี้

ขออนุโมทนากุศลจิต พญ.พวงน้อย ณ สงขลา ผู้อุปถัมภ์การจัดสร้างต้นฉบบัคัมภีร์นี้ พร้อมด้วยท่านผู้บริจาคทรัพย์เพื่อจัดพิมพ์

ไว้เป็นสมบัติในบวรพระพุทธศาสนา ขอให้ทุกท่านที่ได้บำเพ็ญบุญ
ร่วมกันในครั้งนี้ จงมีความสุขสวัสดิ์ และเจริญรุ่งเรืองในธรรมของ
พระอริยเจ้าทั้งปวง

พระคันธสาราภิวังศ์
วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

๒๔ เมษายน ๒๕๕๒

www.wattamaoh.com

tamaoh24@gmail.com

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

(พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า, อรรถกถาและฎีกา = เล่ม/หน้า)

พระวินัยปิฎก

วิ. มหาวิ.	วินัยปิฎก มหาวิภังค
วิ. ภิกขุณี.	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค
วิ. มหา.	วินัยปิฎก มหาวัตถุ
วิ. จุฬ.	วินัยปิฎก จุฬวัตถุ
วิ. ป.	วินัยปิฎก ปรีวารวัตถุ

พระสุตตันตปิฎก

ที. สี.	ทีฆนิกาย สีลขุททก
ที. มหา.	ทีฆนิกาย มหาวัตถุ
ที. ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิภควคค
ม. มุ.	มขุฉินิกาย มุลปณณาส
ม. ม.	มขุฉินิกาย มขุฉิมปณณาส
ม. อุ.	มขุฉินิกาย อุปปณณาส
ส. ส.	สยุตตนิกาย สคาถวัตถุ
ส. นิ.	สยุตตนิกาย นิทานวัตถุ
ส. ข.	สยุตตนิกาย ขนธวัตถุ
ส. สฬา.	สยุตตนิกาย สฬายตนวัตถุ
ส. มหา.	สยุตตนิกาย มหาวัตถุ
อง. เอกก.	องคฺตุตตรนิกาย เอกกนิปาต
อง. ทุก.	องคฺตุตตรนิกาย ทุกนิปาต
อง. ดิก.	องคฺตุตตรนิกาย ดิกนิปาต
อง. จตุกก.	องคฺตุตตรนิกาย จตุกกนิปาต
อง. ปญจก.	องคฺตุตตรนิกาย ปญจกนิปาต

อง. ฉก.	องคฺตุตตรนิกาย ฉกนิปาต
อง. สตตก.	องคฺตุตตรนิกาย สตตกนิปาต
อง. อกฺก.	องคฺตุตตรนิกาย อกฺกนิปาต
อง. นวก.	องคฺตุตตรนิกาย นวกนิปาต
อง. ทสก.	องคฺตุตตรนิกาย ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องคฺตุตตรนิกาย เอกาทสกนิปาต

ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาจ
ขุ. ฐ.	ขุทฺทกนิกาย ฐมมปา
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺต
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวัตถุ
ขุ. เป.	ขุทฺทกนิกาย เปตวัตถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส
ขุ. จุฬ.	ขุทฺทกนิกาย จุฬนิทฺเทส
ขุ. ปฏี.	ขุทฺทกนิกาย ปฏีสุมภิตามคฺค
ขุ. อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวส
ขุ. จริยา	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฎก
เนตฺติ.	เนตฺติปกรณ
มิลินฺท.	มิลินฺทพณฺ

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ. ธ.	อภิธัมมปิฎก ธัมมสังคณี
อภิ. วิ.	อภิธัมมปิฎก วิภังค
อภิ. ธา.	อภิธัมมปิฎก ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธัมมปิฎก ปุคฺคลปณณตฺติ
อภิ. ก.	อภิธัมมปิฎก กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธัมมปิฎก ยมก
อภิ. ป.	อภิธัมมปิฎก ปญฺจาน

คัมภีร์อรรถกถา

วิ. อ.	วินยปิฎก อฏฺฐกถา
ที. อ.	ทีฆนิกาย อฏฺฐกถา
ม. อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺฐกถา
สํ. อ.	สํยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา
องฺ. อ.	องฺคฺตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย อฏฺฐกถา
ธมฺม. อ.	ธมฺมปท อฏฺฐกถา
อุทาน. อ.	อุทาน อฏฺฐกถา
อิตฺติวุตฺ.อ.	อิตฺติวุตฺตก อฏฺฐกถา
สุตฺตนิ. อ.	สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา
วิมาน. อ.	วิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา
เปต. อ.	เปตวตฺถุ อฏฺฐกถา
เถร. อ.	เถรคาถา อฏฺฐกถา
เถรี. อ.	เถรีคาถา อฏฺฐกถา
ชา. อ.	ชาตก อฏฺฐกถา

มหานิ. อ.	มหานิทฺเทส อฏฺฐกถา
จุฬนิ. อ.	จุฬนิทฺเทส อฏฺฐกถา
ปฏฺธิสํ. อ.	ปฏฺธิสมุภิตามคฺค อฏฺฐกถา
อป. อ.	อปทาน อฏฺฐกถา
พทุธวํ. อ.	พทุธวํส อฏฺฐกถา
จริยา. อ.	จริยาปิฎก อฏฺฐกถา
เนตฺติ. อ.	เนตฺติ อฏฺฐกถา
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค
อภิ. อ.	อภิธัมมปิฎก อฏฺฐกถา
สงฺคห.	อภิธัมมตฺถสงฺคห

คัมภีร์ฎีกา

วชิร.	วชิรพฺพุติ
สารตฺถ.	สารตฺถทีปนี
วิมติ.	วิมตฺติวโนทนี
กงฺขา. ฎี.	กงฺขาวิตฺตรณีฎีกา
กงฺขา. นวฎี.	กงฺขาวิตฺตรณีอภิณวฎีกา
ที. ฎี.	ทีฆนิกาย ฎีกา
สี. ฎี.	สีลขุณฺธวคฺค อภิณวฎีกา
ม. ฎี.	มชฺฌิมนิกาย ฎีกา
สํ. ฎี.	สํยุตฺตนิกาย ฎีกา
องฺ. ฎี.	องฺคฺตฺตรนิกาย ฎีกา
วิสุทฺธิ. ฎี.	วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา
มณิเมณฺช.	มณิสารมณฺชสา
ขุทฺท. ฎี.	ขุทฺทลิกษาฎีกา

๓๘.

โส ทุกขชินนชนทสฺสนทุกขชินโน
การุณฺณ'เมว ชนตาย อกาสิ นิจุ'
เตสํ หิ โมจน'มฺพาย'มิตนฺติ ฌตฺวา
ตาที'ปรารธ'มปิ อตฺตนิ โรปยิ โส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงลำบากด้วยความทุกข์ใจเพราะ
เห็นชาวโลกระทมทุกข์ ได้กระทำความการุณย์ในมวลชน
เป็นนิตย์ พระองค์ผู้คงที่ทรงทราบว่าความอดทนนี้เป็นทาง
ปลดปล่อยชนเหล่านั้น จึงยอมเพิ่มทุกข์ไว้ในตน

สารบัญ

คำอนุโมทนา	[๑-๒]
คำนำ	[๓-๑๗]
อักษรย่อคัมภีร์	[๑๘-๑๙]
วจนารมโก	[๒๓]
พจนารมภ์	[๒๔]
คาถาแสดงความนอบน้อม (๑)	๑
กุลบุตรผู้เป็นโยคาวจร (๖)	๖
คาถาชำระเรื่อง (๘)	๘
พุทธเขต ๓ (๑๓)	๑๓
อสาธารณญาณ (๑๙)	๑๙
อภินิหารในกาลก่อน (๒๖)	๒๔
การพยากรณ์ (๓๖)	๓๔
โพธิสมภาร (๓๘)	๓๖
การหยั่งลงสู่พระครรภ์ (๔๘)	๔๕
มงคลของพระโพธิสัตว์ผู้ประสูติแล้ว (๕๓)	๔๘
สมบัติของพระโพธิสัตว์ (๖๓)	๕๗
การบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งใหญ่ (๖๗)	๖๐
- อธิยาศัยในเนกขัมมะของพระโพธิสัตว์ (๗๐)	๖๓
- คาถาแสดงความอัศจรรย์การยกพระบาท (๘๓)	๗๖
- คาถาแสดงการเสด็จไปโดยไม่เสด็จกลับมาอีก (๙๖)	๘๙
- การตัดใจจากความรัก (๑๐๕)	๙๘
- คาถาชุมนุมพญักษ์นักษัตรเดียว (๑๑๙)	๑๑๑

- คาถาชุมนุมพยัญชนะสองฐาน (๑๒๐)	๑๑๑
- คาถาชุมนุมพยัญชนะสามฐาน (๑๒๑)	๑๑๒
- คาถาชุมนุมพยัญชนะสี่ฐาน (๑๒๒)	๑๑๒
- คาถาชุมนุม น อักษร (๑๒๓)	๑๑๓
- คาถาชุมนุม ส และ ร อักษร (๑๒๔)	๑๑๓
- คาถาชุมนุม ท ว และ น อักษร (๑๒๕)	๑๑๔
- คาถาชุมนุม ท ว ส และ น อักษร (๑๒๖)	๑๑๔
- คาถาแสดงคำปรีชา (๑๒๗)	๑๑๕
- คาถาแสดงเรื่องที่ไม่พึงสงสัย (๑๒๘)	๑๑๖
- การทำลายกามกิเลสภายใน (๑๒๙)	๑๑๗
การปราบมาร (๑๓๔)	๑๒๒
การตรัสรู้ (๑๓๓)	๑๓๘
เทศนาญาณ (๑๔๕)	๑๕๖
ปาฏิหาริย์ ๓ (๑๔๗)	๑๕๘
พระพุทธคุณ ๙ (๑๔๙)	๑๖๐
การบูชาพระพุทธเจ้า (๒๑๐)	๑๗๑
คาถาแสดงความปรารถนา (๒๑๓)	๑๙๘
คาถาลงท้าย (๒๗๒)	๒๐๗

ภาคผนวก

คำอธิบายชินาลังการ	๒๑๕
เชิงอรรถ	๓๐๘
นิคมน์	๓๑๓
คำลงท้าย	๓๑๔
บรรณานุกรม	๓๑๕
ประวัติและผลงานของพระคันธสาราภิงส์	๓๑๘

วจนารมโก

๑. สหุหมมชลิโต พุทโธ	พาดตีสวรลกขโณ
คณุตตมสมุเปโต	จาตุ สชชนมานเส.
๒. อาคตาคมสตุเถน	สหุหมมसारคาหิना
พุทธรกขิตตเถเรน	ชิตमारं पस्सितुं.
๓. กโต โย ชินาลงกาโร	ธีरागीธีरवन्निโต
คุณสญจยคนธัญโจ	โหติ กรณทสนุนิโก.
๔. โส โอชาทิสมายตุโต	ปสตุโณ มรुสนุนิโก
สทา สารตถสญญตุโต	หาเสติ กวิमानส์.
๕. อตถพยาขยา มยา ตสฺส	กยฺยเต หิตกามตา
สหมมนิจฺฉยา เจตถ	สสทฺทนิจฺฉยา ตถา.
๖. सा मे हेस्सति अट्ठाय	हिताय ज हिटेसिन्
วิซชตฺติกาณํ สมพุทฺธ-	สาสนस्स ज वुत्थिया.

คณฐสาราภิโวโส

คำว่า อาคตาคมสตุเถน ประกอบรูปศัพท์มาจาก อาคต (มาถึง, เชี่ยวชาญ) + อาคม (ปริยัติ) + สตถ (คัมภีร์) แม้คำว่า สตถ จะหมายถึงคัมภีร์โดยทั่วไป แต่ในที่นี้หมายถึงคัมภีร์สันสกฤตนอกจากคัมภีร์ฝ่ายศาสนา การใช้คำในลักษณะนี้เป็นสำนวนทางภาษาที่เรียกว่า ปาริเสสนัย คือ นัยที่หมายเอาสิ่งที่เหลือจากสิ่งที่กล่าวไว้ร่วมกัน ดังคำว่า โคพลีพทฺท (วัวและวัวมีกำลัง) คำว่า โค ในที่นี้หมายถึงลูกวัว (วจฺณ), วัวรุ่น (ทมฺม) และวัวแก่ (ชรคฺคว) เพราะกล่าวไว้รวมกับวัวมีกำลัง

พจนานุกรม

๑. พระพุทธเจ้าผู้ทรงพระวรลักษณ์ ๓๒ ทรงรุ่งโรจน์ด้วยพระสัทธรรม แวดล้อมด้วยหมู่สงฆ์ผู้สูงสุด จงสถิตอยู่ในดวงจิตของสาธุชนทั้งหลาย

๒-๓. พระพุทธรักขิตเถระผู้เชี่ยวชาญปริยัติและคัมภีร์สันสกฤต ผู้ถือเอาแก่นสารแห่งพระสัทธรรม ได้ประพันธ์คัมภีร์ชินาลังการซึ่งบันทึกผู้ยิ่งกว่าบันทึกสรรเสริญแล้ว เปรียบดังผอบใส่ของหอมคือคุณธรรมอันใหญ่หลวง เพื่อสรรเสริญพระพุทธองค์ผู้ทรงชนะมารแล้ว

๔. คัมภีร์นั้นก่อปรด้วยอลังการมีโอชคุณเป็นต้น น่าพึงใจเหมือนน้ำผึ้ง ประกอบด้วยเนื้อความอันเป็นแก่นสาร ย่อมยังจิตของกวีให้ชื่นชมเป็นนิตย์

๕. ข้าพเจ้าผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลจะประพันธ์คัมภีร์แปลของคัมภีร์ชินาลังการนั้น พร้อมด้วยคำวินิจฉัยหลักธรรม และคำวินิจฉัยศัพท์ในคัมภีร์นี้

๖. คัมภีร์ของข้าพเจ้านั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้หวังประโยชน์ที่ปรารถนาความรู้ และเพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนา

พระคันทสราภิวังศ์

ชินาลังการ

คัมภีร์แสดงเครื่องประดับพระชินเจ้า

๓๙. ทานาทิเนกวรปารมิตาสาธุ
โศคาพหุทายปิ ปฏุฏฐชเนน ทินนํ
ทุกฺขํ ตถา อติมหนตตริปิ กิณฺจิ
นาณณาสิ สตฺตหิตเมว คเวสยนฺโต.

พระองค์ทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่เหล่าสัตว์
อย่างเดียว มิได้คำนึงถึงทุกข์ใดๆ แม้จะใหญ่หลวงยิ่งที่ชนผู้
ประทุษร้ายมอบให้ เพราะพระองค์ได้จมลงในสาครแห่ง
บารมีอันสูงส่ง มีทานบารมีเป็นต้นมากเป็นอเนก

๑.

สุขณฺจ ทุกฺขํ สมตายุเปกฺขํ
 เนวิจฺฉิ โย กาม'มกามนีตํ
 อสงฺขตํ สงฺขตสมฺภวํ ภวํ
 หิตฺวา คโต ตํ สุขตํ นมามิ.

พระสุคตพระองค์ใดไม่ทรงปรารถนาสุข ทุกฺขํ และอุเบกขา[ที่
 บรรลุ]ด้วยความสมดุลง ไม่ทรงปรารถนาสมบัติอันตัณหาชักจูงได้และ
 ชักจูงไม่ได้ ไม่ทรงปรารถนาสมบัติอันเกิดจากกรรมที่มีและไม่มี
 บัณฑิตปรุ้งแต่ง ทรงละวางไปแล้ว ข้าพเจ้าขอนมัสการพระสุคต
 พระองค์นั้น

The Tathâgata, desiring neither happiness nor misery nor
 equanimity acquired by means of the Middle Way, nor any
 possession whether conditioned or unconditioned by attachment
 or by any cause, I (Buddharakkhita) pay honour to that Tathâgata,
 who renounced all those things.

๒. ยถา จาณุภุตฺวา น ชรามราสุ
 เย จาณุภุตฺวา น ชรามราสุ
 ตํ เต นมิตฺวาน คุณฺณณฺวสฺส
 วณฺเณน ปูเรมิ มนณฺณวสฺส.

ทวยเทพและมนุษย์เสวยธรรมใดแล้วไม่แก่ไม่ตาย อีกทั้งพระ
 อริยะเหล่าใดเสวยธรรมนั้นแล้วไม่แก่ไม่ตาย ข้าพเจ้า (ผู้ชื่อว่าพระ
 พุทธรักขิตะ) ขอนมัสการพระธรรมและพระอริยะเหล่านั้น แล้วจะยัง
 ห่วงหทัย[ของผู้ฟัง]ให้ชื่นใจ ด้วยการพรรณนาห้วงพระคุณของพระ
 พุทธเจ้าพระองค์นั้น

The gods and men as well as the noble ones having
 attained to immortality after practicing his Dhamma, I pay honour
 to the Dhamma and the noble ones and will gladden the mind (of
 listeners) with words describing the ocean of good abounding in
 that Buddha.

๓.

ชินนุทรมตฺเตภสกุมุจารินี

ชินโรสานํ มุขปงกุชาลินี

สรสวดี เม มุขคพฺภ คพฺภินี

รมตฺวํนายาสสทตฺถสุทนี.

ขอพระวาจาอันเปรียบดังแมลงภู่ในวาริชคือโอษฐ์ของชินโรส
ทั้งหลาย ซึ่งท่องเที่ยวไปพร้อมกับกระพองของพญาช้างตกมัน คือ
พระชินเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ อันแสดงเนื้อความของตนโดยสะดวก อัน
ตั้งครรภ์[คืออรรถของบท]ในครรภ์แห่งโอษฐ์ โปรดตรึนรมย์ในโอษฐ์
ของข้าพเจ้าเถิด

May the words, bee-like, in the lotus-like mouth of
Buddha's disciples who accompanied the great Conqueror
(Buddha) on his journey, imparting their meaning with ease, find
pleasure in my mouth as well.

๔. โย โลกตถาย พุทฺโธ ธนสฺสฏฺฐาณํ อจฺฉิรํ จชิตฺวา
 ปุเรตฺวา ปารมิโย ติสฺสํ นูปเม โพรธิปกฺขิยธฺมเม
 ปตฺวา โพธิ วิสฺสุทฺธํ สกฺลคฺคณทํ เสฏฺฐจฺญโต ติโลกे
 กตฺวา ทุกฺขสฺส อนฺตํ กตฺสฺสภชฺชนตํ ทุกฺขโต โมจยิตฺถ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงสละทรัพย์ บุตร ภรรยา อวัยวะ และชีวิต เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศและ โพรธิปกขิยธรรมอันดีเลิศ ได้บรรลุโพธิญาณอันหมดจดให้คุณธรรม ทั้งปวง เป็นผู้ประเสริฐในโลกสามทรงจัดทุกข์แล้วเปลื้องหมู่ชนผู้ กระทำความดีไว้ให้พ้นจากทุกข์

The Buddha, most excellent in the three worlds, having abandoned wealth, children, wife, and bodily existence for mankind, having fulfilled the thirty Pâramîs and attained the unparalleled constituents of Transcendental Knowledge, attaining pure intelligence, which bestows all virtues-he, having put an end to suffering has rescued virtuous people from misery.[1]

๕. นตวานาหํ ชินํ ตํ สมุปจิตสุภํ สพฺพโลเกกพฺนุ
 นาหุ เยนปิ ตุโลย กุสลมหิมโต อุตฺตโม ภูตโลเก
 ตสฺเสวเมํ สุวิมํหํ สุวิปุลมมลํ โพธิสมภารภูตํ
 เหตุํ เหตุวานรूपํ สุกตคตผลํ ภาสโต เม สุณาถ.

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระชินเจ้าพระองค์นั้น ผู้สั่งสมความดีไว้
 พร้อมมูลแล้ว ผู้ทรงเป็นพวกพ้องผู้เดียวของชาวโลกทั้งมวล ผู้ไม่มี
 บุคคลใดที่ทัดเทียมได้ เป็นผู้สูงสุดในชาวลोकด้วยบุญญาภาพ เชิญ
 ท่านทั้งหลายฟังข้าพเจ้ากล่าวถึงเหตุอันเป็นอุปการะแก่โพธิญาณและ
 ผลแห่งความเป็นพระสุคตตามสมควรแก่เหตุ อันน่าพิศวงไพบุลย์ยิ่ง
 ปราศจากมลทิน

Having paid honour to him, the Conqueror, abounding in
 accumulations of good, and the sole friend of the whole world, to
 whom most exalted in the world of creatures no one is equal in
 the potency of good, who is worthy of admiration, of extensive
 greatness, free from impurities and possessed of the essentials
 of Buddhahip, listen to me declaring the means, the appropriate
 means, tending to the Fruition leading to the state of Sugata.[2]

๖. ชาโต โย นวเม ขณ สุตธโร สีเลน สุทินฺทริโย
 สํสารํ ภยโต ภวกฺขยกรํ ทิสฺวา สิวํ เขมโต
 ตํ สมฺปาทกมคฺคเตสํมฺนี สมฺบุชยนโต ตโต
 พุทฺธานุสฺสติภาวนาทิกมโต สมฺปาทเย ตํ สิวํ.

กุลบุตรได้อุบัติเกิดแล้วในขณะที่ ๙ ทรงความรู้สำรวม
 อินทรีย์บริสุทธิ์ด้วยศีล เขาเห็นวัฏฏสงสารว่าเป็นภัย และเห็นพระ
 นิพพานอันทำภพให้สิ้นไปว่าเป็นแดนเกษม บุปผาพระมุนีพระองค์นั้น
 ผู้แสดงหนทางที่นำไปถึงพระนิพพานอยู่ ต่อจากนั้นพึงให้สำเร็จพระ
 นิพพานนั้นตามลำดับด้วยการเจริญพุทธานุสสติเป็นต้น

He who is born in the ninth Khaṇa is full of knowledge,
 pure in his senses by the observance of the precepts, having
 looked upon transmigration with fear, and Nirvāṇa, the destroyer
 of existence, without fear-he, well worshipping the sage, because
 he points out the road tending to Bliss, should secure that bliss
 by means of the respective bhāvanas, Buddhānussati, etc. [3]

๗.

เอวํ ยถาตุตฺตวิธํ กโรหนฺโต
 มทปฺปมาทา วิรโต ยตฺตโต
 พุทฺธานุพุทฺเธหิ นิเสวิตํ ตํ
 ปปโปติ นิพฺพานวํ วิรํคํ.

เมื่อกุลบุตรกระทำตามวิธีที่กล่าวแล้วอย่างนี้ งดเว้นจาก
 ความมัวเมาประมาท เป็นผู้สำรวมตน ย่อมบรรลुพระนิพพาน
 อันประเสริฐปราศจากราคะนั้น ซึ่งพระพุทเจ้าและพระอนุพุทธะ
 ทั้งหลายเสพคັນแล้ว

He, who follows the prescribed path, abandoning unheedful
 conducts, exercising self-restraint, will eventually attain noble
 Nirvâṇa, untainted by lust; the noble Nirvâṇa which was well
 acquainted by the Buddhas and their followers.

๘.

พุทฺธโณติ โก พุทฺธคุณฺโณติ โก โส
 อจินฺตียาทิตฺตมฺปากโต โย
 อนนฺณสาธารณญฺตมตฺถํ
 อกาสิ กิ โส กิมโวจ พุทฺธโ.

ใครเล่าได้ชื่อว่าพระพุทธเจ้า อะไรคือพระพุทธานุถึงภาวะ
 อันใครๆ ไม่พึงคิด พระพุทธเจ้านั้นทรงกระทำอะไร ตรัสอะไรที่ไม่
 ห่วงไปแก่สาวกอื่นไว้

Who is Buddha? What that Buddha virtue which is
 inconceivable and the like? What good has he not done for the
 general weal? What has that Buddha declared and done which
 is not in accordance with truth and not held in common with
 others? [4]

๙. วิสฺสชเชสฺสสามิ ตํ สาธุ อวิรุทฺธมฺนากุลํ
 สํหริตฺวา ยถาวุตฺตํ มุนินา จ มุนีหิ จ.

ข้าพเจ้าจะวิสัชนาปัญหานี้เป็นอย่างดีไม่มีข้อขัดแย้งไม่สับสน
 โดยรวบรวมข้อความตามที่พระมุนีและสาวกทั้งหลายได้กล่าวไว้

I shall answer these questions well, with no discrepancy
 or confusion in accordance with the words of the great sage and
 his disciples.

๑๐. วิสุทฺธชนฺธสนฺตานิ พุทฺโธติ นียโม กโต
 ชนฺธสนฺตานิสุทฺธิ ตุ คฺุณฺโณติ นียโม กโต.

บัณฑิตกำหนดไว้ว่า ผู้มีกระแสขันธ์อันบริสุทธิ์แล้ว ชื่อว่า พระ
 พุทธเจ้า ส่วนความบริสุทธิ์ของกระแสขันธ์ ชื่อว่า พระพุทธคุณ

He is distinguished as Buddha as displaying the pure
 elements of being; and he, indeed, is distinguished as "possessed
 of good characteristics," who is pure in the display of the
 elements of existence. [5]

๑๑. อกาสี กิจจานิ ทิเนสุ ปณฺจ
 ปสาทยณฺจิทุธิพลน เยน
 ชนานเสสํ จรียานุกุลํ
 ณฺตวาน'ไวจานุสยปฺปหานํ

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงกระทำกิจ ๕ ประการทุกๆ วัน
 ยังมหาชนให้เลื่อมใสอยู่ด้วยกำลังแห่งความสำเร็จนั้น ทรงเข้าใจ
 ธรรมที่เหมาะสมกับจิตทุกอย่างแล้วแสดงธรรมอันทำลายอนุสัย
 แก่มวลชน

Day by day, relying on his own supernatural power, he
 performed the Five Duties (incumbent on Buddhas), bringing
 faith to people; and, knowing fully the suitable conduct for them,
 preached the abandonment of the (seven) attachments. [6]

๑๒.

พุทฺโธ จ โส พุทฺธคุณน สิทฺโธ
โย กายวาจาหิ ตุลาวภูโต
เหตุํ ผลญจาปิ สเมกฺขิยาน
ตถาคตํ สปปุริสา ภาชนตุ.

อนึ่ง พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงเปรียบตั้งตราซึ่งด้วยกาย
และวาจา พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงปรากฏแล้วด้วยพระพุทฺธคุณ
เหล่าสัตบุรุษพิจารณาเหตุและผลแล้วพึงคบพระตถาคตเถิด

The Buddha being scale-like in his words and deeds, as
evident in his noble attributes; virtuous men, having considered
the relevant cause and effect should ally with the Tathâgata.

๑๓.

อพฺภุคฺคตา ยสฺส คุณฺหา อนนฺตา
 ติพฺพุทฺธเขตฺเตกทิวากโรติ
 ชานาติ โส โลก’มิมํ ปรณฺยจ
 สเจตณฺญเภา อเจตณฺญจ
 สกสฺส สนฺตานคตํ ปเรสํ
 พยตฺติต’มปฺปตฺตก’มตฺรภูตํ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงคุณธรรมอันหาที่สุดมิได้ ซึ่ง
 ขจรขยายว่าเป็นดวงสุริยดวงเดียวในพุทธเขตทั้งสาม พระองค์ย่อมทรง
 ทราบโลกนี้และโลกอื่น สิ่งที่มีเจตนาและสิ่งที่ไม่มีเจตนา พร้อมทั้ง
 สภาวธรรมที่มีในกระแสนามของพระองค์และผู้อื่น ที่ล่วงไปแล้ว
 ที่ยังมาไม่ถึง และมีอยู่ในปัจจุบัน

He whose virtues are infinite and in the ascendancy, he,
 being called the unparalleled sun in the threefold Buddha domain,
 knows this world and the future world, what is possessed of
 thought and what is devoid of thought, his own existence and that
 of others, as well as time past, future, and present. [7]

๑๔. เอววิธะสุ วิสเยสุ หิ ยสฺส ปญญา
 ธาวะยฺย'นาถคตตาวิกเตสุ ติกฺขา
 ตสฺเสว โพธิ'มฺพยาตมเนน นิจฺจํ
 รตฺติณฺทิวํ มุณีคฺคณา วต จินฺตนียา.

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใดทรงพระปัญญาเฉียบแหลมแล่น
 ไปในวิสัยอันมีประการอย่างนี้ ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต บุคคล
 ผู้มีใจมุ่งสู่โพธิญาณพึงระลึกถึงคุณของพระมุณีพระองค์นั้นทุกทิวา
 ราตรีเสมอ

The Buddha, possessed of perfect wisdom, knows the
 diverse nature of things in the past, present, and future; a person
 intent on attaining enlightenment should always be mindful of the
 virtues of that Buddha both day and night.

๑๕.

เอววิเรสุ วิสเยสุ หิ ยสฺส ปณฺญา
ธาเวยฺย'นาคตคตาวิคเตสุ ติกฺขา
ตสฺเสว โพธิ'มฺปยาตมเนน นิจฺจํ
รตฺติณฺทิวํ มุณิคุณา วต ปุชฺชนียา.

พระผู้ผู้มีพระภาคพระองค์ใดทรงพระปัญญาเฉียบแหลมแล่น
ไปในวิสัยอันมีประการอย่างนี้ที่เป็นทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต บุคคล
ผู้มีใจมุ่งสู่โพธิญาณพึงบูชาคุณของพระมุนีพระองค์นั้นทุกทิวาราตรีเสมอ

The Buddha, possessed of perfect wisdom, knows the
diverse nature of things in the past, present, and future; a person
intent on attaining enlightenment should always adore the
virtues of that Buddha both day and night.

๑๖.

เอววิเรสุ วิสเยสุ หิ ยสฺส ปญฺญา

ธาวะยุย'นาคตคตาวิคเตสุ ติกฺขหา

ตสฺเสว โพธิ'มุปยาตมเนน นิจฺจํ

รตฺติณทิวํ มุณีคฺคณา วต วนฺทนียา.

พระมุนีพระองค์ใดทรงพระปัญญาเฉียบแหลมแล่นไปในวิสัย
อันมีประการอย่างนี้ ที่เป็นทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต บุคคลผู้มีใจ
มุ่งสู่โพธิญาณพึงน้อมไหว้คุณของพระมุนีพระองค์นั้นทุกทิวาราตรีเสมอ

The Buddha, possessed of perfect wisdom, knows the
diverse nature of things in the past, present, and future; a person
intent on attaining enlightenment should always bow down and
pay respect to the virtues of that Buddha both day and night.

๑๗. สทฺธะเยยา เต จินฺตเยยา เต
 วนฺตเยยา เต ปุชฺชเยยา เต
 พุทฺธาโลกาโลเก โลเก
 ชาเตเนตํ ปตฺถเนตฺน.

บุคคลผู้เกิดแล้วในโลกที่สว่างไสวด้วยแสงสว่างคือพระพุทธเจ้า
 บรรดาโพธิญาณนั้นอยู่ ฟังเชื่อถือ ระลึกถึง กราบไหว้ และบูชา
 พระพุทธเจ้าเหล่านั้น

A person born in the world brightened by the light of the
 Buddhas, aspiring to enlightenment should accept, appreciate,
 bow down in respect and pay honour to those Buddhas.

๑๘.

เอวํ ปสนนมติมา รตนตตยมหิ
 จาคาธิมุตตมนโส ชนตาหิเตน
 โลกสส สหุรปฺรมา ภาวตีติ ฌตฺวา
 สหุธาภิเนกคุณชาลยฺโต ภเวยฺย.

บุคคลผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย มีใจแน่วแน่ไปในการบริจาค
 โดยเกื้อกูลแก่มวลชน ทราบว่าชาวโลกมีศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง พึงเป็น
 ผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายเป็นอันมากมีศรัทธาเป็นต้นเกิด

A person devoted to the Triple Gems, with mind bent on
 giving charity for the benefits of mankind-being aware of their
 great faith, should accumulate virtues of all kinds; i.e., faith, etc.

๑๙. อนนตสตุเตสุ จ โลกธาทูสุ
เอโกว สพเพปิ สมา น เตन.

ในเหล่าสัตว์อันหาประมาณมิได้ ในโลกธาตุทั้งหลาย มวลชน
ที่จะเสมอด้วยพระตถาคตพระองค์นั้นมิได้มีแม้สักผู้เดียว

Not one, nay, not all together in the endless world-
systems are equal to him. [8-10]

๒๐. ทิสาสฺ ปุพฺพาทิสฺ จกฺกวาพา
สหสฺสสงฺขาเยปิ อปฺปเมยฺยา
เย เตสุ เทวา มนฺุชา จ พุรฺรهما
เอกตถ สงฺคมม'ภิมฺนตฺยนฺตา.

จักรวาลทั้งหลายในทิศตะวันออกเป็นต้นนับไม่ถ้วนแม้ด้วย
จำนวนพันหนึ่ง ทวยเทพ มนุษย์ และพรหมที่อยู่ในจักรวาลเหล่านั้น
มาประชุมปรึกษากันในสถานที่แห่งเดียวกัน

In the different cardinal points, the east, etc., the worlds
are innumerable owing to their existing in thousands, yet Devas,
men, and Brahmas in them came together and deliberated. [8-
10]

๒๑.

อนาทิกาลาคตนามรูปนี้
 ยถาสกั เหตุผลตฺตฺตฺตฺตฺตฺ
 ตพฺภาวภาวิตตฺตฺตฺตฺตฺต
 นานาวิปลาส'มฺนุปฺปวิญฺญา.

เหล่าสัตว์ไม่เข้าใจว่ารูปนามที่มีในกาลอันไม่ปรากฏเบื้องต้น
 ซึ่งดำเนินไปโดยความเป็นเหตุผลของตน เป็นผลที่เกิดขึ้นด้วยความ
 มีเหตุ นั้น จึงเข้าถึงวิปลาสนานาประการ

They are not able to declare the road to Nirvāṇa, not knowing, by their own power, the rising up of corresponding Cause and Effect, of Name and Form antecedent in time without a beginning-not knowing their coming up and having entered into the various contrary conceptions, [8-10]

๒๒.

กมมปฺปวตฺติญฺจ ผลปฺปวตฺติ
 เอกตฺตนาณตฺตนิรืหธมฺมตํ
 วิญญตฺติสณฺตนาณมเนน จนนโต
 สิวณฺชสํ โน ภณิตุํ สมตฺถา.

เหล่าสัตว์ไม่เข้าใจความเป็นไปแห่งกรรม ความเป็นไปแห่งผล
 ความเหมือนกันโดยสภาพ ความต่างกันโดยสภาพ ความไม่
 ขวนขวายของเหตุและผล และความเป็นธรรมชาติอย่างนั้น จึงไม่
 สามารถชี้ทางสู่แดนเกษมได้ เพราะถูกปิดบังไว้ด้วยกลุ่มก้อนคือ
 ความต่อเนื่องแห่งวิญญัตติรูป

Not knowing, too, the rise of action and consequence,
 whether single or multiple, produced or natural, being concealed
 by the density of intelligence and continuity, they are unable to
 declare the Way to Bliss. [8-10]

๒๓.

เอโกว โส สนฺติกโร ปภงฺกโร
 สงฺขาย เณฺยยานิ อเสสิตานิ
 เตสํ หิ มชฺเฌ ปรมาสภี วทํ
 สิวณฺชสํ ทิปฺยิตุํ สมตฺโถ.

พระมหาบุรุษผู้เดียวนั้นทรงกระทำความสงบและแสงสว่างทรง
 หยั่งรู้ญะยธรรมทั้งปวง ได้ตรัสวาจาอันองอาจยิ่งนักในท่ามกลาง
 เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น เป็นผู้สามารถชี้แนะทางเกษมได้

He, the unparalleled light-giver and Bestower of
 Tranquillity, considering all that can be known, has the capability
 in the midst of them (Devas, men, and Brahmas) to show the Way
 to Bliss by publishing words, excellent and quieting. [11]

๒๔.

โส โคตโม สกยสุโต มุนินฺโท
 สพุพสฺส โลกสฺส ปทีปญฺโต
 อนนตสฺส เต ภาวนนฺมหา
 โมเจสิ การุณยพฺลานเปกฺขี.

พระมหาบุรุษนั้นคือพระโคตมะผู้เป็นพระโอรสแห่งเจ้าศากยะ
 ผู้เป็นจอมแห่งมุนี ผู้ประดุจดวงประทีปส่องโลกทั้งปวง ทรงเปลื้อง
 สัตว์มากมายนับไม่ถ้วนออกจากเครื่องผูก[คือตัณหา]ในภพด้วยกำลัง
 แห่งความกรุณา มิได้มุ่งหวัง[ลาภสักการะ]

The chief of Sages, of the Gotama family and the son of
 the Sakya race, being the Lamp of the whole world, has in virtue
 of his compassion caused endless people to escape from the
 bonds of existence, unregardful of anything in return. [12]

๒๕. โย สัมมาเร สุกุขํ อมตํมีว ภขํ สพฺพสฺสฺเต ทยาย
 เตสํ โทสคฺคิชาลํ ขมนสลิลโต สาธุนิพฺพาปยนโต
 พุทฺโธ โพธิญจ ปตฺโต สกลมตฺตวิสิปฺตตสพฺพญญภาวํ
 ตณฺหาหํ ตสฺส โพธิ ปมุทิตมนสา สพฺพกาลํ นมามิ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงประสบทุกข์เข็ญในสังสารวัฏเพราะ
 สงสารเหล่าสัตว์ ทรงดับไฟโทสะของสัตว์เหล่านั้นอย่างสนิทด้วยน้ำ
 แห่งขันติ ทรงบรรลุโพธิญาณและความเป็นผู้รู้ถึงความชำนาญทุกอย่าง
 ข้าพเจ้ามีใจชื่นบานแล้วขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นและโพธิ-
 ญาณของพระองค์เสมอ

The Buddha who had endured great suffering in
 transmigration because of his compassion for creatures,
 quenched the fire of hatred among them with the water of
 forbearance, attained to enlightenment and was proficient in all
 knowledge; I bow down to and worship him and his supreme
 knowledge always.

๒๖.

วเทถ ตสฺสึธ อนปฺปกํ คุณฺ
 น เตน ตุโลยฺ ปรมโ จ วิชฺชติ
 กิํ ตํ คุณฺํ ตํสฺสทิเสน ทินนํ
 สยํกตํ กิณฺณํ อธิจฺจ ลหุธํ.

พวกท่านจงกล่าวคุณธรรมอันไพศาลในโลกนี้ของพระมหา-
 บุรุษนั้น บุคคลผู้เสมอเหมือนหรือยิ่งกว่าพระองค์หาไม่มี พระพุทธเจ้า
 ผู้เสมอกับพระองค์ทรงมอบคุณธรรมนั้นให้ หรือเป็นสิ่งที่พระองค์
 ทรงกระทำให้เอง หรือได้รับโดยปราศจากเหตุเล่า

Declare his inestimable goodness in this world! There is
 none equal to or surpassing him! How declare that goodness as
 given to him by a Buddha similar to himself, produced by himself,
 or whether obtained without a cause? [13]

๒๗. นาวิจฺจ ลทฺธํ น จ ปุพฺพพุทฺธา
 พุรฺหุมาทินํ สมมุติยา พหุณฺณํ
 สยํ กเตเนว อานุปเมน
 ทานาทินา ลทฺธมิทํ วิปากํ.

คุณธรรมดังกล่าวมิใช่ได้รับโดยปราศจากเหตุ มิใช่ได้รับจาก
 พระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน มิใช่ได้รับด้วยการสมมุติของพหุชนมี
 พรหมเป็นต้น แต่ได้รับวิบากนี้ด้วยทานบารมีเป็นต้นที่กระทำเอง
 ไม่มีใครเปรียบโดยแท้

He has obtained this result of Buddhahood through the
 unparalleled acts of charity, etc., even self-performed-not obtained
 without a cause or from a previous Buddha, or by the authorisation
 of the large body of Brahmas and others. [14]

๒๘.

อิโต จตุณฺโฬ หิ อสงฺขิยานํ
 สตํ สหสฺसानธิกานมตฺถเก
 กปฺเป อตีตมฺหิ สุเมธตาปโส
 เวหายสา คจฺจติ อิทธิยา ตทา.

กล่าวโดยพิสดารว่า ในกัปที่ล่วงแล้วนับขึ้นไป ๔ อสงไขย
 แสนกัปจากภัทรกัปนี้ สุเมธดาบสได้เหาะไปทางอากาศด้วยฤทธิ์ใน
 ครั้งนั้น

In a past cycle, at the beginning of four asarikkheyyas and
 one hundred thousand kappas, when he was the hermit Sumedha,
 he went through the sky by supernatural power. [15]

๒๙.

ที่ปงฺกโร นาม ชีโน สสโฆ
 รมมํ ปุริ ยาติ วิโรจมาโน
 มนุสฺสเทเวห'ภิปฺมุชฺยโนโต
 สหสฺสรสฺสี วีย ภาณุมานเภา.

พระชินเจ้าพระนามว่าที่ปงกรพร้อมพระสงฆ์ มีเหล่าเทพ
 และมนุษย์บูชาอยู่ ทรงรุ่งโรจน์ดุจภาณุมาศมีรัศมีนับพันในนภา เสด็จ
 ไปยังรัมมนคร

When Dīpaṅkara, the Conqueror, went to the town of
 Ramma with his followers, being honoured by gods and men and
 shining (with glory) like the sun in the sky with a thousand rays,
 [16]

๓๐.

ตสฺสณฺขสํ กาคู มหุสฺสหานํ
 พุทฺโธติ สุตฺวา สุมโน ปตฺติโต
 มมชฺช เทหํ ปนิมสฺส ทตฺวา
 พุทฺโธ อหํ เหสฺส'มฺนาคเต'ทิสฺโส.

สุเมธดาบสได้สดับคำของพวกภิกษุที่พยายามสร้างทางเพื่อ
 พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมา จึงเกิดความปีติโสมนัส
 ดำริว่าวันนี้เราถวายร่างกายของเราแด่พระองค์แล้วจักตรัสรู้เป็น
 พระพุทธเจ้าในอนาคต เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าพระองค์นี้

Then, while those who were strenuously exerting
 themselves in making a path for him, he, Sumedha, on hearing
 the cry "Buddha," being pleased and delighted, said, "To-day, by
 giving up my body to him, I, like him, shall be a Buddha in the
 future." [17]

๓๑.

ตสมิณฺชเส กนฺตรกมฺหิ ปงฺเก
กตฺวาน เสตุํ สยิ โส สเทหํ
พุทฺโธ อयํ คจฺฉตุ ปิณฺณจียา มม
โพธิํ สเจ หสฺสติ เม อนาคเต.

สุเมธดาบสนั้นดำริว่า ถ้าโพธิญาณจักสำเร็จแก่เราในอนาคต
ขอพระพุทธเจ้าพระองค์นี้จงเสด็จไปบนหลังของเรา แล้วนอนทอด
ร่างกายของตนเป็นสะพานบนเปือกตมที่แอ่งน้ำในทางนั้น

On that track, having made his body into a bridge on the
swampy mud, he, lying down, said, "If transcendental knowledge
will be to me in the future, let this Buddha go over my head." [18]

๓๒.

อุสสึสํ ยาติ ชโน หิ ตสฺส
 อชฺฌาสโย สิชฺฌติ'มสฺส'นาคเต
 ฌตฺวาน พุยาภาสิ อเสสโต หิ
 พุทุโร อโย หะสฺสติ'นาคเตสุ.

พระชินเจ้าเสด็จประทับยืนใกล้ศีรษะของท่าน ทรงทราบว่า
 อริยาศัยของดาบสนี้จะสำเร็จในอนาคตจึงพยากรณ์โดยสิ้นเชิงว่าดาบส
 นี้จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

The Conqueror, Dīpaṅkara, went towards his head, knowing his intention would be realised in the future, and made an unqualified prediction, saying, "He indeed will become Buddha in the future." [19]

๓๓.

สุตฺวาน ปตฺโตว มหาภิเสกั

ลทฺธัว โพธิ สมฺนุสฺสรนฺโต

ปฺุเชตฺว ยาเต มฺุณีเทวมาฺนุเส

อฺุฏฺจาย โส สมฺมสิ ปารมี ทส.

สุเมธดาบสสดับคำพยากรณ์แล้ว ประหนึ่งได้รับการอภิเษก
ยิ่งใหญ่ หมั่นรำลึกถึงโพธิญาณเหมือนได้บรรลุแล้ว เมื่อพระมุนีเทวดา
และมนุษย์บูชาแล้วหลีกไป จึงลุกขึ้นใคร่ครวญบารมีสิบทัศ

On hearing this, he, as if having attained the state of one
who received the sprinkling (of purification), and imagining
supernatural knowledge as obtained by him, rose and acquired
a complete grasp of the ten Pâramîs after the sage (Dîpaṅkara)
as well as Devas and men had honoured him and gone away. [20]

๓๔.

ทพฺหํ คเหตฺวา สมตีสปารมี
 ลิกฺขตฺตยญฺจสฺส ชินสฺส สนฺติเก
 กาตุํ สมตฺโถปิ ภาวสฺส ปาริ
 สตฺเตสฺส การุณฺณพลา ภาวํ คโต.

ท่านสมาทานบารมี ๓๐ ทศอย่างมั่นคง แม้สามารถบำเพ็ญ
 ไตรสิกขาในสำนักของพระชินเจ้าพระองค์นั้นแล้วไปถึงฝั่งแห่งภพได้
 ก็ขอไปสู่ภพด้วยแรงการุณย์ในเหล่าสัตว์

Having obtained firm mastery in all the thirty Pâramîs,
 and though he had the power to attain Nirvâṇa by passing
 beyond existence, through Dîpaṅkara possessed of the three
 sikkhâs, he, through pity for creatures, transmigrated. [21]

๓๕. หตถปฺปตฺตํ โพธิ หิตฺวา อญฺเฆ สตฺเต สนฺตาเรตุํ
 วายาเมนฺโต สํสาเร โย ทุกฺขปฺปตฺโต วนฺเทหํ ตํ.

พระโพธิสัตว์โดยอมสละโพธิญาณที่มาถึงมือแล้วเพียรช่วยให้
 เหล่าสัตว์อื่นข้ามพ้น ประสบทุกข์ในสงสาร ข้าพเจ้าขอนมัสการพระ
 โพธิสัตว์นั้น

He having abandoned the supernatural knowledge
 coming within his reach and having endeavoured to help mankind
 cross over (to Nirvâṇa), underwent suffering in transmigration; I
 pay homage to that Buddha-to-be.

๓๖. อุปปนฺนุปปนฺนเก โส ชินวรมตฺตเล ปุชฺชิตฺวา อเสสํ
 พุทฺโธ เอโส หิ โปโส ภวติ นิยมโต พุยาโกโต เตหิ เตหิ
 เตสํ เตสํ ชินานํ วจนมนุปรํ ปุชฺชิตฺวา สิเรน
 ตํ ตํ ทุกฺขํ สหิตฺวา สกลคุณทํ ปารมี ปุริยตุถ.

พระโพธิสัตว์นั้นได้บูชาพระชินวรที่ไม่มีผู้ใดทัดเทียมซึ่งเสด็จ
 อุบัติขึ้นแล้วๆ ทั้งสิ้น ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าเหล่านั้นๆ ว่า
 บุรุษนี้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้บูชาพระว ajaอันสูงส่งของพระ
 ชินเจ้าเหล่านั้นๆ ด้วยเศียรเกล้า อดกลั้นต่อทุกข์นั้นๆ แล้วบำเพ็ญ
 บารมีที่ประธานคุณทั้งสิ้นให้

He having paid full honour to the various peerless Buddhas
 who have made their appearance, it having been predicted by
 them with certainty that he would be a Buddha, adored with his
 head the peerless words of those Buddhas, and bearing up every
 suffering, he fulfilled the Pāramīs which bestow all good qualities.

๓๗.

อิติ คหิตมหนตโปธิสมภารสาร
 คณนปถมตัตตัม ปารมีปุริตตตัม
 กรจณสิราทีทินนทานาติทานัน
 พรหิตนिरตัม ตัม โปธิสตุตัม นมามิ.

ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระโพธิสัตว์นั้นผู้บำเพ็ญบารมีโพธิ
 สมภารอันเป็นแก่นสารที่ยิ่งใหญ่ ผู้มีพระทัยเต็มเปี่ยมด้วยบารมีสุดที่
 จะคณา ผู้ให้ทานอันยิ่งกว่าทานทั้งหลายมีมือ เท้า และศีรษะเป็นต้น
 ผู้ยินดีในการเกื้อกูลผู้อื่น

I pay honour to that Bodhisat who had fulfilled the
 perfections presupposing of supernatural knowledge, whose
 heart filled with innumerable Pâramîs, and who performed
 unsurpassed charity (i.e., his own limbs and head), taking
 pleasure in helping others.

๓๘.

โส ทุกฺขชินนชนทสฺสนทุกฺขชินโน
การุญญ'เมว ชนตาย อกาสิ นิจุจํ
เตสํ หิ โมจน'มฺพาย'มิตฺนติ ฌตฺวา
ตาที'ปฺราธ'มปิ อตฺตนิ โรปยิ โส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงลำบากด้วยความทุกข์ใจเพราะเห็นชาวโลก
ระทมทุกข์ ได้กระทำความการุญในมวลชนเป็นนิตย์ พระองค์ผู้
คงที่ทรงทราบว่าความอดทนนี้เป็นทางปลดปล่อยชนเหล่านั้น จึง
ยอมเพิ่มทุกข์ไว้ในตน

He who, oppressed by suffering, saw people too
oppressed by suffering, always manifested compassion for
mankind, knew verily such and such to be the means of their
emancipation, and laid their sin upon himself. [23]

๓๗.

ทานาภิเนกวรปารมิตาเรสุ
 โอคาพุททายปิ ปทุญฺจขเนน ทินฺนํ
 ทุกฺขํ ตถา อติมหนตตริปิ กิณฺจิ
 นาณฺณาสี สตฺตหิตเมว คเวสยนโต.

พระองค์ทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่เหล่าสัตว์อย่างเดียว
 มิได้คำนึงถึงทุกข์ใดๆ แม้จะใหญ่หลวงยิ่งที่ชนผู้ประทุษร้ายมอบให้
 เพราะพระองค์ได้จมลงในสาครแห่งบารมีอันสูงส่ง มีทานบารมี
 เป็นต้นมากเป็นอเนก

By sinking in the seas of the various excellent Pāramîs, charity, etc., he, seeking the benefit of creatures, did not consider even the suffering entailed upon him by wicked Nīṇas anything considerable. [24]

๔๐.

เฉตฺวาน สีส์ หิ สกั ททฺโต
มंसํ ปจิตฺวาน สยํ ททฺโต
โส จตฺตคตฺโต ปณฺธานกาเล
ทฺมุจฺสสํ กิํ ทฺมุสฺสติ เณทเนน.

พระมหาบุรุษนั้นทรงสละร่างกายแล้วในคราวปรารถนาพุทธภูมิ
จึงตัดศีรษะของตนมอบให้ ย่างเนื้อของตนให้เอง พระองค์จะประทุษ-
ร้ายด้วยการเชือดเนื้อคนใจร้ายได้อย่างไร

Severing his own head and giving it, cooking his own
flesh and giving it, he, during the time of his aspirations for
Buddhaship, having abandoned his body-how could he offend
the wicked by such sacrifice? [25]

๔๑.

เอวํ อนนตมปี ชาตีสเตสุ ทุกขํ
 ปตฺวาน สตฺตหิตเมว คเวสยนโต
 ที่ปงฺกรุคฺคหิตสีลสมาธิปณฺเณ
 ปาเลสิ ยาว สกโพธิตเล สุนิฏฺฐา.

พระมหาบุรุษนั้นทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่เหล่าสัตว์ต้อง
 ประสบทุกข์อันไร้ขอบเขตในหลายร้อยชาติ ทรงรักษาศีล สมาธิ และ
 ปัญญาที่รับแล้วจากพระพุทธเจ้าที่ปังกกร จนกระทั่งสำเร็จด้วยดี ณ
 ควางไม้โพธิ์ของตน

Thus seeking the benefit of creatures, he underwent
 endless suffering during a hundred births; and, in the time of
 Dīpaṅkara, devoted himself to wisdom, mental concentration,
 and the precepts, until he accomplished his aim at the foot of his
 own Bothi tree. [26]

๔๒.

ยทาภินีหarmacca สุเมโธ

ยทา จ มทุทธี อททา สิวินโท

เอตถนตเร ชาตีสสุ กิณฺณิเปกา

นिरตฺถกัม โน อคมาสิ ตสฺส.

เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส ได้กระทำความ
 ปรารถนาพุทธภูมิ และเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิวี ได้ประทาน
 พระนางมัทรี ในชาติทั้งหลายระหว่าง ๔ อสงไขยแสนกัปนี้ แม้ชาติ
 หนึ่งของพระองค์ก็ได้ไร้ประโยชน์

When Sumedha (in the time of Dīpaṅkara) made
 aspirations towards Buddhahood, and when he, as Sivinda; gave
 up Madī, there was not, within the births of these two periods,
 even a single benefit which he did not attain. [27]

๔๓.

มหาสมุทรเท ชลพิณทุโตปี
 ตทนต์เร ชาติ อนุปปกา
 นรินตรํ ปูริตปารมีนํ
 กถํ ปมาณํ อุปมา กุหิ วา.

ชาติในระหว่างนั้นมีมากมายยิ่งกว่าหยาดน้ำในมหาสมุทรใคร
 จะสามารถนับบารมีที่พระองค์ได้บำเพ็ญไว้อย่างต่อเนื่อง หรือจะหา
 อุปมาที่ไหนได้แล้ว

His births during that time being as countless as the
 innumerable drops of water in the great ocean-how can be
 expressed the endless extent of his accomplished Pâramîs, or
 where can there be found a similarity to him? [28]

๔๔.

โย มคคปสเส มธฺรุมพพีชั
 ฉายาผลตุถาย มหาชนานั
 โรเปติ ตสฺมี หิ ขณฺเว เตน
 ฉายาผล ปุณฺณ'มลทฺฐ'มฺพุชั.

บุคคลใดปลูกเมล็ดมะม่วงรสหวานไว้ข้างทาง เพื่อร่มเงาและ
 ผลแก่มหาชน ในขณะที่นั้นนั้นแหละเขาได้รับบุญในร่มเงาและผลใน
 โอกาสต่อไป ฉะนั้นใด

He who has sown the seed of a sweet mango on the
 roadside with the object of providing shade and fruit, even in the
 very moment of sowing it, in virtue of the shade and the fruit (he
 intends to provide), there is acquired by him whatever merit had
 not been obtained before. [29]

๔๕.

ตเถว สัมสารปเถ ชนานํ
 หิตาย จตฺตานภีโรปิ ตกุขเณ
 สิทํวํ ปุณฺณปริ ตสฺส ตสฺมี
 ธนํคชฺชวมปิ หรณฺติ เย เย.

ในขณะที่พระโพธิสัตว์ปลุกตนเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ปวงชน
 ในทางแห่งสงสาร ต่อมาชนเหล่าใดๆ นำทรัพย์ อวัยวะ หรือชีวิตไป
 บุญย่อมสำเร็จแก่พระองค์ในขณะที่ปรารถนาพุทธภูมิฉันนั้น ฉะนั้น

So, when he (Sumedha) planted himself for the benefit of
 mankind on the road of transmigration, over him there sprang up
 merit, and whoever wished divested him of his wealth, his limbs,
 and life. [30]

๔๖.

โส สาคเร ชลธิกั รุธิรํ อทาสี
 ภูมี ปราชัย สมํสมทาสี ทานํ
 เมรุปปมาณมธิกญจ สโมพิสสี
 เข ตารกาธิกตรํ นยน์ อทาสี.

พระองค์สละโลหิตให้มากกว่าน้ำในทะเล ให้เนื้อของตน
 เป็นทานมากกว่าแผ่นดิน ให้ศีรษะที่สวมมงกุฎมากกว่าจำนวนเขา
 พระสุเมรุ และให้ดวงตามากกว่านักษัตรบนท้องฟ้า

He gave more blood than there is water in the ocean; he
 gave as offering his own flesh exceeding the earth in quantity, his
 head with its crested hair surpassing Mount Meru in size, and his
 eyes exceeding in number the stars in the sky. [31]

๔๗.

พุทฺธโลกาโลเก โลเก
 ชาโต สโตโต โก'นุมนตโต
 พุทฺธํ สุทฺธํ โอฆาติณฺณ
 สทฺโธ ปญฺโณ โก โน วนฺเท.

ใครเล่าผู้ไม่วิกลจริตในโลกที่สว่างไสวด้วยแสงสว่างคือ
 พระพุทธเจ้า ผู้มีศรัทธาทรงปัญญา จะไม่พึงนบไหว้พระพุทธเจ้าผู้
 บริสุทธิ์ข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว

Who, not being insane in the world brightened with
 Buddha's light and having faith and intelligence, would not bow
 down to and adore the Buddha who, having crossed the ocean
 of defilements, is pure.

๔๘. คมภีราปารทานาติ- สาคเรสุ หิ ถามสา
 ตรนโต มหุทิตาเนน นิฏฺฐาเปตฺวาน ปารมี.

พระมหาบุรุษทรงข้ามสาครแห่งบารมีมีทานเป็นต้นที่ลุ่มลึก
 ข้ามได้ยากด้วยกำลัง ทรงยังบารมีทั้งหลายให้สำเร็จด้วยการ
 ประทานพระนางมัทรี

Crossing verily by his power over the deep oceans of the
 water of charity, etc., and bringing the Pâramîs to a consummation
 by the bestowal of Madî; [32]

๔๙. วสนโต ตฺสึเต กาเย โภธิปริปากมามา
อายาจนาย เทวานํ มาตุคพฺภมฺปาคมิ.

พระองค์พำนักอยู่ในหมู่เทพชั้นดุสิต ทรงรอคอยความสุกงอมแห่งโพธิญาณ ได้เสด็จลงสู่ครรภ์ของพระมารดาตามคำทูลเชิญของทวยเทพ

Living among the multitude in the Tusita heaven and attaining to the maturity of knowledge, he, at the request of the Devas, entered his mother's womb. [33]

๕๐. สโตว สมฺปชาโนว มาตุกฺขณฺนิหิ โอกฺกมิ
ตสฺส โอกฺกนฺติยา สพฺพา ทสฺสทสฺสี ปกมฺปถ.

พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ หยั่งลงสู่ครรภ์ของพระมารดา หมั่นโลกธาตุทั้งหมดหวั่นไหวแล้วในกาลที่พระองค์ทรงหยั่งลงสู่ครรภ์

With thought and consciousness he entered his mother's womb; at the time of his entering it, the ten thousand worlds quaked. [34]

๕๑. ตโต ปุพฺพนิมิตฺตานิ พตฺตีสานิ ตทา สียํ
ตุฏฺฐหฺมฺมฺจาว สา มาตา ปุตฺตํ ปสฺสตี กุจฺฉิยํ.

บุพนิมิต ๓๒ ประการเกิดขึ้นแล้วในกาลนั้น เพราะการ
ปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์ พระมารดานั้นทรงโสมนัสยินดี ทอดพระเนตร
เห็นพระโอรสในครรภ์

Then at the time when he was in the womb there were
visible the thirty-two characteristics of a great man: the mother,
enraptured, sees her son in the womb. [35]

๕๒. คพฺโหมกฺกนฺตียสฺสเสว เจ โก นามณฺเฑ ตุโลย เตน
ตสฺมา นิจุจํ สกฺกจุจํ ตํ วนฺเท โพธิ ปตฺถเนนฺโตหํ.

ใครอื่นเล่าผู้ยังลงสู่พระครรภ์จะพึงเสมอกับพระมหาบุรุษนั้น
เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าผู้ปรารถนาโพธิญาณขอนมัสการพระองค์โดย
เคารพเป็นนิตย์

Who else, having entered his mother's womb, is
comparable to the great man; for that reason, I, aspiring to the
supreme knowledge, pay honour to him always.

๕๓.

สา ปุณณคพภา ทสมาสโต ปรี
 คนตุวาน ผุสฺสํ วรลุมพินีนํ
 จิตา คเหตุวา วรสาละสาขํ
 วิชายี ตํ ปุตฺตวโร สุเขน.

ภายหลังทศมาส พระมารดานั้นมีพระครรภ์ครบกำหนด เสด็จ
 ไปสู่สวนลุมพินีอันงามเลิศผลิดอกบานสะพรั่ง ประทับยืนเหนี่ยวกิ่ง
 ต้นสาละอันงดงาม ประสูติพระโอรสผู้ประเสริฐนั้นโดยง่าย

She, on coming to her full time, after ten months, went to
 the excellent Lumbini grove in bloom, stood holding the excellent
 branch of a tree, and easily gave birth to that excellent son. [36]

๕๔.

ตทา สหสสีทสโลกธาตฺสุ

เทวา จ นาคา อสุรา จ ยุกฺขา

นानาทิสา มงฺคลจกฺกวาฬํ

สุมงฺคลามงฺคลมากมီสุ.

ในครั้งนั้น เทวดา นาค อสูร และยักษ์ในหมื่นโลกธาตุ ถือเอา
ของมงคลอันงดงามดีแล้ว มาจากทิศานุทิศ สู่จักรวาลที่มีมงคลนี้
โดยดำริว่า เราจะฉลองมงคลประสูติของพระโพธิสัตว์

Then Devas and Nâgas, Asuras and Yakkhas, of the ten
thousand worlds, from all sides came in raptures of delight to the
blessed world-system. [37]

๕๕.

อเนกสาขณฺจ สหสฺสมณฺทลํ

ฉตฺตํ มรุ ธารยฺมณฺตลิกฺเข

สุวณฺณทณฺทา จ วิเชนฺติ จามรา

คชชีสุ เภรี จ นทีสุ สงฺขา.

ทวยเทพในอากาศกั้นเศวตฉัตรอันมีก้านมากมายและมีซี่ก่า
เป็นวงรอบพันหนึ่ง พัดจามรที่มีคันทองคำโบกไปมาอยู่ เสียงกลอง
และเสียงสังข์ก็บรรเลงบรรลือ

The Devas held up in the sky branches of various kinds,
and an umbrella, a thousand in circumference; gold-handled
whisps flap; they beat drums, and conches sound. [38]

๕๖.

มเลน เกนาปี อนุปลิตโต
 จิตฺว ปาทานิ ปสารยนโต
 กลีว ธมฺมาสนโต ตรนโต
 ชาโต ยถาทิจจวโร นภมฺหา.

พระมหาบุรุษมีพระวรกายมิได้แปดเปื้อนด้วยมลทินแม้สัก
 เล็กน้อย ประทับยืนเหยียดพระบาทคู่ประสูติออกมา ประหนึ่งพระ
 ธรรมกลีก้าวลงจากธรรมาสน์ และดวงอาทิตย์อันงามเลิศเคลื่อนลง
 จากนภาลัย

Unbesmeared with any filth, he stood spreading out his
 feet and appeared like a preacher descending from a pulpit, or
 the excellent sun coming out from a cloud. [39]

๕๗.

ชีณาสวา พรหมคณปคนตวา

สุวณฺณชาเลน ปฏิกุคเหสุํ

ตโต จ เทวาชินจम्मเกน

ตโต ทุฏฺเณน จ ตํ มนุสฺสา.

หมู่พรหมผู้สิ้นอาสวะแล้วเข้าไปรับพระมหาบุรุษนั้นด้วย
ตาข่ายทอง ต่อจากนั้น เหล่าเทวดารับไว้ด้วยหนังเสือดำ หมู่มนุษย์
พากันรับไว้ด้วยผ้าขาวถัดจากนั้น

Sinless hosts of Brahmas approached him and received
him in a net of gold, the Devas in the hide of the antelope, and
men in the finest cloth. [40]

๕๘.

เตสมปิ หตถา วรภูมิย์ จิโต
 ทิสา วิโลเกสิ สมาสมนุตโต
 วทีสุ เทวาปิ จ พรหมกายิกา
 ตยา สโม กตถจิ นตถิ อุตตโร.

พระมหาบุรุษทรงพ้นจากมือของชนเหล่านั้นแล้ว ประทับยืน
 เหนือฟ้างพื้นปฐพีอันประเสริฐเลิศแผ่นดิน ทรงเหลียวดูทั่วทิศานุทิศ
 ทวยเทพและเหล่าพรหมทูลว่า ผู้ที่เสมอกับพระองค์หรือยิ่งกว่าไม่มี
 ในที่ไหนๆ

Leaving their hands, he stood on the excellent spot of
 ground: he looked fully at all the points of the compass, and
 Devas as well as Brahmas said, "Equal to thee or superior there
 is no one anywhere!" [41]

๕๙. คนตุวาน อุตฺตรํ สดฺต ปทวารํ หิ วิกกโม
 สีนฺหาทํ นทึ ตาสํ เทวตานํ หิตาวหํ.

พระมหาบุรุษผู้องอาจเสด็จไปทางทิศเหนือเจ็ดก้าว ทรง
 บันลือสีหนาทอันนำประโยชน์เกื้อกูลให้แก่เทวดาเหล่านั้น

Making an advance of seven paces northward he sent forth
 a pleasant shout, causing those Devatas to hear him. [42]

๖๐. ตโต ปุตุตฺ คเหตุวาน คตา มาตา สกํ ฆรํ
 สดฺตมียํ จุตา คนฺตุวา เทวปุตุตตตมาคมิ.

ลำดับต่อจากนั้น พระมารดาทรงพาพระโอรสเสด็จกลับวังของ
 พระองค์ในวันที่เจ็ดพระมารดาสิ้นพระชนม์แล้วไปบังเกิดเป็นเทพบุตร

The mother then went to her home, taking her son; and on
 the seventh day she attained the state of Deva. [43]

๖๑. เต พราหมณา ปณฺจมียํ สุภุตตา
 นามํ คเหตุํ วรลกฺขณานิ
 ทิสฺวาน เอกงฺคฺลิมุขิปีสฺสุ
 พทุโธ อयํ เหลสฺสติ วีตฺราโค.

พราหมณ์เหล่านั้นผู้ได้รับพระราชทานเลี้ยงเป็นอันดีเพื่อจะ
 ขนานพระนามในวันที่ ๕ เห็นพระนรลักษณ์อันงามเลิศแล้ว จึงยก
 นิ้วมือนิ้วเดียวพยากรณ์ว่า ราชกุมารนี้จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้
 ปราศจากราคะ

The Brâhmas, having regaled themselves well with food,
 on seeing, on the fifth day, his excellent characteristics in order
 to give him a name, raised one finger and said, "He will be a
 Buddha devoid of sin: [44]

๖๒.

ชินณณจ ทิสฺวา พยธิตํ มตณฺจ
 อวฺหายกํ ปพฺพชิตณฺจ ทิสฺวา
 โอหาย ปพฺพชฺชมุเปติ กาเม
 พุทฺโธ อโยฺ หะสฺสติ วีตฺราโค.

พราหมณ์เหล่านั้นพยากรณ์อีกว่า พระองค์ทอดพระเนตรเห็น
 คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิตผู้เหมือนดั่งชักชวนให้บวช จึง
 สละกามสุขเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
 ผู้ปราศจากราคะ

On seeing an old man, a sick man, a dead man swathed
 in cloth, and a monk, he, abandoning the pleasures of sense,
 enters upon the ascetic life and will become a Buddha free from
 sin. [45]

๖๓. กาลกุกเมน จนโทว วฑฒเนโต วฑฒิตะ กุเล
 ปุณฺโณทเยนุเทนโต โส ภาณฺมา วีย จมฺพเร.
๖๔. สิทธตฺถโก หิ สิทธตฺถโก ลทฺธา เทวี ยโสธรํ
 จตฺตาลีสสสเสหิ ปุริตฺถิหิ ปุรกฺขโต.

เจ้าชายสิทธัตถะนั้นทรงเจริญพระชันษาในราชสกุลที่เจริญ
 รุ่งเรือง ดุจสมบุรณจันทร์ตามลำดับกาล ทรงดำเนินไปด้วยบุญบารมี
 ดุจดวงสุริย์อุทัยกลางนภา เป็นผู้สมปรารถนาแล้ว ได้รับเจ้าหญิงยโส-
 ธราเป็นพระเทวี มีนางสนม ๔ หมื่นแวดล้อม

In course of time increasing (in beauty, etc.) in the
 prospering family like the moon, and advancing in merit like the
 sun in the sky, Siddhattha-named so because he had
 accomplished every good-having obtained Yasodhara as his
 wife, was attended by forty thousand accomplished women. [46-
 47]

๖๕. ร่มมสุร่มมสุเกาสุ ชมเรสุ
 ดิณณมุตุนมนุจนิเกสุ
 ทิพพสุขํ วิย ภูณชิ สุขํ โส
 อจฺณริยพฺภุตรราชวิภูติ.

เจ้าชายสิทธัตถะนั้นเสวยสุขในราชสมบัติอันน่าอัศจรรย์พิศวง
 ดุจทิพย์สุข ในปราสาทสี่ร่มมะ สุ่มมะ และสุมะ อันเหมาะแก่ฤดู
 ทั้ง ๓

During the three seasons of the year, in suitable dwellings-
 the Ramma, the Suramma, and the Subha palaces-he pleasurably
 enjoyed the wonderful and astonishing magnificence of royalty
 like the bliss of the celestial world. [48]

๖๖.

โย ตีสุ ปาสาทวเรสุ เตสุ
 สกโกว เทวธิปตี วสนโต
 ยโสธร ปิณปโยธราธร
 หิตวา คโต ตํ สุกตํ นมามิ.

พระมหาบุรุษได้ประทับอยู่ในปราสาทอันงามเลิศทั้งสาม
 เหล่านั้นดุษฎีท้าวหม่อมวาน ทรงสละวางพระนางยโสธราผู้มีถันอันเต่งตึง
 และโอษฐ์อันอิมเอิบไปได้ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระมหาบุรุษนั้นผู้
 เสด็จไปได้แล้ว

He having enjoyed the three most exquisite palaces like
 Sakka, he went away and abandoned Yasodhara with plump
 breast and full lips; I pay honour to him who had gone thus.

นโม ตสฺส ยโต มหิมโต ยสฺส ตโม น.

กองกิเลสตุจความมืดย่อมไม่มีแก่พระสุคตพระองค์ใดเพราะ
 อานุภาพที่กล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้าขอนมัสการพระสุคตพระองค์นั้น

Honour to him, inasmuch as to him possessed of greatness
 no darkness is!

๖๗.

ทิสฺวา นิมิตฺตานิ มทฺจฺฉิทฺตานิ

ถีนํ วิรูปานิ รติจฺฉิทฺตานิ

ปาปานิ กมฺมานิ สุขจฺฉิทฺตานิ

ลทฺธาน ฌานานิ ภวจฺฉิทฺตานิ.

พระมหาบุรุษนั้นทรงเห็นนิมิตที่ขจัดความมัวเมา เห็นความ
ไม่งามของหมู่สตรีอันขจัดความยินดี เห็นกรรมชั่วอันขจัดความสุข
ทรงได้รับญาณอันขจัดภพ

On seeing the (four) signs for the destruction of pride, the uncomeliness of women for the destruction of enjoyment, evil deeds for the destruction of happiness, there was acquired by him the knowledge for the destruction of existence. [49]

๖๘.

ปทิตตเคหา วีย เกรวํ รวํ
 รวํ สมุฏฺจาย คโต มเหสี
 มเหสี มาโลกีย ปุตฺตมตฺตโน
 ตโนสิ โน เปมมโหฌมตฺตโน.

พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เสด็จลุกขึ้นออกไป ทรง
 เปล่งเสียงอันแสดงความหวาดกลัวภพอยู่ เสด็จเยี่ยมชมมเหสีและ
 โอรสของพระองค์ ได้ทรงชมห้วงความรักอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ไว้

The great sage, on seeing his wife and son, did not give
 vent to the great torrent of his love, like one rising up and going
 away, making a terrible uproar, from a blazing house. [50]

๖๙.

อุมุमारอุมุमारคตฺตฺฐริตฺวา

ปทํ ปทํ ยาตนราสภสฺส

อลํ อลงฺการตเรน คนฺตุํ

มตีเมติ มนงฺคภงฺเก.

ปัญญาของข้าพเจ้าย่อมดำเนินไปวิจิตรยิ่งในการขจัดกาม
ด้วยแพคืออลังการอันควรแก่พระนราสภผู้ยกพระบาทที่ถึงธรณี
ประตูลั้นเป็นที่กำจัดมารแล้วเสด็จไปสู่นิพพาน

Going and removing his foot from the threshold of Mâra,
the most excellent of men, on his way to Nirvâṇa, thought to
himself, "It is fit for me to go by the raft of adorning goodness: the
wish comes to me very much for the destruction of sin." [51]

๗๐.

อุมมารอุมมารคโต มเหสี

อนงคภงค์ สมจินตยิตถ

กี เม ชรามจุมุเข จิตสส

น เม วเส กามวเส จิตสส.

พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เสด็จถึงธรณีประตูนั่นเป็นที่
กำจัดมารทรงดำริถึงการขจัดกามว่าเราผู้ยืนอยู่ตรงหน้าชราและมรณะ
ผู้ไม่อยู่ในอำนาจของตนแต่อยู่ในอำนาจแห่งกามจะมีประโยชน์อะไรเล่า
วัตถุกามและกิเลสกามจะมีประโยชน์อะไรเล่า

The great sage, going to the threshold of Mâra, reflected well about the breaking up of pollution, saying, "What benefit to me remaining in the mouth of death and old age? There is no profit remaining in the realm of desire-not in my own domain." [52]

๗๑.

กาเมน กาเมน น สาธยโมกข์
 มาเนน มาเนน มมตฺถิ กิณฺจิ
 มาโร สเสนฺ หิ อวารณฺโณ
 ยนฺเตน อฺจุณฺ วิย มทฺทตี มํ.

บุคคลพึงให้สำเร็จโมกษะด้วยวัตถุสามประการไม่ได้ ความ
 ทะนงตนคือมานะจะมีประโยชน์อะไรแก่เรา เพราะมารและกองทัพที่
 ไม่มีใครยับยั้งได้ย่อมย่ำยีเราเหมือนหีบอ้อยด้วยเครื่อง

Not by the various desires is there the consummation of
 freedom; there is no benefit to me by pride in its various forms;
 Mâra with his army, not easy to be checked, crushes me like one
 crushing sugar-cane with a pressing machine. [53]

๗๒.

อาทิตตมฺยุยาตปยาตมฺนํ
 อตาณเลณาสรณ ชเนเต
 ทิสฺวาน ทิสฺวาน สิวํ มยา เต
 กาเมน กาเมน กถํ วิเนยุยา.

เราผู้ปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลเห็นชนเหล่านั้นถูกไฟกิเลส
 แผลดเผา ผู้เตรียมไปสู่ภพอื่น ผู้ถูกห้วงกิเลสพัดไป ผู้พรวงอยู่ไม่มีที่
 กำบัง ไม่มีที่เร้น ไม่มีที่พึ่ง เมื่อเรายังไม่เห็นแดนเกษมแล้วจะพึง
 แนะนำชนเหล่านั้นด้วยกามได้อย่างไร

Seeing men burning (with Kilesas), roaming about (in transmigration), carried away (by the four floods), base, without protection, without refuge, without asylum, and not seeing happiness, he thought, "How can they be instructed by me (if devoted to sensual inclinations?)" [54]

๗๓.

วิชชาय'วิชชาय จุตํ จุเปตํ
 อसारसारูปคตณฺชนํ ชนํ
 วิชชาयวิชชาय ยุตํ จุโตหํ
 ปโหมิ ตาเรตฺมสงฺคโต คโต.

เราผู้ประกอบด้วยวิชาพ้นไปจากอวิชา ผู้ไม่ผูกพันดำเนิน
 ไป จึงสามารถพาหมู่ชนผู้มีคตเหมือนยาหยอดเนตร[สีดำ] ผู้เสื่อม
 แล้วจากวิชาถึงพร้อมด้วยอวิชาผู้สำคัญความยึดมั่นที่ไม่มีแก่นสาร
 ว่ามีแก่นสาร ให้ข้ามพ้นได้

I who have attached myself to wisdom, separated myself
 from ignorance, and am regardless of attachments, I am unable
 to take over mankind (across the ocean of transmigration)
 whether with or without essential good, or whether separated
 from wisdom or attached to ignorance. [55]

๗๔.

มคฺคนฺติ โน ทิฏฺฐิคตาปวคฺ

อคฺคาติ เตวาทุ ชนา สมคฺคา

นคฺคํ อโห โมหตมสฺส วคฺ

วคฺคํ หนีสฺสามิ ตมคฺคมคฺคา.

บุคคลผู้มีมิจฉาทิฏฐิยอมไม่เห็นพระนิพพานว่าเป็นทางถูก
 มหาชนพร้อมเพรียงกันกล่าวว่าผู้มีมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้นเป็นบุคคล
 ผู้สูงสุด กลุ่มความมืดคือโมหะไร้สาระจริงหนอ เราจักกำจัดกลุ่ม
 ความมืดด้วยมรรคอันเลิศ

The unorthodox do not declare Nirvâṇa to be the road (to Bliss); these men are unanimous in calling heresy superior: the society of one who is in the darkness of ignorance is bare: I shall destroy that society by the most excellent path of Saintship. [56]

๗๕.

ปสยฺหกาเรน อสยฺหทุกฺขํ
 ชนา ชนฺนุตีห ชนฺนํเมว
 ปสยฺหกาเรน อสยฺหทุกฺขํ
 ปาปํ น ชนฺนุติ ตโตนิทานํ

ฝูงชนย่อมก่อทุกข์ที่ทนได้ยากแก่ชนทั้งหลายด้วยการข่มเหง
 ย่อมไม่รู้จักบาปที่ก่อทุกข์ที่ทนได้ยากด้วยการข่มเหง เพราะการ
 ข่มเหงนั้นเป็นเหตุ

By violent action men produce suffering that cannot be borne: they know not that insufferable evil has its origin in their violence of action. [57]

๗๖.

เต โหฆโยคาสวสักิเลสา

ตเมว นาเสนติ ตโต สมุฏฺฐิตา

เอกนฺตํ ชาติ ชรา จ มจฺจุ

นิรฺนตรํ ตํ พุยฺสนญฺจเนกํ.

สังกิเลส คือ โหฆะ โยคะ และอาสวะเหล่านั้น อันเกิดจาก
กระแสรูปนามของเหล่าสัตว์นั้นย่อมทำลายกระแสรูปนามของสัตว์นั้น
นั้นแหละ อีกทั้งความเกิด ความแก่ และความตาย ก็เป็นของแน่แท้
ทั้งความวิบัติเป็นอันมากนั้นก็มิเสมอไม่ขาดช่วง

The oghas, yogas, Āsavas, and kilesas which rise up
destroy men: birth, decay, and death are certain; and misfortune
of various kinds is perpetuated. [58]

๗๗.

จิรัง กิเลสานลปชชลดํ
 ฌตฺวาน สตฺตานุสยํ สยมํ
 สาธมิ โพธิ วินยามิ สตฺเต
 ปจฺฉาปิ ปสฺสามิ สุตํ สุตนตํ.

เราจะเป็นพระสยัมภู รู้แจ้งอนุสัยของเหล่าสัตว์ที่รุ่งโรจน์ด้วย
 ไฟกิเลสมาช้านานแล้ว ยังโพธิญาณให้สำเร็จสั่งสอนสัตว์ทั้งหลาย
 ภายหลังต่อมาจึงเยี่ยมราหุลกุมารบุตรคนสุดท้ายของบุตรทั้งหลาย

For a long time seeing the blazing of the fire of kilesas and knowing the inner thoughts of creatures, the self-instructed one thought-"I will attain to the perfection of knowledge; I will instruct creatures and afterwards I shall behold that renowned son of mine." [59]

๗๘.

ตัม ทิพพจกัม ขุรจกมัลลัม

รชชัม สสารชชสมชชชช

เต พนธวา พนธนมาคตา ปเร

สุโต ปสุโตยมนงคฺกุโต.

จักรทิพพนั้นเปรียบเหมือนคมมีด ราชสมบัติเป็นไปกับความ
น่ากลัว การฟ้อนรำขับร้องเหมือนของมีนเมา พระญาติที่มาผูกมัด
เราเหมือนศัตรู โอรสของเราเหมือนทูตของกามเทพ

The celestial wheel is like a razor worn as a fillet round
the head, sovereignty like something to be disgusted with, the
society (of women) like a society of drunkards, the relations
coming to place me in bondage like enemies, this son born to me
the Ambassador of Impurity: [60]

๗๙.

สมุชฺชนตํ วสตี สตี สิริ
 สรีสปาการ'มิตํ มหาวิสํ
 ทททลลมานา ยวตี วตีมา
 สกณฺฎกาเยว สมุชฺช'มณฺชเส.

ปราสาทอันรุ่งเรืองด้วยสิริที่ประจักษ์อยู่นี้ เหมือนหลุม
 อสรพิษที่มีพิษกล้า หญิงสาวที่งามพร้อมเพราเหล่านี้เปรียบดังรั้วมีหนาม
 ในทางที่ปิดกวดแล้ว

Her existent glory abides blazing in her; this is like a great
 serpent's hole and a great poison; these brilliant young women
 are like a thorny fence in the pure path to Nirvâṇa. [61]

๘๐.

ยสสา วิราชิตสิรี สิริยาปิ นตฺถิ
 ตสฺสาวโลกิย น ติตฺติวสานมตฺถิ
 คจฺฉามิ หนฺท ตวณฺหคสิรปปเกทํ
 มตฺเตภุมมฺภุปริสีหวิลาสคามิ.

สิริอันงามของพระนางยโสธราใดไม่มีแม้แก่พระนางสรัสวดี
 การมองดูพระนางแล้วจะหมดความยินดีหามีไม่ ดูกรกามเทพ เอาละ
 เราจะทำลายเศียรของเธอไปด้วยลีลาการย่างกรายของราชสีห์บน
 กระพองช้างที่ตกมัน

To whose glory no other glory can be compared, on
 looking at whom (Yasodhara) there is no end to satiety-Now
 Desire, I shall undertake the breaking of thy head; I shall go on
 the majestic lion-like path over the temporal cavity of the elephant
 intoxicated with lust: [62]

๘๑.

โก โภ อนงค สฺจิริมปิ ปนฺณณพาท
พาทานิ สํหฺร มนฺณณ'มิโต นิโรธ
โรเธน จาปทคโต มนโส น โสจ
โสจนต'มปฺยนวโลกิย ยามิ สนฺตํ.

ดูกรกามเทพผู้เจริญซึ่งยิงลูกศรมาช้านาน แต่จะไปทำนอง
เก็บลูกศรเถิด จงหยุดไว้อย่างยิ่งในที่นี้ เธอมีจิตที่พบความไม่พอใจ
ด้วยการหยุดยั้ง จงอย่าเศร้าโศก เราจะไม่เหลียวแลเธอผู้เศร้าโศก
อยู่ดำเนินไปสู่สถานดี

O Sir, Desire, for a long time the discharger of arrows,
bundle up your arrows; henceforth destroy what has been
discharged; and by repelling you with a mind that has attained to
the absence of any footing (for existence) grieve not; but even if
grieving, I shall go to Bliss without looking at thee, O Desire: [63]

๘๒.

รดี รดี กามคุณ วิเวก
 อล อล เตว วิจินตยนโต
 มน มนงคาลยสมปทาลย
 ตหี ต'หี ทิฏฐ'พลาว ปกภูมิ.

พระมหาบุรุษทรงดำริความรื่นรมย์ในกามคุณและวิเวกเหล่านั้น
 ว่า ความรื่นรมย์ในกามคุณไร้ประโยชน์ ความรื่นรมย์ในวิเวก
 ประเสริฐกว่า จึงตัดใจหลีกไปจากนางแก้วผู้เป็นที่พำนักของกามเทพ
 ในห้องบรรทมนั้น ประดุจสตรีผู้อ่อนแอเห็นงูนั้นแล้ววิ่งหนีไป

Delight and pleasure in sensuality be off! In seclusion
 (from the world) delight is befitting; thus reflecting, I, rending the
 mind attached to Desire, depart as a girl seeing a snake
 somewhere. [64]

๘๓.

ยาวณฺจยํ รวิ จรตฺย'จเลน รุทฺธะ
ยาวณฺจ จกฺกรตณฺณจุปยาติ โลเก
ตาวิสฺสโร นภจโร ชิตจาตุรณฺโต
หิตฺวา กถํ ญํ ปท'มฺพุทฺธิ โส นิราโส.

พระอาทิตย์นี้ย่อมโคจรไปในโลกที่แวดล้อมด้วยจักรวาลบรรพต
และจักรวรรตนั้นย่อมล่องไปในโลกตราบไต่ ตราบนั้นพระมหาบุรุษจะเป็น
พระจักรพรรดิราชผู้ยิ่งใหญ่เที่ยวไปในนภาลัย มีสาครทั้ง ๔ ที่ทรง
ชนะแล้วเป็นขอบเขต พระองค์จะทรงปราศจากเยื่อใยยกพระบาท
ละวางไปได้อย่างไรหนอ

As long as the sun travels impeded by the Cakkavâla rock
and the Cakkaratana goes along (unobstructed) in the world, till
then how can he, going in the sky as lord and conqueror of the
Four Islands bounded by the Cakkavâla, forsake all and, being
free from attachment, remove his foothold from the world? [65]

๘๔.

ทีเป มหา จ จตุราธิกเทวสหัสเส
 ตตฺตราปิ เสฏฺฐภิชิตํ วรชมุพฺพิเป
 ภูนาภิกํ กปิลวตฺตปุริ สุรมมํ
 หิตฺวา กถํ นุ ปท'มฺพุทฺธิ โส นิราโส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินทวีปใหญ่ทั้งสี่ ทวีปบริวารสองพัน
 ชมพูทวีปที่ผู้ประเสริฐอาศัยอยู่ในทวีปเหล่านั้น และกรุงกบิลพัสดุ์อัน
 น่ารื่นรมย์ซึ่งเป็นแดนศูนย์กลางแห่งปฐพี จะทรงปราศจากเยื่อใยยก
 พระบาทละวางไปได้อย่างไรหนอ

Forsaking the four great islands and the 2000 lesser
 islands, and in them the excellent Jambudîpa, supplied with fruits
 and occupied by the most exalted of beings, and the delightful
 town of Kapilavastu in the centre of the Earth, how did he, without
 desires, withdraw his foot? [66]

๘๕.

ฉาตีน'สีติ กุลโต หิ สหสสกุเเย
 หตถสฺสธณฺณนิโน วิชิตาริสมเ
 โคตเตน โคตมภาวํ ปิตริ ชนคฺคํ
 หิตฺวา กถํ นุ ปท'มฺหุริ โส นิราโส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินเจ้าศากยะแปดหมื่นโดยสกุลญาติ
 ผู้เพียบพร้อมด้วยช้าง ม้า ข้าวเปลือก และทรัพย์ ผู้ชนะหมู่ปัจจามิตร
 และทรงละเมินพระราชบิดาผู้เป็นจอมคนสมภพในสกุลโคตมะ พระองค์
 จะทรงปราศจากเยื่อใยยกพระบาทละวางไปได้อย่างไรหนอ

Abandoning eighty thousand of his relatives of the Sakya family, who, since seven generations, had conquered crowds of enemies and who were in possession of elephants, horses, corn and wealth,-abandoning the chief of men, his father, superior to all the house of Gotama-how did he, free from attachments, remove his foothold? [67]

๘๖.

รมมํ สุรम्मวสตี รตนุชฺชนนฺตํ
 คิมเหปิ วิมฺหยกรํ สุรมนฺทิตราภํ
 อุตฺสาปิตทฺธชปตาทกสิตาทปตฺตํ
 หิตฺวา กถํ นุ ปทมฺพุทฺธิ โส นิราโส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินปราสาทสุรम्मะที่น่ารื่นรมย์มี
 รัตนะทองคำสว่างไสว ก่อความอัศจรรย์ใจแม้ในฤดูแล้ง หิมะ
 วิมานเทพ ปักธงชัย ธงแผ่นผ้า และเศวตฉัตร พระองค์จะทรง
 ปราศจากเยื่อใยยกพระบาทละวางไปได้อย่างไรหนอ

Having abandoned his beautiful Suramma edifice,
 resplendent with gems, in summer most wonderful, being as
 splendid as a Deva's abode, having abandoned the flag and
 streamer and the white umbrella raised aloft, how did he, free
 from desires, remove his foothold? [68]

๘๗.

สโปกขรา โปกขรณี จตสโส
 สุปุปิตา มนุทริโต สมนดา
 โกกา นทนตุปริ โกกนาเท
 หิตฺวา กถํ ตํ ปท'มฺหุธีโร โส.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินสระโปกขรณีที่ดาดดาษด้วยบัว
 บานสีสรรอบพระราชมณเฑียร ผุ้งนจากพรากรำร้องเหนื่อสระ
 โปกขรณีนั้น พระองค์จะทรงยกพระบาทนั้นละวางไปได้อย่างไร

Having forsaken the four tanks with the lotuses that
 flourished in the vicinity of his dwelling-(cranes sing on the red
 lotuses)-how did he, free from desires, upraise his foot? [69]

๘๘.

สเร สโรเช รุทิตาลิปาฬี
สมนตโต ปสฺสติ ปณฺชรณฺชสา
ทิสฺวา'รวินฺทานิ มุขารวินฺทํ
นาถสฺส ลชฺชายิว สํกฺจนฺติ.

พระมหาบุรุษทอดพระเนตรทางช่องพระแกล เห็นหมู่แมลงภู่
บินร่อนส่งเสียงเหนือดอกปทุมในสระโดยรอบ ปทุมชาติทั้งหลายดู
ประหนึ่งหุบกลีบเข้าด้วยความอาย เพราะเห็นบัวพัศตร์ของพระนาถะ

He sees around the palace from his window the row of
bees that buzz on the lotuses on the lake; seeing their lord's
mouth, a veritable lotus, the lotuses recoil, as it were, through
shame. [70]

๘๙.

มธุรามธุรา มธุราภีรุธา
 จริตา ปทุเม ปทุเม'ลิตถา
 วสตี มธุนา มธุนา อกรู
 ชหิตํ กิมิหํ กิมิหํ ปตินา.

หมู่ภุมรินเหนือดอกปทุมทุกดอกทั้งที่ตูมและแย้มบานแล้ว
 ส่งเสียงไพเราะรื่นรมย์อยู่คู่เคียงกันในวสันตฤดู ได้ทำรังด้วยน้ำหวาน
 ในปราสาท ปราสาทที่สวยงามนี้ถูกเจ้าของละวางไปได้อย่างไร การ
 ละวางไปนี้เพราะอะไรเล่า

The bees went about on the various lotuses happy and
 with pleasant buzz; they even now besmeared his palace with
 honey, crying, "Why was this (dwelling) abandoned by our Lord?"
 [71]

๙๐.

ตมฺหา รสํ มธุกรา ภวนํ หริตฺวา
 นิพฺนาทโน สุมธุรํ หิ มธุํ กโรนฺติ
 นาเทน นาท'มตฺริจจุปวีณยนฺตา
 นจฺจนฺติ ตา สุรูปฺเร วนิตาว ตาว.

หมู่ภมรนำน้ำหวานจากดอกบัวนั้นไปยังปราสาท ส่งเสียง
 กระทำน้ำผึ้งที่มีรสหวาน สตรีสองหมื่นนางเหล่านั้นงามดังนางอัปสร
 ในสรวงสวรรค์ ย่อมติดพิณพ่อนรำชมเสียงบินด้วยเสียงพิณตราบที่
 พระมหาบุรุษพอพระทัย

The bees, carrying the nectar thence to the palace with
 resounding sounds, manufacture most delectable honey; the
 women play on the lute in sounds surpassing the music of the
 bees; they then dance like the females in the Devaloka. [72]

๙๑.

สยฺโจทิตา ปิณฺปิโยธรรธา
 วิวราชิตา'นงฺคชเมขลา'ขลา
 สฺรุงฺคนา'นงฺคชผลสทา สทา
 รมา รมาเปณฺติว รงฺคทา'คทา.

เหล่าสตรีผู้มีถันอันเต่งตึงและโอษฐ์อันอิมเอิบ มีสายรัดเอวปิด
 ที่ลับงามตระการ นุ่มนวลให้สัมผัสการร่วมอภิรมย์ดุจนางอัปสรเสมอ
 ย่อมชวนให้ร่วมอภิรมย์ดุจโอสธที่ให้ความพึงใจ

The virtuous (women), with brilliant metallic zones and
 plump inviting breasts and lips, afford pleasure like celestial
 fairies: these charmers, like medicine, bring happiness to men.
 [73]

๙๒.

กราติรตุตา รติรตุตรามา

ตาเพนฺติ ตาลาวจเร สมฺนฺตา

นจฺจุคฺคตา'เนกสฺสสฺสทฺธา

สกโกปิ ก็ สกฺยสโมติ โจทยฺ.

เหล่าสตรีผู้ร่าเริงด้วยความพึงใจ ผู้มีฝ่ามือแดงยั้กัก ดีดสี
ตีเป่าเครื่องดนตรีรอบด้าน ยกมือนับพันขึ้นพ้อนรำประหนึ่งทูลถามว่า
แม้ท้าวโกสินทร์ก็จะเสมอเจ้าศากยะละหรือ

The charming women, delighting in pleasure, beat drums, etc., with hands highly reddened, in the vicinity of the palace: a thousand advance dancing with instruments in their hands and incite him, saying, "Though Sakka exist, what equal is there to one of the Sakya race?" [74]

๙๓.

วิสาณเหตุตา หสุลา สุมชฌมา
 นิมฺพตฺถนี วิมฺหยคิตฺตสทฺทา
 อลงฺกตา มालยธฺรา สุวตฺถา
 นจฺจนฺติ ตาลาวจเรหิ ชฺฌุจฺจา.

สตรีเหล่านั้นมีดวงเนตรกว้าง ยิ้มแย้มแจ่มใส มีเอวกลมกลึง
 มีปลายถันเท่าผลสะเดา ส่งเสียงขับนำพิศวง ประดับร่างกายทัดทรง
 มาลัย นุ่งผ้างาม ประโคมดนตรีแล้วพ้อนรำอยู่

The charming well-dressed women, well decked and bearing garlands of flowers, with voices astonishingly harmonious, breasts like the Nimba, beautiful waists, and eyes large, dance to the resounding accompaniment of drums. [76]

๙๔.

ยาสํ หิ โลเก อุปมาปิ นตฺถิ
 ตาสํ หิ ผสฺเสสฺสุ กถา หิ กาว
 ตํ ตาทิสํ กามรตฺตํ นุ โภทนฺโต
 หิตฺวา กถํ ตํ ปทฺมทฺธรี โส.

แม้การเปรียบสตรีเหล่านั้นก็หาไม่มีในโลกนี้ไม่ จะป่วยกล่าว
 ไปไปถึงสัมผัสของพวกนาง พระมหาบุรุษนั้นเสวยความรื่นรมย์ใน
 กามนี้เช่นนั้น พระองค์จะทรงยกพระบาทนั้นละวางไปได้อย่างไร

Women to whom in the world there were no equals,
 whose touch language has no power to describe-partaking of
 such sensual enjoyments and forsaking them, how did he, free
 from desire, upraise his foot? [76]

๘๕. ปาเท'ปาเท วลยวิรวา เมขลาวิณนาทา
 คีต'คีต' ปติรติกร' คายตี' คายตี'สา
 หตุ'เถ'หตุ'เถ วลยจลิตา สมภม' สมภม'นติ'
 ทิสฺวา'ทิสฺวา อิติ รติกร' ยาติ' หา' หา' กิมิ'หา.

สตรีผู้นำของนักร้อง คลอเสียงพิณและสร้อยสังวาลย์ โดยมีเสียงกำไลเท้าสั่นไหวในเท้าที่เอียงอย่างขึ้นลง ขับเพลงใหม่ที่ไม่เคยขับอันทำความรื่นรมย์แก่นาย สั่นกำไลมือขึ้นลง บิดตัวร่ายรำอย่างพากเพียรอยู่ พระมหาบุรุษทอดพระเนตรเห็นการพ้อนรำที่ทำความรื่นรมย์อย่างนี้แล้ว มิได้เหลียวแลเสด็จจากไป โอหนอ ความเพียรของพระองค์เป็นเช่นไรเล่า

She (Yasodhara) sings songs already learnt or extempore, giving pleasure to her master, sending out harp-like sounds from her girdle and anklet, with the feet on the ground or thrown up in the air: the women whirl about to movements of the bracelets, with hands uplifted or lowered: seeing this joy-making, yet without seeing it, he goes away-Alas! Alas! What benefit in all these efforts? [77]

๙๖.

อนนตกาโลปจิตน เตน
 ปุณฺณน นิพพตฺตวิมานยาน
 ตสฺมี ทิเน ชาตสฺสํ ปชาปตี
 หิตฺวา คโต โส สุกโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินวิมานและยานที่บังเกิดด้วยบุญ
 อันพระองค์สั่งสมไว้ตลอดกาลไม่มีที่สุด ทรงละเมินโอรสที่ประสูติใน
 วันนั้นและชayaแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปตีบรรลุนิพพานโดยแท้

By merit through an endless accumulation of time, he, on
 that day, forsaking his begotten son, his wife as well as his
 vehicles and residences acquired by him, departed as if he was
 Sugata (Tathâgata) who had attained Nirvâṇa. [78]

๙๗.

ตัม ชีวมานัม ปิตรณฺจ มาตฺรํ
เต ฌาตเก ตาทิสฺสโย จ อิตฺถิโย
เต ตาทิสฺส รมฺมตเร นิเกเต
หิตฺวา คโต สฺส สุกโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงละเมินพระบิดาและพระมารดาเลี้ยงผู้ยัง
ทรงพระชนม์อยู่ พระประยูรญาติเหล่านั้น เหล่าสตรีเช่นนั้น พร้อมทั้ง
ปราสาทอันน่ารื่นรมย์เช่นนั้นเหล่านั้นแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดี
บรรลุนิพพานโดยแท้

Forsaking his living father and (step) mother, such relatives
and such females (as have been referred to), as well as such
habitations, he departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [79]

๔๘.

โฆมญจ ปตฺตฤณทกฺขลจัน
 สกาสิกํ สาธุ สุขนฺธวาสิตํ
 นิवासิตอ โสภติ วาสโว
 หิตฺวา คโต โส สุขโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงผ้าฝ้าย ผ้าไหมที่ซักแล้ว ผ้าเปลือกป่าน
 ผ้าจากเมืองจีน และผ้าจากแคว้นกาสิ อันอบร่ำด้วยกลิ่นหอมอย่างดี
 ทรงงดงามประหนึ่งท้าวโกสิย์ ทรงละวางผ้าทั้งหมดนั้นแล้วเสด็จไป
 จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

Clad in well-scented robes of Kâsi and China, of Khoma
 and Pattuna, and in the dukûla, he was as resplendent as Sakka!
 Forsaking all this, he departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa.
 [80]

๔๔.

วิธิปปกาสา นิธโย สกาสา

สมุคฺคตา ภูตธรา วสุนฺธรา

สตฺตาวสนตา วสุธา สุธาสา

หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

ขุมทรัพย์ที่แสดงถึงบุญญาภพผุดขึ้นใกล้ที่พำนักจากปฐพี
ที่รองรับเหล่าสัตว์ สัตว์ผู้อยู่บนแผ่นดิน และเทพผู้เสวยสุธาโภชน มี
อยู่[ในโลก] พระมหาบุรุษนั้นทรงละวางสิ่งเหล่านั้นแล้วเสด็จไป จึง
เป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

The four jars of treasures that display the lustre of
greatness rose up from the earth which holds creatures on its
surface-the earth containing inanimate as well as animate beings,
and on which dwell the eaters of ambrosia. Forsaking these, he
departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [81]

๑๐๐.

โสวณฺณถาเล สตราชิเก สุเม
 สาทุํ สุคนฺธํ สุจิตฺตลิกฺโขชนํ
 ภูตฺวา สวาสีหิ วิลาสินีหิ
 หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นเสวยพระกระยาหารคือข้าวสาลีสะอาดมีรส
 อร่อยกลิ่นหอมหวาน ในถาดทองงามมีลวดลายนับร้อยกับหญิงงามที่
 อยู่ร่วมแล้ว ทรงละวางแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพาน
 โดยแท้

He ate Sâli rice, good and sweet-smelling, along with the
 women, his charming fellow-dwellers, from a golden tray decorated
 with a hundred lines; but leaving this, he departed like Tathâgata
 gone to Nirvâṇa. [82]

๑๐๑.

มณฺณคนฺธเณ อสุมฺณคนฺโธ
 สุกนฺธคนฺธเณ วิลิตฺตคฺตโต
 สุกนฺธวาเตน สุวชิตฺตงฺโค
 หิตฺวา คโต โส สุกโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงมีพระวรกายหอมไม่รู้สิ้นด้วยกลิ่นหอม
 น่าชื่นใจ มีพระวรกายอันลูบไล้ด้วยของหอมอันมีกลิ่นหอมอย่างดี
 ทรงได้รับการถวายงานพัดพระวรกายด้วยพระพายมีกลิ่นหอม ทรง
 ละวางแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปตีบรรลุนิพพานโดยแท้

His body, naturally perfumed with grateful odours, was
 annointed with odorous perfumes, and fanned with fragrant air;
 forsaking this, he departed like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [83]

๑๐๒.

สฺลขณฺเหว'ภิกฺขิตฺตํโค
ปสาธิตํ เทวปสาธเนน
วิโรจมาโน สกราชินีภี
หิตฺวา คโต โส สฺสคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นทรงมีพระวรกายกำหนดด้วยลักษณะอัน
งามเลิศ หัตถ์ทรงอลังการของสุธาสนี งามสง่าด้วยราชินีของพระองค์
ทรงละวางแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

He had his body excellently marked with beautiful signs
and decorated with god-like ornaments, and he was resplendent
with princesses of the same race. Forsaking all this, he departed
like Tathâgata gone to Nirvâṇa. [84]

๑๐๓. นานาสานานิ สยวานิ นิเวสนานิ
 ภาณานิภานิ รตนากรสนุภานิ
 ตตฺรุตฺตตานิ รตนทุชฏุตฺตานิ
 หิตฺวา คตานิ หิมพินทุสมานิ ตานิ.

พระแท่นประทับนั่งนานาชนิด พระแท่นบรรทม และปราสาท
 อันเปรียบด้วยประกายของหมู่ดารา ประดับประดาด้วยธงแก้วที่
 บักไว้ในปราสาทเหล่านั้น ทั้งหมดนี้เปรียบเสมือนหยาดน้ำค้าง ถูก
 พระมหาบุรุษนั้นทรงละวางแล้วเสด็จไป

Various seats, sleeping-places, residences as brilliant as
 the stars and like the ocean, the Repository of Gems, and there
 the upraised flag adorned with gems,-these he abandoned,-
 these which he considered like drops of dew. [85]

๑๐๔. นานาวิเธหิ รตเนหิ สมุชฺชเลหิ
 นารีหิ นิจุจ'มฺปคายิตหมฺมิเยหิ
 รชฺเชหิ จกฺกรตนาทิวฺภูสิตฺเตหิ
 ยาโต ตโต หิ นมิโต หิ สฺริสฺสเรหิ.

พระองค์เสด็จไปแล้วจากเหล่าสตรีผู้แพรวพราวด้วยรัตนะ
 นานาประการ ปราสาทที่มีเสียงขับร้องเป็นนิตย์ และราชสมบัติที่
 ประดับด้วยจักรรัตนะเป็นต้น ดังนั้น จึงได้รับการขอบน้อมจาก
 จอมเทพโดยแท้

He has gone from the women resplendent with various
 gems, from his residences always musical with their voices, and
 from his sovereignties adorned with the cakkaratana: he, indeed,
 in consequence, is honoured by the most excellent of men. [86]

๑๐๕.

ยโสธร ปิณปโยธรรธ

อนนฺตรกทชฏมํ

เทวจนราวุชชิตํ ปติพพตํ

หิตฺวา คโต โส สุกโต คโตว.

มหาบุรุษนั้นทรงละเมินพระนางยโสธราผู้มีถันอันเต่งตึงและ
โอษฐ์อันอ้อมเอิบ มีสรีระเหมือนดั่งธงชัยในลานเต็นรำของกามเทพ
ผู้งามเจิดจ้านดุจนางอัปสร ผู้ยำเกรงพระสวามี พระองค์ทรงละวาง
แล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

He, indeed, has gone away like Tathâgata having
abandoned Yasodhara with full lips and breasts, having limbs
like the flags in the theatre of Anaṅga, resplendent with the
splendour of celestial nymphs, and dutiful to her husband. [87]

๑๐๖.

สภาวะ'นิจฺจนตมตี ปภาวตี
 ภตฺโต กุโส สํหริ ภตฺตกาหํ
 ตายาภिरูปํ หิ ยโสธรํ วรํ
 หิตฺวา คโต โส สุคโต คโตว.

พระมหาบุรุษนั้นผู้ทรงละเมินพระนางยโสธราผู้งามเลิศ ผู้มี
 รูปงามยิ่งกว่าพระนางประภาวดีผู้เฉลียวฉลาดแต่ไม่รักพระองค์ ซึ่ง
 ทำให้พระเจ้ากุสราชผู้รักดีต้องขนหาบข้าว แล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จ
 ไปดีบรรลุนิพพานโดยแท้

Prince Kusa having served Pabhâvati, who had no natural
 desire for enjoyments, carried the rice-pole: forsaking the beautiful
 and excellent Yasodhara, superior to her, he verily departed like
 Tathâgata. [88]

๑๐๗.

ปุเร ปุเร สยจริ ขคคหตโถ
 วรํ ปริตถีน'มนิตถิกนโธ
 สิริญจ ริญจาปิ น ริญจิ นาริ
 หิตฺวานิมํ ทานิ คโต ตถาคโต.

ในครั้งก่อนพระมหาบุรุษเสวยพระชาติเป็นอนิตถิกัณฐกุมาร (กุมารผู้ไม่ชอบกลิ่นของสตรี) ปรารถนาสตรีของบุรุษอื่นอยู่ จึงทรงถือพระขรรค์เที่ยวไปในบุรี แม้ต้องสละสิริราชสมบัติก็ไม่ยอมสละ นาริ บัดนี้ละวางพระนางยโสธราณีไปได้ จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

Anitthigandha formerly, desiring the wives of others, went about in the town armed with a sword; though abandoning dignity, he did not abandon women, but now, forsaking this Yasodhara, he, the Tathâgata, departed. [89]

๑๐๘.

หริตฺตโจ ราคพลน เทวียา

อวตฺถลึงเคน น ลึงค'นุสฺสริ

อเสวิ กามํ ต'มิตานิ กามํ

หิตฺวา คโต โส สุกฺโต คโตว.

พระมหาบุรุษเสวยพระชาติเป็นหริตจดาบส ไม่ระลึกรถึงเพศดาบส เสพกามด้วยแรงราคะ เพราะเห็นสรีระอันปราศจากผ้าของพระเทวี บัดนี้ ทรงละวางกามนั้นแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปดี บรรลุนิพพานโดยแท้

Haritaca, through force of his passion on account of the nakedness of the queen, ignored his vow of chasity and followed his desires, but how forsaking such enjoyment he, the Bodhisat, has assuredly departed as the Tathâgata. [90]

๑๐๙.

อเมยยกปเปส วิเวกเสวี
 หิตฺวา คโต รชชสิรี วริตฺถี
 อณฺเฏ กลี วณฺณยิ ตํ ปุราณํ
 วตฺถมฺหิ นิทฺทํ วิย ตฺถณฺณาโร.

พระมหาบุรุษทรงเสพความสงัดในกัณฐะไม่ถ้วน ได้ละเมิน
 สิริราชสมบัติและสตรีผู้งามเลิศเสด็จจากไป พระองค์ตรัสถึงโทษ
 เล็กน้อยที่มีในกาลก่อนนั้น ประดุจนายช่างขุนมองดูช่องขาดในผืนผ้า

Practising separation from the world during countless
 cycles, he went away, abandoning royal magnificence and a
 most excellent woman: he described that past sacrifice as a small
 stake, looking upon it as a tailor looks upon a hole in a garment.

[91]

๑๑๐. ตทาว มนต์วาน อิทาน'นงโค
 ยโสธรรํ ปคฺคหิโต ธชว
 มตฺโต ชิตมฺหิตี ปมตฺตพณฺธุ
 น ปสฺสสิ ฅาณาสนิปาท'มนตรํ.

กามเทพผู้เป็นพวกพ้องของคนประมาทเชิดชูพระนางยโสธรา
 เสมอธงชัยฉลองประมาทสำคัญว่าเราชนะเจ้าชายสิทธัตถะแล้วในบัดนี้
 เหมือนในกาลที่เป็นพระเจ้ากุสราชเป็นต้นนั้น มิได้เห็นเหตุเกิดของ
 สายฟ้าแห่งปัญญา [บุพนิมิต ๔]

Bearing this in mind, the God of Love now praised
 Yasodhara, who was like the flag (in his theatre); and he, the
 kinfolk of remissness, said, "He who is intoxicated with passion
 is conquered by me." He knew not of the occasion for the
 discharge of the thunderbolt of knowledge. [92]

๑๑๑. ทิสฺวาน ทุกฺขานลสมภวํ ภวํ
 กตฺวา ตทฺฐปาทกนฺจคมฺภุคํ
 ยโสธรํ ปิณฺปิโยธราธรํ
 หิตฺวา คโต พุทฺธพลปฺปทํ ปทํ.

พระมหาบุรุษทรงเห็นภพว่าเป็นแดนเกิดแห่งเพลิงทุกข์ จึงทำลายตัณหาที่เสมอเหมือนกามเทพอันก่อให้เกิดทุกข์นั้น พระองค์ทรงละวางพระนางยโสธราผู้มีถันอันเต่งตึงและโอษฐ์อันอímเอิบแล้วเสด็จไปสู่นิพพานที่ให้พละภาพของพระพุทธเจ้า

Seeing existence as the origin of the fire of suffering and destroying lust that gives rise to it, he abandoned Yasodhara with plump lips and breast, and attained Nirvâṇa which gives potency to Buddhas. [93]

๑๑๒.

อนนตสตุตตาน'มนนตกาเล
 มนํ คเหตุวาน ชิตฺ อนงฺโค
 ปราชิตฺ หนูน หิ เอกกสฺส
 ตทา คโต โส น ปุณาคโตว.

กามเทพผู้ครองใจหมู่สัตว์อนเกอนันต์ได้รับชัยชนะแล้วใน
 กาลอนเกอนันต์ บัดนี้พ่ายแพ้ต่อพระมหาบุรุษผู้โดดเดี่ยวโดยแท้
 กามเทพนั้นจากไปแล้วในครั้งนั้น มิได้กลับมาอีก

Having had a hold on the minds of endless creatures,
 during endless ages, the (hitherto) victorious God of Love was
 indeed overcome by him singly: he who went away thus (to
 become a monk) will not return. [94]

๑๑๓. ทิสฺวาน ฅณณาสนึปาทมนฺตรํ
 ตถาคโต โส น ปุณฺณาคโตว
 ตถาคโต โส น ปุณฺณาคโตว
 ทิสฺวา นฅณณาสนึปาทมนฺตรํ.

 กามเทพนั้นจากไปอย่างนั้นแล้วมิได้กลับมาอีก เพราะเห็น
 เหตุเกิดของสายฟ้าแห่งปัญญา พระโพธิสัตว์นั้นทรงเห็นเหตุเกิด
 ของสายฟ้าแห่งอวิชาแล้ว [ความเกิดขึ้นแห่งกิเลสตาม] จึงเสด็จไป
 อย่างนั้นแล้วมิได้กลับมาอีก

 Seeing the occasion for the discharge of the thunderbolt
 of knowledge, he, the God of Love, having thus undergone
 defeat, will not return again. [95]

๑๑๔.

ตถาคตฺจเนร'มโห สิตสฺส

ตถา หิ มาโรปิ ตทาห สนฺตี

ตถา หิ มาโรปิ ตทาห สนฺตี

ตถา หิ มา'โรปิ ตทา หสนฺตี.

การเสด็จไปอย่างนั้นของพระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์น่าอัศจรรย์หนอ
โดยแท้จริงแล้ว พระนิพพานที่ระงับความเร่าร้อนอันพระองค์ให้
ปรากฏแล้วน่าอัศจรรย์ แม้มารก็กล่าวชมเชยสถานดีคุณในครั้งนั้น
การเสด็จไปอย่างนั้นของพระองค์น่าอัศจรรย์ พระมหาบุรุษมิได้
สนใจติดตามผู้ยั่วชวนอยู่ในครั้งนั้น การเสด็จไปอย่างนั้นของ
พระองค์น่าอัศจรรย์

His going away (after the conquest of Anāṅga) was
wonderful; wonderful indeed the bringing about of the cessation
of combustion; wonderful, too, when Māra spoke of the Buddha's
attainment of tranquillity; wonderful, indeed, when he did not set
his mind on the laughter, etc., of the daughters of Māra. [96]

๑๑๕. ส กามทาทา วินยา มนนตฺตุ
 ส กามทาทา วินยา มนนตฺตุ
 ส กามทาทา วินยา มนนตฺตุ
 ส กามทาทา วินยา มนนตฺตุ.

พระมหาบุรุษนั้นทรงรู้ว่านิพพานมีอยู่ จึงบริจาคนิพพานที่บุคคล
 ปรารถนาด้วยนัยนันทนาการ [การสร้างเหตุคือบารมี]

พระองค์ผู้บริจาคนิพพานที่บุคคลปรารถนา ได้บรรลุความสำเร็จ
 แห่งใจ[คือนิพพาน]ด้วยนัยอันพิเศษ [การได้รับผลอันสมควรแก่เหตุ]

พระองค์ทรงทำลายกิเลสพร้อมทั้งกามตัณหาแล้ว ได้บรรลุ
 สัพพัญญุตญาณอันไม่มีที่สุดด้วยนัยนันทนาการ [การบรรลุธรรมเป็น
 พระพุทธเจ้า]

พระผู้มีพระภาคผู้ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณอันไม่มีที่สุด
 แล้ว ได้ประทานสิ่งที่บุคคลปรารถนาด้วยนัยนันทนาการ [การบำเพ็ญ
 ประโยชน์แก่ผู้อื่น]

The renouncer of his life together with desires, attained to
 the end of his intention by means of restraint; the giver of his life
 together with desires, attained Nirvâṇa by various means; he, not
 allowing himself Kilesas with Kâma attained, by diverse means,
 to perfect knowledge; he who attained to perfect knowledge gave
 mankind their desires. [97]

๑๑๖.

รเวรเวโร'รภิमारเวรเว

รเวรเวเรริว เกรเว รเว

รเว รเว สุกิตคารเว รเว

รเว'รเวเทสิ ชิน'รเวรเว.

พระชินเจ้าผู้ปราศจากเวรในผรุสวาทมีในยุทธานการที่เกิดขึ้นด้วยผรุสวาทของพญามาร ทรงประกาศเสียง[ธรรม]อันเว้นจากบาปที่เกิดจากผรุสวาท แก่ชนผู้หวาดกลัว[ทุกข์]ดุจความหวาดหวั่นของดวงสุรียในราหูคู่เวร ผู้มีเสียง[สาธุ]เพราะความเคารพที่ประจักษ์ดีในเสียง[ธรรม]แต่ละเสียง

The Jina, without enmity at the harsh speech in the struggle with Mâra, caused the terror-stricken criers (suffering in hell, etc.), like one trembling (as the sun) in regard to an enemy (Râhu), by means of utterances well spoken and supplications reverential, to know utterances free from enmity. [98]

๑๑๗. โลกายาต ตยา กาโล วิเสสํ น น สํเสวิ
 วิเสสํ น น สํเสวิ โลกา ยาต ตยา กาโล.

กาลที่พระองค์ทรงเสด็จมาอุบัติ[เป็นพระโพธิสัตว์ และ
พระพุทธเจ้า]ในโลก ได้นำประโยชน์อันพิเศษยิ่ง กาลที่พระองค์เสด็จ
ไปจากโลก[คือปรินิพพาน] ก็นำประโยชน์อันพิเศษยิ่ง [คือนำ
ประโยชน์สุขมาแก่ชาวโลกผู้บูชา]

The time of thy coming into the world was specially
distinguished: the time of thy going out from the world was
specially distinguished as well. [99]

๑๑๘. ราชราชยโสเปต- วิเสสํ รจิตํ มยา
 ยาม ตํ จิรสํเสวิ- ตเปโสย'ชรา'ชรา.

ข้าพเจ้าได้ประพันธ์คัมภีร์ชินาลังการอันพิเศษประดับด้วย
เกียรติยศที่ได้รับแล้วโดยความเป็นพระจักรพรรดิราช ข้าพเจ้านั้น
ขอถึงพระองค์ผู้ทรงดบะบำเพ็ญมาช้านานเป็นที่พึงในชาติต่อไปจวบจน
บรรลุนิพพาน

The dignity with which the King of Kings is endowed has
been treated of by me: I, full of religious fervour, until I attain
undecay, will resort to him, whom without decay, I have long
served. [100]

๑๑๙. อากงขากุข อกงขางค กงขาคงโคชมคาหก
กงขาคาหกกงขาฌ หา หา กงขา กหิ กหิ.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีอินทรีย์เนื่องด้วยพระประสงค์ ผู้มีพระ
วรกายไม่ควรเคลือบแคลง ผู้ทรงขจัดกระแสนิรันดร์คือความกังขา ผู้ทรง
ขจัดความกังขาของผู้ยึดมั่นความกังขา ความกังขาในพระองค์จะมีได้
อย่างไรในที่ไหนๆ เล่า

O Possessor of senses for the obtaining of desires, of a
bodily organisation for the dispersion of doubt, not a believer in
the river of doubt, but the destroyer of doubts in those who hold
them.-Alas! Alas! Where can there be doubt in me? [101]

๑๒๐. อปคพุโก อปคพุโก อโมโห มาปโมหโก
อคคคมคคมุขิ โมกุขิ อาห มาห มุหกุขม.

พระพุทธรเจ้าผู้ทรงปราศจากการเกิดในครรรค์ มีความสำรวม
กายวาจาใจ ไม่มีโมหะ ไม่ทำให้หลงผิด ทรงแสดงโมกษะที่มีอรหัตต-
มรรคเป็นทางเข้า มิได้ตรัสถ้อยคำที่ทำให้หลงผิด

He is without future conception, without the incidents of
conception (name and form), without delusion (ignorance), and
does not produce delusion in others: he has preached
emancipation obtainable by entrance into the Chief Path (i.e., by
the gateway of Saintship): he has not preached the augmentation
of delusion. [102]

๑๒๑. ปาปาปาปภวํ ปสฺสํ ปาปาปาปภุคฺคโต
ปาปาปาปภวา'นงฺคา ปาปา'ปาปภวํ คโต.

พระองค์ทรงหยั่งเห็นภพดีและไม่ดี[ด้วยอนุปัสนญาณ]เสด็จ
ออกไปจากภพที่ดีและไม่ดี ทรงบรรลุมาระที่ต้งามจากภพที่ไม่ดี
เพราะต้นเหตุที่ก่อให้เกิดภพที่ดีและไม่ดี

Seeing the existence of merit and demerit, he went away
from merit and demerit, merit and demerit being attachments, he
went away from merit and demerit. [103]

๑๒๒. กุสลํ'กุสลํ ปสฺสํ กุสลํ'กุสลํ จชิตี
กุสลา'กุสลา'สงฺคา กุสลา'กุสลา จโต.

พระองค์ทรงหยั่งเห็นกุศลและอกุศล จึงขจัดทั้งกุศลและ
อกุศล[ด้วยอหัตถมรรค] ทรงพ้นไปจากกุศลและอกุศล เพราะไม่ข้อง
ในกุศลและอกุศล

Seeing the existence of merit and demerit, he relinquished
merit and demerit; from unattachment to merit and demerit, he
departed from merit and demerit. [104]

๑๒๓. โน'นานิโน น นูนานิ นา'เนนานิ น'นานิโน
 นุ'นนานิเนนานิ นูนนุ นา'นนวนุ'นา'นเนน โน.

กุศลบารมีของพระผู้นำชาวโลกของเราทั้งหลาย มิได้บกพร่อง
 โดยแท้ บาปที่ถูกพระอิศวรผู้นำชาวโลก[คนมีมิชฌาติภูริ]ซึ่งมิใช่ผู้นำ
 ของเราทั้งหลายขจัดแล้ว หามิได้ พระพักตร์ของพระอิศวรมิได้เสมอ
 กับพระพักตร์ของพระผู้นำชาวโลกของเราทั้งหลาย

To our living one surely are no imperfections, no
 corruptions; no faults to our living one that have not been
 removed; no mouth is equal to the mouth of our Lord. [105]

๑๒๔. สาเร สุราสุเร สารี รสสารสริสสุโร
 รสสารรเส สารี สุราสุรสสุสิเร.

พระผู้มีพระภาคทรงยังเทพและอสูรผู้ประเสริฐให้เล่นไป[สู
 นิพพาน] ทรงเป็นเจ้าของสระคือรส[โลกุตตรธรรม]อันดีเลิศในรส
 ทั้งหมด ทรงยังรส[โลกุตตรธรรม]อันดีเลิศในรสทั้งหลายให้ไหลไป
 บนสระคือเทพและอสูร

The Lord of the Lake of the Essences of Sweet Juices,
 who is the remembrancer of worldlings and celestials in religious
 essentials, is the filler of the lake-like heads of worldlings and
 celestials with the best of the essences among the essences of
 Sweet Juices. [106]

๑๒๕. เทวานํ นนทโน เทโว เทวเทเว น นนทิ โน
เวททีเนน เวเทน เวทิ เวเทน เวทีโน.

องค์อมรินทร์ผู้เป็นที่รักยินดีของทวยเทพ ไม่ยินดีแล้วใน
พระผู้มีพระภาคผู้เป็นอติเทพยิ่งกว่าเทพของเราทั้งหลาย เพราะ
ความพร่องแห่งปัญญา ทรงทราบ[พุทธานุภาพ]ด้วยปัญญาของตน
เพราะปัญญาของพระพุทธเจ้าผู้ทรงปัญญา

Sakka, pleasing to the gods, was not pleased with the
Gods of Gods (Buddha) owing to his own deficiency of knowledge;
Buddha by his knowledge understood the thoughts of Sakka;
Sakka, by his own knowledge, knew his own weakness. [107]

๑๒๖. เทवासเน นิสินโน โส เทวเทโว สสาสเน
นิสินนานํ สเทวานํ ทสเสสิ ทสสนาสนํ.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงเป็นอติเทพ ประทับนั่งบน
เทวสน์แสดงโภชนาหารคือญาณทัสนะแก่พรหมพร้อมทั้งเทวดา
ผู้อยู่ในศาสนาของพระองค์

Seated on the Deva throne, he, the Deva of Devas,
pointed out to the seated gods and men the food of knowledge
in his religion. [108]

๑๒๗. ทสนาวา'คโต สญโณ อนฺธสฺส ตมโท รวิ
สตุตโม ปุณฺณสงฺกปโป ปาตฺวนณฺณ'มณณฺณว.

พระองค์ผู้ทรงพระนามอันมาจากฟันและริมฝีปาก[ว่าพุทธะ]
ทรงเปรียบดังดวงรัชนีจัดความมืดของผู้มืดบอด ทรงเป็นผู้ประเสริฐ
มีความดำริเต็มเปี่ยมแล้ว โปรดคุ้มครองข้าพระองค์ดุจพระองค์ทรง
คุ้มครองพระองค์เอง

Buddha, the name that proceeds from the lips, is the sun
that destroys the darkness of ignorance; let him who has
accomplished his aim by the attainment of Saintship, protect me
like himself. [109]

๑๒๘.

เอกนุตเมว สปรตูปโร มหสี

เอกนุตเมว ทสปารมิตาพเลน

เอกนุตเมว หตมารพเลน เตน

เอกนุตเมว สุวิสุทฐ'มลตถ โพธิ.

พระมหาบุรุษผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงมุ่งประโยชน์ตน
และประโยชน์ผู้อื่นเป็นสำคัญโดยแท้ [จึงชนะมาร] ด้วยกำลังแห่งบารมี
๑๐ ทศอย่างแน่นแท้ ทรงบรรลุโพธิญาณอันบริสุทธิ์หมดจดแน่แท้ด้วย
การกำจัดกองทัพบของมารโดยแท้

The great sage is indeed devoted to his Nîṇas well as the
good of others; indeed by the potency of the ten Pâramîs, and
verily by the destruction of Mâra's army, he assuredly attained to
the purest knowledge. [110]

๑๒๙.

โอโรหิตโรหิตปาปธมโม

จนฺเนน สญจนฺนหเยน คนฺตฺวา

อโนมตีรมหิ อโนมสตุโต

อโนมปพฺพชฺชมุปากโต โส.

พระมหาบุรุษนั้นผู้ปลงบาปธรรมได้แล้ว เสด็จลงจากปราสาท
ทรงโดยสารม้ากัณฐกะที่นายฉันทะประทับแล้ว ทรงถึงการออก
ผนวชอันดีเลิศ ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมา

Having descended from the palace divested of evil, he,
the illustrious being, went on his horse (Kanthaka), well trapped,
along with Channa to the bank of the Anoma, and attained to the
illustrious state of a monk. [111]

๑๓๐.

นิรามิสํ ปิติสฺขํ อณุปมํ
 อณุปิเย อมฺพวเน อลตุถ
 สรูปโสภาย วิรูปโสภํ
 สราชกํ ราชคหํ กริตถ.

พระองค์ทรงได้รับปิติสฺขอันไม่อิงกามคุณ ไม่มีสิ่งใดเปรียบ ณ
 อณุปิยอัมพวัน ทรงทำชาวราชคฤห์พร้อมทั้งพระราชาให้สิ้นความ
 สง่างามด้วยความสง่างามแห่งรูปของพระองค์

In the Anûpiyamango grove he obtained the most
 unequalled joy and happiness of an ascetic life, free from objects
 of desire; Râjagaha, with its sovereignty, he looked upon as
 devoid of splendour, through the natural splendour of his
 personality. [112]

๑๓๑.

ตโต อพารุทกตาปसान์
 ฌาเนน สนฺตมุจฺจมนโน วิหาย
 มหาปธานายรุเวลภูมี
 คโต สีขาปตฺต'มกาสิ ทุกฺกร.

ต่อมาพระองค์แม้มีพระทัยยินดีด้วยฌานของอาฬารดาบส
 และอุทกตาปส ก็สละแล้วเสด็จไปสู่ตำบลอุรุเวลาเพื่อความเพียรอัน
 ยิ่งใหญ่ ทรงกระทำการซึ่งทำได้ยากถึงที่สุด

Then being displeased with the Jhâna of Âlâra and
 Udaka, the hermits, he proceeded to Uruvelâ for his great
 exertion (in the path of Buddhahood), and practised the highest
 order of penance. [113]

๑๓๒.

น กามโต เนว'ติทุกกรมหา
 สพุพญญตา สิขุณฺติ มชฺฌิมาย
 ฌตฺวาน ตํปุพฺพคุโณปฺลทํ
 ฌมํ สมานตฺมคฺา สุโพธิ.

พระองค์ทรงทราบว่าความเป็นสัพพัญญูย่อมไม่สำเร็จด้วยกาม
 หรือทุกรกิจยา แต่สำเร็จด้วยทางสายกลาง จึงเสด็จไปสู่โพธิพฤษ
 อันงาม เพื่อบำเพ็ญธรรม[คือปฐมฌาน]ที่เคยบรรลุโดยความเป็น
 คุณธรรมในกาลก่อนของพระองค์

"From attachment to desires I cannot practise the highest
 penance; omniscience is accomplished by the mediocre path of
 Saintship." Knowing this, he went to the excellent Tree of
 Knowledge to produce the state of Samâdhi which was productive
 of former virtues. [114]

๑๓๓.

ยโสธร ปิณปโยธราธร
 อนงครงคทชภูต'มงค์
 วิหาย เสฏฺฐตต'มุปาคตํ ตํ
 น ปุชเย โก หิ นโร สเจตโน.

ใครเล่าผู้มีความสำนึกจะไม่พึงบูชาพระมหาบุรุษผู้สละพระ
 นางยโสธราที่มีถันอันเต่งตึงและโอษฐ์อันอímเอิบ ผู้มีพระวรกายเป็น
 ธงชัยอันน่าเพลิดเพลินของกามเทพ แล้วบรรลุลความเป็นผู้ประเสริฐ
 พระองค์นั้น

Who, with sense should not adore the great man for
 having abandoned Yasodhara with plump breasts and lips, her
 body a pleasing flag in the theatre of Anarika; then attained to
 Buddhahood.

๑๓๔.

ติพุทธเขตตมฺหิ ติเสตฉตตํ
 ลทุธาน โลกาธิปตี ภเวยฺยํ
 คนฺตฺวาน โพธิมฺห'ปราชิตาสเน
 ยฺยุธาย มาเรนจโล นิสีทิ.

พระมหาบุรุษนั้นทรงดำริว่า เราได้รับเศวตฉัตร ๓ คันใน
 พุทธเขตทั้ง ๓ แห่ง พึงเป็นอธิบดีของโลก เสด็จไปใกล้โพธิพฤกษ์
 ประทับนั่งไม่หวั่นไหวเหนือปราศิตบัลลังก์เพื่อต่อสู้กับพญามาร

Having obtained the white umbrella in the three Buddha
 Fields, he might be the Lord of the universe; so going forth he sat
 for his fight with Mâra unmovable on the unconquerable seat
 under the Tree of Knowledge. [115]

๑๓๕. ทตฺวาน มานุสํ ราชํ ปิตา สุทฺโธโน ตทา
นมสฺสมาโน ลีรสา เสตจฺนตฺเตน ปุชฺยิ.

ในครั้งนั้น พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระบิดาทรงมอบราช-
สมบัติอันเป็นของมนุษย์ นอบน้อมด้วยพระเศียรอยู่ ทรงบูชาด้วย
เศวตฉัตรแล้ว

Parting with his sovereignty over men, his father,
Suddhodhana, then paid honour to him with the white umbrella,
adoring him with his head. [116]

๑๓๖. สหมฺปติ มหาพฺรหฺมา เทวพฺรหฺเมหิ เอกโต
อตฺตโน วิสเย ราชํ ทตฺวา นตฺเตน ปุชฺยิ.

ท้าวสหัมบดีมหาพรหมเสด็จมาพร้อมกับทวยเทพและเหล่า
พรหม ทรงมอบราชสมบัติในวิสัยของตนแล้ว ได้บูชาด้วยฉัตร

The Mahâbrahmâ, Sahampati, gave up his sovereignty in
his dominion with Devas and Brahmas together, and paid honour
with the white umbrella. [117]

๑๓๗. สยัม นารายณพโล อภิฌาพลปารคฺ
เซตุํ สพฺพสฺส โลกสฺส โพธิมณฺฑมฺปาคมิ.

พระมหาบุรุษนั้นผู้ทรงกำลังดุจเพชร บรรลุความยิ่งยวดใน
กำลังอภิญญา เสด็จเข้าไปสู่ควงไม้โพธิ์ เพื่อชนะชาวโลกทั้งมวลด้วย
พระองค์เอง

Gotama himself, as powerful as Nârâyana, attained the
potentiality of Highest Knowledge, and came to the throne at the
Tree of Knowledge to conquer the whole world. [118]

๑๓๘. ตทา วสวตฺติราชา ฅกามาจริสฺสโร
สเสนาวาหโน โพธิ-มณฺฑมฺปาทายูปาคมิ.

ในคราวนั้น ท้าววสวดีผู้เป็นใหญ่ในกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น
พร้อมทั้งกองทัพและพาหนะ เข้าไปสู่ควงไม้โพธิ์เพื่อจะรบ

Then King Vasavatti, Lord of the Six Kâma Worlds,
accompanied by his army, approached the throne at the Tree of
Knowledge. [119]

๑๓๙. เอถ คณฺหถ พนฺธถ จทฺเทถ เจฏฺกํ อิมํ
 มนุสฺสกลเล ชาโต กิมิหนฺติ น มณฺญติ.

 สู่ทั้งหลายจงมา จงจับ จงผูก จงทิ้งผ้าเปื้อนนี้ มนุษย์ผู้นี้เกิด
 ในเปลือกตมของมนุษย์ ไม่สำคัญว่าตนเหมือนตัวหนอน

"Come," said he, "Seize, bind, cast off this lowborn; he
thinks not 'I am a worm born in a human foetus.'" [120]

๑๔๐. ชลนฺตํ นววิธํ วสฺสํ วสฺสาเปสิ อนปฺปกํ
 ฐมฺนธการํ กตฺวาน ปาเตสิ อสนี พหุ.

 พญามารนั้นยังอาวุธฝน ๙ อย่างที่ลูกโพล่งให้ตกลงมากมาย
 กระทำวันมืดแล้วยังสายฟ้าให้ฟาดลงหลายครั้ง

He caused a ninefold blazing shower to fall, created a
blinding smoke, incalculable in volume, and threw many
thunderbolts. [121]

๑๔๑. จกการุญ ชิปนโตปิ นาสกชิ กิณฺจิ กาทเว
คเหตุพฺพํ หิ คหณํ อปสฺสนโต อิติพฺรวิ.

แม้พญามารจะขว้างจักรารูธไปก็ไม่อาจทำอะไรได้ เมื่อไม่เห็น
อาวุธที่ควรจะใช้ต่อสู้ จึงกล่าวดังนี้

Throwing also his circular weapon he could effect nothing;
seeing no other weapon that could be brought to use, he spoke
thus: [122]

๑๔๒. สิทธตฺถ กสฺมา อาสีโน อาสเน มม สนฺตเก
อฏฺฐเจหิ อาสนา โน เจ ฆาเลมิ หทยํ ตว.

สิธัตถะ เหตุใดท่านจึงนั่งเหนืออาสนะของเรา จงลุกขึ้น
หากไม่ลุกเราจะผ่าหทัยของท่าน

Siddhatta! Wherefore art thou in my own rightful seat?
Get up from it; if not, I shall split thy heart. [123]

๑๔๓. สปาทมุเล กิพนต์ ปสฺสนโต ตรุณํ สุตํ
 ปิตาธุทิกฺขิ ตํ มารํ เมตฺตายนฺโต ทยาปโร.

พระมหาบุรุษทรงมีพระเมตตาเอ็นดูยิ่ง ทรงมองดูพญามารนั้น
เหมือนบิดามองดูบุตรน้อยผู้เล่นอยู่ใกล้เท้าของตน

As a father seeing his young son playing at his feet, he
looked at Māra displaying love and exercising compassion. [124]

๑๔๔. ตทา โส อาสภี วาจํ สีหนาทํ นที มฺหิ
 น ชานาติ สยํ มยฺหํ ทาสภาวมฺปยํ ขโล.

ในครั้งนั้น พระมุนีได้บันลือสีหนาทคือวาจาอันองอาจว่า มาร
ผู้ชั่วชานี้ไม่รู้ว่าตนเองเป็นทาสของเรา

Then the Sage shouted out in sounds fearless but pleasant
(lion-like)-"This base one knows not of himself that he is my
slave!" [125]

๑๔๕. เยน เกนจิ กมฺเมน ชาโต เทวปุเร วเร
 สกํ คตํ อชานนโต โลกเชฏฺโฐจติ มณฺณติ.

มารนั้นเกิดในเมืองสวรรค์อันงามเลิศ ด้วยกรรมอย่างใด
อย่างหนึ่ง ไม่รู้จักดีของตน จึงสำคัญว่าตนเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในโลก

By whatever Karma he was born in the excellent celestial
city, not knowing about his own coming into it, he imagines
himself chief of the world! [126]

๑๔๖. อนนตฺโลกธาตุมฺหิ สตฺตานํ หิ กตํ สุภํ
 มยฺहेกปารมิตายาปิ กลํ นาคุชมติ โสฬสํ.

โดยแท้จริงแล้ว กรรมดีที่เหล่าสัตว์ในโลกธาตุนั้นไม่มีที่สิ้นสุด
กระทำแล้ว ย่อมไม่ถึงแม้เพียงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งบารมีอย่างหนึ่งของเรา

Indeed the good done by men in the innumerable world-
systems is not worth a sixteenth part of even one of the Pâramîs
(practised by me). [127]

๑๔๗. ตีรจนาโน สโส หุตฺวา ทิสฺวา ยาจกมาคตํ
ปจิตฺวาน สกํ มंसํ ปติโตคฺคิมฺหิ ทาทเว.

เราเกิดเป็นกระต่ายสัตว์ตีสจนาณ เห็นยาจกเดินมา จึงกระโดด
เข้าไปในกองไฟ เพื่อย่างเนื้อของตนให้ทาน

While I was the animal hare, on seeing a mendicant
coming, I fell into the fire, cooking my flesh to offer it. [128]

๑๔๘. เอวํ อนนฺตกาเลสฺสุ กตํ ทุกฺกกราริกํ
โก หิ นาม กเรยฺยญฺเอย อนุมฺมตฺโต สเจตฺโน.

คนอื่นใครเล่าผู้มีได้วิกลจริต ผู้มีเจตนาแรงกล้า จะพึงกระทำ
กรรมอันบุคคลกระทำได้ยาก ในกาลอันไม่มีที่สุดอย่างนี้

Thus was performed by me actions of penance during
endless ages; who other (than Māra), indeed, possessed of
intelligence, and not insane, could have acted thus (in coming
into conflict with me)? [129]

๑๔๙. เอวํ อนนุตปุณฺณเมหิ สิทฺธํ เทห’มิมํ ปน
ยถาภูตํ อชานนฺโต มนุสฺสโสสีติ มณฺณติ.

พญามารไม่รู้จักกายนี้ ที่สำเร็จด้วยบุญอนันต์อย่างนี้ตามที่
เป็นจริง จึงสำคัญโดยกล่าวว่าท่านเป็นมนุษย์

And so, one, not knowing in reality that this body is
brought into being (produced) by endless good actions, imagines
me a man, saying, ùThou are a man! ù [130]

๑๕๐. นาหํ มนุสฺสโส นามนุสฺสโส น พุรุหฺมา น จ เทวตา
ชรามรณํ โลกสฺส ทสฺเสตฺถุ ปนิธาคโต.

เรามีไซ่มนุษย์ มิใช่มนุषย์ มิใช่เทวดาหรือพรหม เรามาสู่
โลกนี้เพื่อแสดงชราและมรณะแก่ชาวโลก

I am neither a man nor a demon, not a Brahmâ nor a
Devatâ; I have come here (to the Bodhi tree) to point out death
and decay to the world. [131]

๑๕๑. อนุปลิตโต โลเกน ชาโต'นนตชิโน อหัง
พุทฺธโร โพธิตเล หุตฺวา ตาเรมิ ชนตํ พหุ.

เราเกิดมาไม่แปดเปื้อนกับโลก เป็นผู้ชนะไม่มีที่สิ้นสุด จะเป็น
พระพุทธเจ้าเหนือโพธิมณฑลแล้วยังมวลชนเป็นอันมากให้ข้ามไป

I, the conqueror of endless things, uncontaminated by
the world-the Buddha at the foot of the Tree of Knowledge-cause
many people to cross over (to Nirvâṇa). [132]

๑๕๒. สมนตา ธชินี ทิสฺวา ยุตฺตํ มารํ สวาหน
ยุทฺธาย ปจฺจุคฺฉณามิ มา มํ จานา อจาวยิ.

เราเห็นพญามารขี่พาหนะยกกองทัพเตรียมพร้อมรบรอบด้าน
แล้ว จึงขอประจัญหน้า มารอย่าขับเราให้ลุกจากบัลลังก์ได้

Seeing warring Mâra with standards all around, he said,
"I go forth to the battle; let him not expel me from my place." [133]

๑๕๓. ยัม เต ตัม นปฺสหติ เสนํ โลโก สเทวโก
 ตัม เต ปญฺญาย คจฺฉามิ อามํ ปกุกัว อสฺมนา.

ชาวโลกพร้อมทั้งเทวดาย่อมไม่อาจย่ำยีกองทัพของท่าน เรา
 จะใช้ปัญญาเข้าหากองทัพของท่าน เหมือนคนใช้ก้อนหินทุบหม้อดิน
 ดิบที่ยังมิได้เผาฉะนั้น

Thy army, which the world of men together with the gods
 could not overcome, that, thine army, I shall go through by means
 of Wisdom just as an unbaked bowl is broken through with a
 stone. [134]

๑๕๔. อิจฺฉนฺโต สาสเป คพฺเภ จงฺกมามิ อิตฺ จิตฺ
 อิจฺฉนฺโต โลกาธตฺมฺหิ อตฺตภาเวน นาทเย.

เมื่อเราปรารถนาจะเดินไปมาภายในเมล็ดพันธุ์ผักกาด เมื่อ
 ปรารถนาจะใช้ร่างกายปิดบังโลกธาตุไว้

If wishing it, I can go about in the cavity of a sessamum
 seed; wishing it, I covered the universe with my body. [135]

๑๕๕. เอเต สพะเพ คเหตุวาน จฺณเณตุํ อจฺจรายปิ
อตุถิ ฅามพลํ มยฺหํ ปาณฆาโต น รุจฺจติ.

เรามีกำลังที่อาจจับพญามารและกองทัพทั้งหมดนี้มาขยี้ให้
แหลกด้วยนิ้วมือได้ แต่เราไม่ชอบการฆ่าสัตว์

I have the energy and strength to take them in an instant
and crush them to powder, but the taking of life is not right. [136]

๑๕๖. อิมสฺส คณฺหุปฺปาทสฺส อาวูเรน พเลน กิ
มยฺหํ หิ เตน ปาเปน สลฺลาโปปิ น รุจฺจติ.

การใช้กำลังอาวุธแก่พญามารที่เปรียบดั่งไส้เดือนนี้ จะมี
ประโยชน์อะไร แม้การสนทนากับพญามารนั้น เราก็ไม่ยินดี

Of what use armed force towards this worm? Converse
with such an evil one is also, verily, not befitting. [137]

๑๕๗. ปลลงกมมภวาย กิ'มตถณเณน สกฺขินา
กมฺปิตา มหุทียา ทานา สกฺขิ โหติ อโย มหิ.

พยานอื่นเพื่อความเป็นบัลลังก์ของเรา จะมีประโยชน์อะไรเล่า
แผ่นดินนี้เคยไหวแล้วเพราะการให้พระนางมัทรี ย่อมเป็นพยานได้

The throne is a thing for myself; what benefit by a witness? The earth which shook owing to the giving away of Madî is a witness." [138]

๑๕๘. อิติ วตุวา ทกฺขิณํ พาทูํ ปถวิยา อปนามยิ
ตทา กมฺปิตุถ ปถวี มหาโฆโส อชายถ.

ครั้นพระมหาบุรุษตรัสดังนี้แล้วได้เหยียดพระหัตถ์ขวาไปทาง
แผ่นดิน ทันใดนั้นแผ่นดินได้ไหวั่นไหว เกิดเสียงก็ก้องใหญ่

Having spoken so, he inclined his right hand towards the ground: then the earth shook and a great noise uprose. [139]

๑๕๙. ปถวีโหมเสน อากาโส คชชินนุตาสนี ฝลีส
ตสฺมี มชฺเฌ คโต มาโร สปริโส ภายตชฺชิโต.

ท้องฟ้าคำรนแล้วด้วยเสียงกึกก้องของแผ่นดิน สายฟ้า
มากมายฟาดลงมาแล้ว พญามารและบริวารที่อยู่ตรงกลางนั้น ได้ถูก
คุกคามด้วยความกลัวแล้ว

Along with the terrestrial noise there burst in the sky a
thunderbolt, making a roaring noise; it fell in mid-air; Mâra, along
with his attendants, was terror-stricken. [140]

๑๖๐. มหาวาทสมุทฺฐต- ภสฺมวํ วิกรียถ
มหาโหมโส อชายิตถ สิทฺถตฺถสฺส ชโย อิติ.

พญามารและบริวารนั้นถูกพัดกระจัดกระจายเหมือนขี้เถ้าที่
ถูกลมพายุพัดไป เสียงกึกก้องได้บังเกิดขึ้นว่า พระสิทธัตถะมีชัยชนะ

The army was scattered like dust thrown up by a strong
wind: a great sound was produced-"This is the victory of
Siddhattha!" [141]

๑๖๑.

ตํ ตาทิสํ เทววรํ ยสสํ
 มนุสฺสญฺโต หิ กถํ ชินเยย
 ตสฺมา หิ โส'นนตฺชิโนติ วุตฺโต
 อนนตฺเวยฺเยสฺส ปวตฺตปณฺโณ.

พระมหาบุรุษผู้เป็นมนุษย์จะพึงชนะมารผู้เป็นจอมเทพมียศ
 เช่นนั้นได้อย่างไร ดังนั้น พระองค์จึงได้รับการถวายพระนามว่า
 อนันตชินะ (ผู้ชนะหาที่สุดมิได้) ทรงมีปัญญาแผ่ไปในธรรมที่ควรรู้
 อันหาที่สุดมิได้

How could a mere human have defeated the King of
 Mâras? Thus to the Great man had been given the name
 Anantajina (the Infinite Conqueror). He, possessed of perfect
 wisdom, knows all things worthy of knowing.

๑๖๒.

ตสฺมา หิ โส ปณฺจปติฏฺฐิเตน

นมนสฺสเนยฺโย อติคารเวณ

ปโยชนณฺจสฺส หิ อตฺถิ กิณฺจิ

สีสมฺปิ เจตฺวานภิปุชเนยฺโย”ติ.

เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงเป็นผู้ที่ชาวโลกควรนมัสการด้วย
เบญจางคประดิษฐ์โดยเคารพยิ่ง และถ้าการนมัสการนั้นมีประโยชน์
อย่างใดอย่างหนึ่งไซ้ บุคคลพึงตัดแม้กระทั่งศีรษะบูชาพระองค์

He is thus worthy of supreme veneration by all mankind
with the five-point prostration posture; If any kind of benefits could
be gained from such veneration, one should sever even one's
own head to pay honour to him.

๑๖๓. ปุรโต คจฺฉติ จนฺโท รชตจกุกวํ อมฺพเร
สทสฺสรํสี สุริโย ปจฺฉิเมน'ปคจฺฉติ.

นิสากรลอยเด่นอยู่ทางทิศบูรพาเหมือนล้อเงินลอยไปในอัมพร
ทิวากรที่มีรัศมีนับพันโคจรไปทางทิศปัจฉิม

The moon goes from the east like a silver wheel in the sky;
the sun with a thousand rays descends in the west. [142]

๑๖๔. มชฺฌเณ โปธิทุมจฺฉตฺเต ปลฺลงฺเก อปฺราชิเต
ปลฺลงฺเกน นิสิตฺติวาทา ธมฺมํ สมฺมสฺเต มฺหิ.

พระมุนีประทับนั่งขัดสมาธิพิจารณาธรรมบนบัลลังก์อันเป็น
ที่ชนะมารกลางฉัตรแก้วคือร่มโพธิ์

Seated cross-legged on the unconquerable throne, under
the Tree of Knowledge as an umbrella, in the centre of the earth,
the Sage grasped the Law. [143]

๑๖๕. สกโก ตสฺมี ขณฺเ สงฺขํ ธเมนฺโตวภิธาวติ
 พุรพฺพมา ติโยชนํ จตฺตํ ธาเรติ มุณิมุฑฺธนิ.

ในขณะนั้น ท้าวสักกะเป่าสังข์เหาะมา ท้าวมหาพรหมกั้นฉัตร
 สูง ๓ โยชน์เหนือเศียรของพระมุณี

Just then Sakka runs blowing his conch; Brahmâ holds an
 umbrella of three leagues over the Sage's head. [144]

๑๖๖. มณิตาลวณฺณํ ตุสฺสิตํ สุยาโม วาลพีชนิ
 นานามงฺคลภณฺฑาทานิ คหิตา เสสเทวตา.

ท้าวสันดุสิตถือพัดใบตาลที่ทำด้วยแก้วมณี ท้าวสุยามถือพัดใบ
 เทวดาที่เหลื่อถือของที่เป็นมงคลนานัปการ

A Deva of the Tusita heaven held a ruby-like palm fan,
 Suyâma the tail-whisp, and the rest of the Devas held various
 auspicious gifts. [145]

๑๖๗. เอวํ ทสสหสฺสิมฺหิ สกฺกพฺรหฺมาทิตฺเวตา
 สงฺขาทีนํ ฐเมนฺตาว จกฺกฺวาพฺมฺหิ ปุรยฺ.

ทวยเทพมีท้าวสักกะและท้าวมหาพรหมเป็นต้นในหมื่นจักรวาล
 ได้เป่าสังข์เป็นต้นเนื่องแน่นอยู่ในจักรวาลอย่างนี้

Thus Sakka, Brahmâ, and the Devas in the ten thousand
 world-systems filled up the world (in which Buddha was), blowing
 conches, etc. [146]

๑๖๘. มงฺกลานํ คเหตุวาน ติฏฺฐจฺนฺติ กาจิ เทวตา
 ฐชมาลา คเหตุวาน ตถา ปุณฺณชฺฎาทโย.

เทวตาบางตนยืนถือของมงคล บางตนยืนถือธงชัยเป็นทิวแถว
 บางตนยืนถือหม้อน้ำเต็มเป็นต้นเช่นเดียวกัน

Some celestials stand holding auspicious gifts, some
 holding flags and garlands, some, likewise, holding full water-
 jars, etc. [147]

๑๖๙. ตตถ นจฺจนฺติ คายนฺติ เสเลนฺติ วาทยนฺติ จ
เทวา ทสสหสฺสิมฺหิ ตุญฺจหฺมฺจ ปโมทิตา.

ทวยเทพในหมื่นจักรวาลพากันร่าเริงยินดี มีใจเบิกบานแล้ว
ต่างพ้อนรำ ขับร้อง ประสานเสียง และประโคมดนตรีในสถานที่นั้น

The celestials of the ten thousand world-systems dance,
sing, whistle, and play upon musical instruments, and through
ecstasy are filled with joy. [148]

๑๗๐. ธมฺมามตรสฺสสาทํ ลภิสฺสามสฺส สนฺติเก
นยฺนามตรสฺสสาทํ ปาฏิหาริยํ ปสฺสิตุํ.

เหล่าเทพร่าเริงยินดีว่า พวกเราจักได้รับอมตรสแห่งโลกุตตร-
ธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น และจักได้รับอมตรสแห่ง
นิยนาเพื่อเห็นปาฏิหาริย์

Said they, "We shall obtain the luscious nectar of the Law,
the luscious ambrosia of his eyes, and we shall witness wonders."
[149]

๑๗๑. ชรามรณกนตารา โสโกปายาสสลุโต
โมเจติ กามปาสมฺหา เทเสนโต อมตํ ปทํ.

พระพุทธรเจ้าพระองค์นั้นทรงแสดงทางอมตะ โปรตเวไนยชน
ให้พ้นจากแดนกัณดารคือชราและมรณะ จากลูกศรคือความเศร้าโศก
และความคับแค้น และจากปวงกาม

He, pointing out the way to Nirvâṇa, liberated mankind
from the stakes of sorrow and desperation, from the thorny path
of old age and death, and from the trap of desire. [150]

๑๗๒. อิติ ตุฏฺเฐหิ เทเวหิ ปุชฺชยนโต นราสโก
กณฺหิ ปุชฺชํ อจินฺเตนโต จินฺเตนโต ฐมฺมมุตฺตมํ.

พระนราสกผู้อันทวยเทพยินดีแล้วบูชาอยู่อย่างนี้มีได้คำนึงถึง
การบูชาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทรงรำลึกถึงธรรมอันสูงสุด

Thus the most excellent of men, honoured by the delighted
gods, was not thinking of any honour (paid to him), thinking of the
excellent Law. [151]

๑๗๓. สพพตฺถสาธิตो สนฺโต สิทฺธตฺโต อปฺราชิโต
 จกฺกวาฬสิลาสาณิ- ปากาเรหิ มโนรมะ.
๑๗๔. ตารามณิจิตากาส- วิตानะ จนฺททีปเก
 นานารตนปชฺไชเต มาลาคนฺธาทีปฺพิเต.
๑๗๕. เทเวหิ ฉณเภาวีหิ ชฺฌุญฺเจ มงฺคลคิตฺติยา
 จกฺกวาฬสุปาสาเท โพธิมณฑลมหาตเล.
๑๗๖. โพธิรุกขมณิจนฺตเต ปลฺลลงฺเก อปฺราชิเต
 นิสินฺโน ปจเม ยามะ ปุริมํ ชาตีมฺนุสฺสริ.

พระสิทธัตถะผู้บำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุแห่งโพธิญาณทั้งหมดแล้ว ทรงเป็นผู้สงบชำนะมาร ได้ประทับนั่งเหนือปราศิตบัลลังก์ ได้ฉัตรแก้วคือร่มโพธิ์ ๓ ลานใหญ่แห่งโพธิมณฑล อันงดงามด้วยภูเขาจักรวาลเป็นม่านกำแพง มีนภลัยที่แพรวพราวด้วยดาราจุจแก้วมณีเป็นเพดานมินิศาบดีเป็นประทีปสว่างไสวด้วยรัตนะหลากหลายเป็นที่บูชาด้วยพวงมาลัยและของหอมเป็นต้น มีหมู่เทพประโคมกลองเฉลิมฉลองด้วยเพลงขับอันเป็นมงคลทรงระลึกถึงชาติก่อนในปฐมยาม

Siddhattha, having accomplished his desires and not being overcome, remembered his previous birth in the first watch, seated on the unconquerable throne, under the jewel-like umbrella of the Tree of Knowledge on the Bothi throne, in the

๑๗๗. นามรูปานมฺบุปฺปตฺติ สุกฺกัจฉา โหติ เตนฺธิ
 สกฺกายทิกฺขุจฺจิ เตนสฺส ปหีนา โหติ สพฺพโส.

ความเกิดขึ้นของรูปนามเป็นสิ่งที่พระองค์นั้นทรงหยั่งเห็นดี
 แล้วในปฐมยามนี้ จึงขจัดความเห็นผิดว่ามีตัวตนโดยสิ้นเชิงด้วย
 ปุพเพนิวาสญาณนั้น

Thereby the springing up in this world of Name and Form
 was well perceived by him; the heresy recognising body as his
 own was in consequence completely abandoned by him. [156]

๑๗๘. ตโต หิ ทฺวติเย ยามเ ยถากมฺมุเปเค สริ
 สุกฺกัจฉา โหติ เตนสฺส กมฺมกิเลสสมฺภวํ.

ถัดจากนั้น ในยามที่ ๒ พระองค์ทรงระลึกถึงเหล่าสัตว์ผู้
 ดำเนินไปตามกรรม จึงยังเห็นการเกิดขึ้นของเหล่าสัตว์ด้วยกรรม
 และกิเลส

Then in the second watch, he brought to mind the
 enterings of creatures into new existences in accordance with
 the law of Karma; consequently the origin of existence through
 Karma and Kilesa became perfectly manifest to him. [157]

๑๗๙. กงฺขาวิตรณํ นาม ญาณํ ตํ สมุปาคตํ
เตนาเสสา ปหียิตถ กงฺขา โสฬสธา จิตา.

พระองค์ทรงบรรลุญาณที่ชื่อว่า กังขาวิตรณะ (ญาณข้ามพ้น
ความสงสัย) ดังนั้น จึงจัดความสงสัยที่มีอยู่ ๑๖ ประการทั้งสิ้น

The knowledge called Kaṅkhâvitaranî (the Dispeller of
Doubt) was attained; by that the sixteen-fold doubts that exist
disappeared completely. [158]

๑๘๐. ตโต โส ตติเย ยามเ ทฺวาทสฺสเก อเสสโต
โส ปฏิจฺจสมุปปาเท ญาณ'โมตารยิ มฺนิ.

ต่อจากนั้น ในยามที่ ๓ พระมุนีพระองค์นั้นทรงใช้ญาณ
พิจารณาปัจจุจสมุปบาทที่มีองค์ ๑๒ โดยสิ้นเชิง

After that, he the Sage, in the third watch, caused his
knowledge to settle on the twelve-fold Chain of Causation. [159]

๑๔๑. อวิชชาที'นุโลเมน ชราทีปฏิโลมโต
สมมสนโต ยถาภูต- ฌาณทสฺสน'มาคมิ.

พระองค์ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาทโดยอนุโลมมีวิชา
เป็นต้นและโดยปฏิโลมมีชราเป็นต้น ทรงบรรลุลยถาภูตฌาณทัศนะ
(ปัญญาารู้เห็นตามความเป็นจริง)

Touching upon Ignorance, etc., in consecutive order, and
on old age, etc., in opposite order, he arrived at true insight. [160]

๑๔๒. กปฺปโกฏิสเตนาปี อปฺปเมยเยสุ ชาติสฺ
โลภํ อเสสทานน วินาเสนโต ปฺนปฺปนํ

พระองค์ทรงจัดความโลภเป็นนิตยด้วยการให้สิ่งทั้งปวงใน
ชาติมากนับไม่ถ้วนแม้กว่าร้อยโกฏิกับ

During innumerable births, calculated by hundreds of
Koṭis, by repeatedly destroying the desire of acquisition by
complete liberality, [161]

๑๘๓. สีเลน ขนฺติเมตฺตตาย โกรธํ โทสํ นิवारยํ
ปญฺญาย โมหํ เจตฺวาน มิจฺฉาทิกฺขจํ ตเถว จ.

พระองค์ทรงห้ามความโกรธและความประทุษร้ายด้วยศีล
ขันติ และเมตตา ทรงกำจัดโมหะด้วยปัญญา และกำจัดมิจฉาทิกฺขจด้วย
ปัญญาเช่นเดียวกัน

He put a stop to anger and enmity by observance of the
precepts, by forbearance, and by love, by means of wisdom
severing delusion and, likewise, false belief. [162]

๑๘๔. ครูปฺสเวนนา ธมฺม- วิจิกิञฺจํ วิโนทยํ
มานุทฺธจํ วนาเสนโต กุเล เชฏฺฐาปจายินา.

พระองค์ทรงบรรเทาความสงสัยในธรรมด้วยการเข้าไปหาครู
ทรงจัดความทะนงตนและความพองขึ้นด้วยการนอบน้อมผู้ใหญ่ในสกุล

By serving those worthy of respect and the like dispelling
doubt, by respect to elders in his family, getting rid of pride and
presumption, [163]

๑๔๕. เนกขมฺเมเน วินาสเนโต กามราคํ ปุณฺณํ
สจฺเจน จ วิสฺวาทํ โสชชฺชํ วีริเยเน จ.

พระองค์ทรงขจัดกามราคะเสมอด้วยการออกจากกาม ขจัด
การหลอกลวงด้วยความจริง และขจัดความเกียจคร้านด้วยความเพียร

Repeatedly destroying desire by the renunciation of the
world, falsehood by truth, and indolence by energy, - [164]

๑๔๖. เอวํ ทานาทินา ตํ ตํ กิเลสํ วิโนทยํ
สุวฑฺฒิตา มหาปญฺญา กถํ สนฺติ น รุหติ.

พระองค์ทรงบรรเทาส่วนของกิเลสนั้นๆ ด้วยทานเป็นต้นอย่าง
นี้ ปัญญาอันใหญ่หลวงที่เพิ่มพูนดีแล้วจะไม่บรรลुศานติได้อย่างไร

Thus by charity, etc., getting rid of every component of sin
(Kilesa), how should not such great well-increasing wisdom grow
into the tranquillity of Nirvâṇa? [165]

๑๕๗. สุกุมกริ กริตฺวาน ทานาที ปตฺถยํ ปุเร
 น กิณฺจิ ภาวสมฺปตฺตี ปตฺถเกสิ โพรธิมุตฺตมํ.

พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญทานเป็นต้นอันบุคคลกระทำได้ยากยิ่ง
 ในปางก่อน มิได้ทรงปรารถนาภพสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่
 ปรารถนาโพธิญาณอันสูงสุด

In the performance of difficult duties in the past, such as
 charity and the like, he desired not the grandeurs of existence; he
 aspired to excellent Buddhahood. [166]

๑๕๘. ปณฺธิรณฺมุหิ ปญฺจาย กตํ ปุณฺณมฺจ ปตฺถนํ
 เอกตฺถทานิ สมฺปตฺตํ เทติ โพรธิมสํสยํ.

บุญและความปรารถนาที่กระทำไว้แล้วเริ่มแต่การปรารถนา
 พุทธภูมิมาถึงพร้อมแล้วในอัฐภาพหนึ่งในบัดนี้ ย่อมให้โพธิญาณโดย
 มิต้องกังขา

From his aspirations (in the time of Dīpaṅkara), his
 longings as well as the meritorious acts performed by him, taken
 together now, undoubtedly give him complete knowledge. [167]

๑๘๙. ตโต โส สพฺพสงฺขาเร อนิจฺจทุกฺขนฺตโต
สมฺมสนฺโต'นุโลเมน นิพฺพานํ สมฺปาคมิ.

พระมหาบุรุษนั้นทรงพิจารณาสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์
และไม่ใช่ว่าตนตามลำดับแล้ว ได้บรรลุพระนิพพาน

Then touching upon all the elements of being, he, in the
light of impermanence, suffering and unreality taken consecutively,
attained Nirvâṇa. [168]

๑๙๐. สวาสนเณ กิเลเส โส ฌาเปนโต'ณฺตรมฺปิ จ
อรหตฺตปฺปตฺติยา สุทฺโธ พุทฺโธ โพธิตเล อหุ.

พระมหาบุรุษพระองค์นั้นทรงเผากิเลสพร้อมทั้งความเคยชิน
แม้เพียงเล็กน้อย ทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์ที่ลานโพธิพฤกษ์
เพราะได้บรรลุอรหัตตผล

Burning up his taints to the very smallest particle with their
accompanying impressions, he, by the attainment of Saintship,
became the pure Buddha at the foot of the Tree of Knowledge.
[169]

๑๙๑.

ปตฺโต วิมุตฺตี วรเสตฉตฺตํ
 โส ปิติเวเคน อุทานุทิริยิ
 เจตวาน มาเร วิชิตาริสฺสโม
 ติพุทฺธเขตฺเตกทิวากโร อหุ.

พระมหาบุรุษพระองค์นั้นทรงบรรลुความหลุดพ้นอันเสมอ
 ด้วยเศวตฉัตรอันประเสริฐ ทรงเปล่งอุทานด้วยกำลังแห่งความปีติ
 โสมนัสว่า เราเผด็จมารเป็นผู้ชนะหมู่ข้าศึกแล้ว เป็นผู้เสมอเหมือน
 ภาณุมาศดวงเดียวในพุทธเขตทั้งสาม

Having obtained the excellent white umbrella of Saintship,
 he, in the precipitancy of his joy, gave expression to the intensity
 of his feelings; having rent asunder the Mâras and having
 conquered the whole body of his enemies, he became the
 unrivalled Sun in the three Buddha Fields. [170]

๑๙๒.

ราชาธิราชา ปน เมว'มาลี

ดิณตตธารี วรรณมราชา

มหาสหัสสิมปิ จ โลกธาตุ

สเรน วิญญาปยิตุ สมตโถ.

โดยประการดังนี้ พระพุทธองค์ทรงเป็นพระจักรพรรดิราช เป็น
พระธรรมราชาผู้ประเสริฐทรงเศวตฉัตรสามชั้น และสามารถทำให้
แสนโกฏิจักรวาลรู้แจ้งด้วยพระสุรเสียงได้

He was indeed excellent of all, being King of Kings;
holding three umbrellas, he was the excellent King of Law; he had
the power with his voice to instruct not only one world-system, but
a thousand world-systems. [171]

๑๙๓.

พุทฺธาโลกาโลเก โลเก
 ชาโต สตุโต โก'นุมนตโต
 พุทฺธํ สุทฺธํ โอชมาติณฺณํ
 สทฺธโร ปณฺโณ โก โน วนฺเท.

ใครเล่าผู้ไม่วิกลจริตในโลกที่สว่างไสวด้วยแสงสว่างคือ
 พระพุทธเจ้า ผู้มีศรัทธาทรงปัญญา จะไม่พึงนบไหว้พระพุทธเจ้าผู้
 บริสุทธิ์ข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว

What born creature is without sense in the worlds in which
 Buddha is the light (of knowledge)? Who wise and full of faith
 would not adore him the pure Buddha crossed over from the
 flood, who is deserving to be served, who has forsaken taints,
 who is air and life, [172]

๑๙๔.

ภชิตํ จชิตํ ปวนํ ภวนํ
 ชหิตํ คหิตํ สมลํ อมลํ
 สุขตํ อคตํ สุขตี อคติ
 นมิตํ อमितํ นมตี สุขตี.

ผู้มีปัญญาดีย่อมหมั่นสการพระมุนีผู้ทรงสละพระราชวังไปสู่ป่า
 ผู้สละบาปที่มีมลทินแล้วรับเอาโลกุตตรธรรมที่ไม่มีมลทิน เสด็จไปได้
 สู่พระนิพพานอันเป็นสุคติ ไม่ทรงดำเนินไปสู่อคติ ทรงเป็นผู้ที่มุนษย์
 และเทวดานอบน้อมแล้ว ไม่มีผู้ใดทัดเทียม

Who has renounced the world, seized the truth, who is
 attractive and untainted, who goes on the right path and avoids
 the wrong road, who goes on the road to righteousness, not on
 that of evil, deserving to be adored, immeasurable, not ignorant,
 but wise? [173]

๑๙๕. สมมาสมโพธิญาณ หตสกลมลํ สุทฺธโต จาติสุทฺธํ
 อทฺธา ลทฺธา สุทฺธํ วต มิติ สดตํ จินตยนฺโต สุโพธิ
 สดฺดาหํ สดฺตเมวํ วิวิธผลสุขํ วิตินาเมสิ กาลํ
 พุรฺหุเมนายาจิตฺโต โส อสิปตนวเน วตฺตยิ ฌมฺมจกฺกํ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงดำริถึงโพธิญาณอยู่
 เนื่องนิตยฺว่า สัมมาสมโพธิญาณสามารถกำจัดมลทินทั้งมวลและ
 บริสุทธิ์ยิ่งนัก เราได้บรรลุดีโดยแท้หนอ ทรงเสวยผลสุขนานัปการ
 ตลอดเจ็ดสัปดาห์ ยังกาลให้ผ่านไปแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 พระองค์นั้นทรงรับอาราธนาของพรหมแล้ว ได้หมุ่กกวลแห่งธรรม
 ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

"Verily attaining purity beyond the purity of others, the
 destruction of all taint and the highest knowledge is an excellent
 attainment indeed;" thinking so continually about perfect
 knowledge for seven days, he, even during that time, enjoyed
 various happiness-the fruit of Saintship-and on being asked by
 Brahmâ he set forth the supreme truths of religion in the Isipatana
 wood. [174]

๑๙๖.

พรหมสสรนตํ กรวีกภาณี

ยถิจนิตํ สาธยิตุํ สมตถํ

สจจปปิยํ ภูตहितํ วทนตํ

น ปุชเย โก หิ นโร สเจตโน.

ใครเล่าผู้มีความสำนึกจะไม่ฟังบูชาพระพุทธเจ้าผู้มีพระสุรเสียง
ดุจเสียงพรหม มีพระวาจาไพเราะต้งนการเวก ทรงสามารถให้สำเร็จ
ประโยชน์ตามปรารถนา ตรัสคำจริงแท้ เป็นที่รัก และเป็นประโยชน์
พระองค์นั้น

What man, indeed, possessed of sense would not adore
his preaching, beneficial and real, full of love and truth, capable
of instructing up to one's desires, expressed in the tones of the
cuckoo and in the voice of a Brahmâ? [175]

๑๙๗.

อิทธิ จ อาเทศนานุสาสนี
 ตีปาฏิหิเร ภควา วสี อหุ
 กตฺวาน อจฺเณรสฺสปาฏิหิรํ
 เทเสสิ ฐมมํ อนุกมฺปิมี ปชํ.

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในปาฏิหาริย์ ๓ คือ อิทธิ-
 ปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์ ทรงแสดง
 ปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ ได้แสดงธรรมอนุเคราะห์มวลชนเหล่านี้

Bhagavâ became proficient in three wonders-supernatural
 power, religious instruction, and admonition. Having attained to
 these astonishing wonders, he, through compassion, pointed out
 the Law to this world. [176]

๑๙๘.

อิทธิ จ อาเทศนานุสาสนี
 ตปาฏิหิเร ภควา วสี อหุ
 ตํ ตาทิสํ อิทธิวิกุพพนํ วรํ
 อกาสิ โย ตํ สุกตํ นมามิ.

พระสุคตพระองค์ใดทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในปาฏิหาริย์ ๓ คือ
 อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์ ได้ทรง
 กระทำวิกุพพนฤทธิ์ (ฤทธิ์แปลงร่าง) อันดีเลิศเช่นนั้น ข้าพเจ้าขอ
 นมัสการพระสุคตพระองค์นั้น

The Sugata became proficient in three wonders-
 supernatural power, religious instruction, and admonition. Having
 attained to these astonishing wonders, he, with supernatural
 power, performed such miraculous transformation; I bow down
 and pay honour to him.

๑๙๙.

เอวํ หิ พุทฺธตตมฺปาคโต โส
 เทเสสิ ฐมฺมํ สนรามรณํ
 นานานเยนาภิสเมสิ สตฺเต
 ตสฺมา หิ ขยาโต ติภเวสุ นาโถ.

พระมหาบุรุษนั้นได้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าแล้วอย่างนี้
 ทรงแสดงธรรมแก่ทวยเทพและปวงชน โปรดเหล่าสัตว์ให้ตรัสรู้โดย
 นัยนานัปการ ดังนั้น พระองค์ผู้เป็นพระนาถะจึงมีกิตติศัพท์ขจรขจาย
 ในภพสาม

Verily, thus having attained Buddhahood, he, in various
 ways, pointed out the Law to men and gods; he gave surpassing
 enlightenment to sentient beings, and therefore is he reputed as
 the Lord of the Three Existences. [177]

๒๐๐.

อทฐา ลทฐา ฐมมาโลกิ
 ทิฏฐา ปตฺตา ฌาตา สจฺจ
 ตินฺหนา ราคา โทสา โมหา
 โถเมสฺสุ เต เทวพฺรหฺมา.

เทวดาและพรหมเหล่านั้นได้รับแสงสว่างแห่งธรรมแน่แท้ เป็น
 ผู้เห็นแจ้งบรรลุนิพพานรู้สัจธรรม ข้ามพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ ได้
 ถวายสดุดีแล้ว

The Devas and Brahmas praised Buddha, having, verily,
 attained the light of Law, seen, acquired, and recognised the
 Truth, and having crossed over from attachment, hatred, and
 ignorance. [178]

๒๐๑.

มุณีราชวโร นรราชวโร
ทิวี เทววโร สุจิพฺรหฺมวโร
สกปาปหโร ปรปาปหโร
สกุฑฺधिकโร ปรวฑฺधिकโร.

พระพุทธเจ้าทรงเป็นจอมมุณีผู้ประเสริฐเป็นจอมคนผู้ประเสริฐ
เป็นเทพผู้ประเสริฐในสววรรค์ เป็นพรหมผู้ประเสริฐหมดจด ทรง
กำจัดบาปของพระองค์ได้ ทรงกำจัดบาปของผู้อื่นได้ ทรงกระทำความ
เจริญแก่ตน ทรงกระทำความเจริญแก่ผู้อื่น

He is the most excellent King of Sages, the most excellent
King of men, the most excellent Deva among Devas, the purest
of Brahmâ, the remover of his own evil and the remover of the evil
of others, the augments of his own advantage and the augments
of the advantages of others. [179]

๒๐๒.

สนรามรพฺรหฺมคณฺณี รุตา

อรหาคิณฺหา วิปฺลา วิมฺลา

นวธา วสุธา คคเน คหนา

สกลเ ตีทิเว ติมเว วิสตา.

พระพุทธคุณ ๙ ประการมีความเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นต้นที่
ไฟบุลย์ปราศจากมลทิน อันหมู่มนุษย์ เทวดา และพรหมสรรเสริญ
ต่อเนื่องแล้วทั้งในแผ่นดินและแผ่นฟ้า แผ่ไปในไตรเทพและไตรภพ
ทั้งสิ้น

The qualities, Araha, etc., spoken of by Devas, Brahmas, and men, being extensive and pure, are ninefold, accepted on the earth and in the sky, and are spread abroad in the whole of the Deva worlds and in the three existences. [180]

๒๐๓.

เยปิสส เต ภควโต हि อจินฺตียาที
 สุตฺธาติสฺสทฺตรพฺพุทฺธคฺคฺคา हि สพฺเพ
 สงฺเขปโต นววิเรสฺส ปเทสฺส ชิตฺตา
 วกฺขามิ'ทานิ อรหาทิกุณฺเณ อหฺมปิ.

คุณทั้งหมดใดของพระพุทธองค์ ผู้บริสุทธิ์ยิ่งกว่าบุคคลผู้
 บริสุทธิ์แล้ว อันมีคุณที่บุคคลไม่พึงคิดเป็นต้นของพระผู้มีพระภาค
 พระองค์นั้น ได้รับย่อไว้ในบททั้ง ๙ โดยสังเขป บัดนี้ ข้าพเจ้าจะ
 กล่าวคุณที่มีความเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นต้นนั้น

The Buddha characteristics are indeed the incomprehensibility, etc., of the Honoured One, surpassing in purity the purity of others; they fall concisely into nine heads; I shall now set forth the qualities of Araha, etc. [181]

๒๐๔.

โส จีธ ชาโต อรหํ นิราโส

สมมาภิสมพุทธสมนตจกขุ

สมปนฺนวิชชาจรณมตฺถิณโณ

สมมาคโต โส สุคโต คโตธิ.

อนึ่ง พระมหาบุรุษนั้นทรงอุบัติเกิดในโลกนี้ เป็นผู้ไกลจาก
กิเลสปราศจากตัณหา ตรัสรู้ชอบมีจักรอุปคอบ ถึงพร้อมด้วยความ
รู้และความประพจน์ ข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว เสด็จไปโดยชอบปราศจาก
ขอบเขต[โดยคุณและวิสัย] จึงชื่อว่าพระสุคต

He who was born here, worthy to be honoured, free from
desire, perfectly wise and omniscient, replete with good practices
and learning, who has crossed the Flood, has come well, goes
under the name of Sugata. [182]

๒๐๕. อเวทิ โส โลกมิมํ ปรณฺจ
 อนุตฺตโร สารถิ ทมฺมสตุเต
 สเทวกานํ วรสตุฏฺกิจํ
 อกาสิ พุทฺโธ ภควา วิสุทฺโธ.

พระมหาบุรุษนั้นทรงรู้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ทรงเป็นสารถีฝึก
 บุคคลที่ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่า ได้ทรงกระทำกิจของพระศาสดาผู้
 ประเสริฐแก่มนุษย์พร้อมทั้งเทวดา ทรงเป็นผู้ตื่นแล้ว ทรงเป็นผู้มี
 บุญญาธิการ ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์

He knew this world and the others; he was the excellent
 houseman for the subjugation of men; he carried out the excellent
 duties of Teacher in relation to gods and men; he was wise (in the
 knowledge of the Four Truths), full of glory and pure. There is
 nothing here not visible to him, nothing, moreover, not known or
 not to be known; he knows everything that can be known;
 therefore is the Tathâgata omniscient. [183-184]

๒๐๖.

อิติ วิตตมฺนนตํ กิตฺติสมฺภารสาร์
 สกลทสฺสทสฺสีโลกธาทุมฺหิ นิจํ
 อูปจิตฺตสฺสเหตุํ ปสฺสสตานนฺตกาลํ
 ตทฺธิว สุกตโปธํ สารุกํ จินฺตณียํ.

ชาวโลกย่อมเห็นเหตุอันตั้งงามที่สั่งสมไว้แผ่ไปไม่มีที่สุด คือ
 บารมีโพธิสมภารอันเป็นแก่นสารขจรขยายไปเป็นนิตย์ในหมื่นโลกธาตุ
 ทั้งสิ้นอย่างนี้ พึงคำนึงถึงการตรัสรู้ของพระสุคตนั้นให้ดีตลอดกาล
 ทุกเมื่อ

Thus, here (in the world) should be contemplated that
 excellent Buddha knowledge of distinguished essential elements,
 infinite and worthy of reverence, unlimited by time, and ever the
 means of the production of merit in all the ten thousand world-
 systems. [185]

๒๐๗. ตกกพฺยากรณญจ ฐมฺมวินยํ สุตฺวาสิ โย ปณฺณวา
เตนายํ สุจิสารภูตรจนา วิญญาเต เกวลํ
เหตุญจาปิ ผลน เตน จ ผลํ สมฺปสฺสสมาโน ตโต
โพธิ สทฺทหเต วตสฺส มหโต วายามโต สมฺภวํ.

บุคคลใดมีปัญญาเข้าใจตรรกะ ไวยากรณ์ และธรรมวินัยแล้ว
เขาย่อมรู้เห็นโดยแน่แท้ว่า คัมภีร์ที่ข้าพเจ้าประพันธ์นี้มีแก่นสาร
อันหมดจด เขาเห็นเหตุพร้อมด้วยผล และเห็นผลพร้อมด้วยเหตุ
ต่อจากนั้นย่อมเชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธองค์อันเกิดจากความเพียร
อันยิ่งใหญ่

By him who is wise listening to the scriptures and their
exposition, requiring the exercise of reflection, there is
comprehended that essential and pure discourse; indeed, realising
well the good consequences by results, the cause is known by
him; and, in consequence, by great efforts, he believes also in the
omniscience produced in the Buddha. [186]

๒๐๘.

โย สทฺทหนโต ปน ตสฺส โพธิ
 วุตฺตานุสาเรนฺ คฺเชนฺรหาที
 กเถติ จินฺเตติ จ โส มุหุตฺตํ
 โอหาย ปาปานิ อุเปติ สนฺตึ.

บุคคลใดเชื่อการตรัสรู้ของพระสุคตพระองค์นั้น ย่อมกล่าว
 และรำลึกถึงคุณมีความเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นต้น โดยคล้อยตาม
 ข้อความที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ เขาย่อมขจัดบาปบรรลุมรรคานิโดยพลัน

And he who believing in his omniscience recites his
 attributes-worthiness to be honoured, etc.-according as stated,
 and reflects on them, he soon forsakes evil and attains to the
 tranquillity of Nirvāṇa. [187]

๒๐๙. สทฺธะเยยา เต จินฺตเยยา เต
 วนฺตเยยา เต ปุชฺชเยยา เต
 พุทฺธาโลกาโลเก โลเก
 ชาเตเนตํ ปตฺถเนตฺน.

บุคคลผู้เกิดแล้วในโลกที่สว่างไสวด้วยแสงสว่างคือพระพุทธเจ้า
 ประรณนาโพธิญาณนั้นอยู่ ฟังเชื่อถือ ระลึกถึง กราบไหว้ และบูชา
 พระพุทธเจ้าเหล่านั้น

They (who do this) are to be believed, to be thought about, worshipped and honoured; they, by aspiring to this (position), are born in the world in which Buddha is the world's light. [188]

๒๑๐.

ตสฺมา หิ ชาโตวรกมฺหิ ตสฺส

อายตฺตเก มงฺคลจกฺกวาเพ

ภูเตหิ วตฺถุหิ มโนรเมหิ

ปุเชมิ ตํ ปุชิตปุชิตํ ปุรา.

ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น อัน
บุคคลบูชาแล้วยังแล้วในกาลก่อนด้วยวัตถุทั้งหลายที่น่ายินดีมีอยู่ในมงคล
จักรวาล อันเป็นสมบัติของพระองค์ อันเปรียบดังห้องประสูติ

Therefore, I worship him, the honoured of honoured ones
in the past, by means of existing attractive things in the store-
room of his birth, in the auspicious world-system appertaining to
a Buddha. [189]

๒๑๑. โสฬ์ อชฺช ปเนตสฺมี จกฺกวาพมฺหิ ปุปฺพิเต
 ถลเช ชลเช จาปี สคนฺธเ จ อคนฺธเก.

อนึ่ง ในบรรดาบุปผชาติที่เกิดบนบกและในน้ำ ทั้งที่มีกลิ่นหอม
 และไม่มีกลิ่นหอม อันบานแล้วในจักรวาลนี้

I now pay honour to scentless and unscentless flowers
 produced on water or on land, growing in this world-system, [190]

๒๑๒. มนุสฺเสสฺสุ อเนกตฺถ ตปาญญยานวาปีสุ
 ปวเน หิมวนตสฺมี ตสฺมี สตฺตมฺหาสเร.

บรรดาดอกไม้ที่บานดีแล้วในที่หลากหลายในถิ่นมนุษย์ คือ
 สระน้ำ อุทยาน หนองบึง ป่าหิมพานต์ สระใหญ่ทั้ง ๗ ในป่าหิมพานต์นั้น

In the various ponds and tanks in the gardens of men in it,
 in the Himalayan wood or in its seven great lakes; [191]

๒๑๓. ปรีตุดทีเป ทวิสหัสเส มหาทีเป สุปฺพิเต
สตุตปริกฤษเสเลสฺ สิเนรูปพพตฺตตเม.

บรรดาดอกไม้ที่บานดีแล้วในทวีปน้อยสองพัน ทวีปใหญ่ ๔
แห่ง เขาสัตตบริภัณฑ์ และจอมเขาสุเมรุราช

To the flowers that flourish in the great island as well as
in the two thousand smaller islands, on the seven circular rocks
and on the excellent Mount Meru- [192]

๒๑๔. กุมฺพุปลกาทินิ นาคานํ ภวเนสุปี
ปาฏฺฐลาทินิ ปุปฺผานิ อสุรานณฺจ อาลये.

ดอกกุ่มพุดและดอกอุบลเป็นต้นบานแล้วในนาคพิภพ ดอก
แฉฝอยเป็นต้นบานแล้วในพิภพอสูร

The kumuda, uppala, and other lotuses in the abodes of
the Dragons, the trumpet-flowers, etc., in the dwelling of the
Titans, [193]

๒๑๕. เทเวสุ ทิพฺพปุปฺพานิ โกวิฬาราทิกานิ ตู
 เอวมาทิมเนกตฺถ ปุปฺพิเต ธรณีรฺเห.

ส่วนดอกไม้ทิพย์มีดอกปาริชาตเป็นต้นบานแล้วในหมู่เทวดา
 อีกทั้งบรรดาดอกไม้ที่เกิดในปฐพี อันบานแล้วในที่มากเป็นอเนก มี
 อาทิดังนี้

The Koviḷāra, etc., too, in the dwelling of the Gods, and
 various such-like flowers growing on the earth- [194]

๒๑๖. จมฺปกา สลลา นีปา นาคปฺพฺนาคเกตฺตา
 วสฺสิกา มลฺลิกา สาลา โกวิฬารา จ ปาฏฺลี.

ดอกจำปา ดอกเข็ม ดอกกระทุ่ม ดอกกากระทิง ดอกบุษราค
 ดอกเกด ดอกมะลิลา ดอกมะลิซ้อน ดอกสาละ ดอกทองเหลืองใบมน
 และดอกแคฝอย

The campaka, salala, nāga, punnāga, ketaka, vassika,
 mallika, sâla, koviḷāra, and pāṭali, [195]

๒๑๗. อินทิวรา อโสภา จ กณิการพกุลานิ จ
 ปทุมมา ปุณฺฑรีกา จ โสคนฺธิกมุทุปปลา.

ดอกราชพฤกษ์ ดอกอโศก ดอกกรรณิการ์ ดอกพิกุล ดอกบัว
 หลวง ดอกบุณฑริก ดอกบัวจงกลนี ดอกกุ่มูท และดอกอุบล

Indivâra, asoka, kaṇikâra, makula, paduma, puṇḍarika,
 and sweet-scented kumuda and uppala: [196]

๒๑๘. เอเต จญฺเญ จ รุกฺขา จ วลฺลียเ จาปิ ปุปฺผิตา
 สุคนฺธา สุขสมฺพสฺสา นานาวณฺณนิภา สุภา.

พฤษชาติเหล่านี้และพฤษชาติชนิดอื่น อีกทั้งเครือวัลย์ที่
 ผลิดอกบานแล้ว มีกลิ่นหอมระรื่น มีสัมผัสเป็นสุข มีสีงามหลากหลาย

These, as well as others, trees as well as creepers, those
 that grow sweet-smelling, soft to the touch, of various colours and
 beautiful, [197]

๒๑๙. วิจิตรนิลาเนกานี ปิตโลहितกานี จ

กาฟ้า เสดา จ มณฺเชฏฺฐา เนกวณฺเณฯ สุปฺปติตา.

ดอกไม้หลากสีนานาพรรณที่ผลิดอกบานสะพรั่ง มีดอกสีเขียว

วิจิตร สีเหลือง สีแดง สีหม่น สีขาว และสีแสด

Variegated, of different shades of dark, yellow, red, black, white, brown, beautiful plants of various colours. [198]

๒๒๐. โสภเต ปพฺพเตเหตุ สเรหิ วนราชิหิ

สนฺทมานาหิ คจฺคาหิ หิมวา รตนากโร.

ภูเขาหิมพานต์อันเป็นแหล่งเกิดแห่งรัตนะ ย่อมงดงามด้วย

ภูเขา สระน้ำ แนวป่า และสายน้ำที่ไหลไปอยู่ในที่นั้น

The Himalaya, the repository of gems, is attractive with flowing rivers, streaks of forests, and with lakes under the mountain. [199]

๒๒๑. ปตฺตภิณฺจกฺขเรณฺหิ โอภิณฺณํ โหติ ตํ วณํ
 ภมฺรา ปุပ္ผคนฺธเหหิ สมฺนตา อภินาทีตา.

ป่านั้นดาดดาษด้วยกลีบดอกไม้และละอองเกสร หมู่แมลงภู
 บินร่อนส่งเสียงรอบกลีบบุปผชาติ

The forest is bespread with pollen from the pericarp of the
 petals; bees, owing to the perfume of flowers around, hum loudly.
 [200]

๒๒๒. อเถตฺถ สกฺกฺณา สนนฺติ ทิชา มณฺชฺสุสฺสรา สุภา
 กฺุชฺชนตฺมฺกุชฺชนตฺติ อุตฺตสํปฺปิเต ทฺเม.

อนึ่ง ในป่าหิมพานต์นี้มีฝูงนกสวยงาม ร้องเสียงไพเราะ ชนค
 ที่ต้นไม้อผลิดอกบานสะพรั่งตามฤดูกาล

Birds, too, are there; these twice-born creatures are
 sweet-voiced and beautiful; the warblers warble on the trees
 which blossom in season. [201]

๒๒๓. นิขุณฺณานิ นิปาเตน ปพฺพตา อภินาทิตา
 ปณฺจจุกฺกิตฺตुरิยานิ ทิพฺพานิ วิย สฺยุยเร.

เหล่าบรรพตบันลือลั่นสนั่นเสียงด้วยแรงน้ำตก ฟังดูเหมือน
 ดุริยางค์ทิพย์ที่ประกอบด้วยองค์ ๕

The mountains resound with the descent of immortals;
 and there are heard instruments like the five kinds of celestial
 musical instruments. [202]

๒๒๔. ตตฺถ นจฺจนฺติ คายนฺติ เสเพนฺติ วาทยนฺติ จ
 อจฺนรา วิย เทเวสุ กิณฺนรา สมลงฺกตา.

เหล่ากิณรีที่ภูเขานั้นประดับประดับแล้วพากันพ้อนรำ ขับร้อง
 ประสานเสียง และบรรเลงเพลง เหมือนดั่งนางอัปสรในหมู่เทพฉะนั้น

There the Kinnaras, beautifully decorated like the fairies
 among the gods, dance, sing, whistle, and play (on musical
 instruments). [203]

๒๒๕. สุวณฺณปพฺพตา ตสฺมี ชลนฺตคฺคิสิชฺฐปมา
ตสฺมี หิ กิ นิสากิจฺจํ ปทีเปน กรียติ.

ในป่าหิมพานต์นั้นมีภูเขาทองหลายลูกส่องสว่างดุจเปลวอัคนี
ไม่จำเป็นต้องตามประทีปยามราตรีในป่านั้น

The golden-coloured mountains there blaze like flames of
fire; there indeed work is performed by the Kinnara by means of
the mountain-lamp. [204]

๒๒๖. มุตฺตาทาลาว ทิสฺสนฺติ นิชฺฌรณํ หิ ปาทกา
ปชฺชลนฺตาว ติฏฺฐนฺติ มณิเวฬุริยาทโย.

กระแสน้ำตกย่อมปรากฏเหมือนพวงแก้วมุกดา แก้วมณีและ
แก้วไพฑูรย์เป็นต้นส่องแสงแพรวพราวอยู่

On account of the descent of the gods, rubies, opals, etc.,
remain sparkling and appear like nets of pearls: [205]

๒๒๗. กาพานุสารี ตครี กปปุรี หริจนทน
 สกุนานํ หิ สทุเทน มยุรานํ หิ เกกยา.
 ๒๒๘. ภมรานํ หิ นินนาทา โกณจนาเทน หตฺถินํ
 วิษมุทิเตน วาพานํ กิณฺณรานํ หิ คีติยา.

ไม้หอมเหล่านี้ คือ กระลำพัก กฤษณา การบูร และจันทน์แดง
 มีอยู่ในป่านั้น เหล่าสกุนชาติร้องแข่งแซ่ นกยูงร้อง แมลงภู่งส่งเสียง
 ไชลงช้างแผดเสียง สัตว์ร้ายคำราม กิณนรขับร้องบรรเลง

The brown sandal-wood, taggara, camphor, green sandal-
 wood, are there; the place is replete with the sound of birds, the
 cry of peacocks, [206]

With the hum of bees, the roar of elephants, the sporting
 of beasts of prey, the singing of Kinnaras, [207]

๒๒๙. ปพพตานํ หิ โสภาสา มณีนํ ไชติยาปิจ
 วิจิตรพุกวิตาเนหิ ทูมานํ ปุปฺผณฺฐปิยา
 เอวํ สพฺพงคสมฺปนฺนํ กี สียา นนฺทนํ วนํ

ภูเขาส่องสว่าง แก้วมณีส่องแสงโชติช่วง มีเมฆหลากสีเป็น
 เพดาน และแมกไม้ดอกดอกบานเป็นยอด ป่าที่สมบูรณ์ด้วยองค์
 ประกอบทั้งปวงอย่างนี้ จะเป็นสวนนันทวันหรือ

With the radiance of the mountains, the splendour of the
 rubies, with variegated ethereal canopies, and with the perfume
 of flowers of the trees. Thus replete with all elements, what can
 the Nandana wood be (in comparison)? [208]

๒๓๐.

เอวํ สฺสมํผลุลฉวณํ หิ ยํ ยํ
 ตหี ตหี ปุปฺพิตปุปฺพิตํ สุภํ
 มालํ สฺสุทฺธมฺจ มนุญฺณคณฺธํ
 ปุชฺเชมิ ตํ ปุชฺชิตปุชฺชิตํ ปุร่า.

ข้าพเจ้าถือเอาดอกไม้ไม้งามที่เบ่งบานบริสุทธิ์มีกลิ่นหอมชื่นใจ
 ในป่านั้นๆ ที่มีดอกไม้บานสะพรั่งอย่างนี้ ขอบูชาพระพุทธเจ้าอัน
 บุคคลบูชาแล้วยิ่งแล้วในกาลก่อนพระองค์นั้น

There being thus the various well-blooming forests, and
 in them the beautiful flowering trees as well as agreeable sounds
 and pleasant odours, (with these) I worship him, honoured before
 by those deserving to be honoured. [209]

๒๓๑. นาคโลก มนุษย์เสจ เทวพรหุเม จ ยัม ลียา
 สามุทฺทียัม ภูมิตตัม อากาสภูจฺจยัม ธนัม.
 ๒๓๒. รชตัม ชาตฺรูปญจ มุตฺตา เวฬุริยา มณิ
 มसारคลลัม ผลิกัม โลहितงฺคัม ปวาฬกัม.

ทรัพย์ใดที่มีอยู่ในนาคพิภพ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหม-
 โลก ที่มีอยู่ในสาคร แผ่นดิน และแผ่นฟ้า คือ เงิน ทอง มุกดา ไพฑูรย์
 แก้วมณี บุษราคัม แก้วผลึก ทับทิม และแก้วประพาฬ

In the dragon world, in that of men, Devas, and Brahmas,
 whatever wealth there might be in the ocean, the earth or the sky-
 [210]

Silver, gold, pearl, opal, emerald, the speckled ruby,
 crystal, red ruby, and the coral- [211]

๒๓๓. โย โส อนนตกปเปสฺส ปุเรตฺวา ทสปารมี
พุกุโธ โพเธสิ สุตตานํ ตสฺส ปุเชมิ ตํ ฐนํ

ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้บำเพ็ญบารมี
สิบทัศในอนันตกัปแล้วโปรดเหล่าสัตว์ให้ตรัสรู้ตาม ด้วยทรัพย์นั้น

This wealth I offer to him, the Buddha, who fulfilled the Ten
Perfections during countless cycles, and taught the Four Truths
to beings. [212]

๒๓๔. โขมํ โกเสยยกปาสํ สาณํ ภงคณฺจ กมฺพลํ
ทุกฺกุลาณิ จ ทิพฺพาณิ ทุสฺसानิ วิวิธานิ เต.
๒๓๕. อนนตฺตตฺถทาเนน หิโรตฺตปฺปาทิสํวรํ
ยสฺส สิหุํ สียา ตสฺส ทุสฺसानิ ปุชยามหํ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้าผู้มีความสำรวมด้วยหิริและ
โอตตปปะเป็นต้นสำเร็จแล้วด้วยการถวายผ้ามากเป็นอนเนกอนันต์ด้วย
ผ้าหลากชนิดเหล่านั้น คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าป่าน
ผ้าแพร ผ้าขนสัตว์ และผ้าอันเป็นทิพย์

Khoma and silk, cotton and sâṇa, hempen and wollen
stuffs, the celestial dukûla garments-these various kinds- [213]

By the endless bestowal of which in charity the discipline
of shame and modesty was perfected in the Buddha-with these
garments I worship him. [214]

๒๓๖. ปวเน ชาตรุทฺถาณํ นานาผลรสฺสตุตฺตา
อมุพา กปิตฺถา ปนสา โจจโมจาทินปฺปกา.
๒๓๗. ตสฺมี คนฺธํ รสํ โอชํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส ปุชฺชีย
วณฺทามิ สิริสา นิจจํ วิปฺปสนฺนเนน เจตฺสา.

ผลไม้มากมายของพฤษภที่เกิดขึ้นในป่าใหญ่ มีรสเลิศนานา
ประการ เช่น มะม่วง มะขวิด ขนุน กล้วยมีเมล็ด กล้วยไม่มีเมล็ด
เป็นต้น ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐด้วยรสหอมหวาน
ของผลไม้ในป่านั้น ขอน้อมเศียรกราบด้วยจิตอันผ่องใสเป็นนิตย์

The most exquisite juice of various fruits of trees growing in the forest-mangoes, wood-apples, jacks, and endless kinds of palm fruits and plantains. [215]

The sweet-smelling juice as well as essence in them having been offered by me, I adore him always with my head with a serene mind. [216]

๒๓๘. ปุเชมิ ปจัม ตสฺส ปณินัน อจินตีย์
 จกฺกฺวาพฺมฺหิ สพฺเพหิ วิชฺชมาเนหิ วตฺถุภิ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพระปณินันครั้งแรกของพระพุทธเจ้าพระองค์
นั้น อันใครๆ ไม่พึงคิดว่าวัตถุทั้งปวงที่มีอยู่ในจักรวาล

I pay honour to his first inconceivable aspiration (to
Buddhahood) by means of all the existing objects in the world-
system. [217]

๒๓๙. ทสนฺนํ ปารมีนฺนตฺ ปุริตฏฺฏจฺฉาน'มฺตฺตมํ
 ตโต สาลวเน รมฺเม ชาตฏฺฏจฺฉานํ จรีมกํ.

ข้าพเจ้าขอบูชาสถานที่บำเพ็ญบารมีสิบทัศอันสูงสุด ต่อจาก
นั้นขอบูชาสถานที่ประสูติในป่าสาละวันอันน่ารื่นรมย์แห่งสุดท้าย

I pay honour to the excellent spot of the consummation of
the Ten Perfections; then to his last birth-place in the delightful
Sila wood. [218]

๒๔๐. ฉพุพสุธานี ปธานน กตํ ทุกกรการิกํ
 อปราชิตปลุลงกํ พุทฺธํ พุทฺธคุณํ นเม.

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้า ผู้ทรงกระทำสิ่งที่บุคคล
 ทำได้ยากซึ่งบำเพ็ญแล้วด้วยความเพียรตลอด ๖ ปี ขอนมัสการ
 อปราชิตบัลลังก์ (บัลลังก์แห่งชัยชนะ) และพระพุทธคุณทั้งหลาย

I adore the severe practices in his religious efforts during
 six years, the unconquerable throne, his perfect knowledge, and
 the attributes of Buddha. [219]

๒๔๑. จุทฺทสพฺพุทฺธฅาณญจ อฏฺฐการสอาเวณิกํ
 ปุเชมิ ทสพลํ ฅาณํ จตุเวสารชฺช'มุตฺตมํ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพุทธฅาณ ๑๔ อาเวณิกคุณ ๑๘ ทสพลฅาณ
 และเวสารัชชฅาณ ๔ อันสูงสุด

I adore the fourteen Buddhaññas, the eighteen
 Āvenikas, the ten Balaññas, the four excellent Vesârajjas. [220]

๒๔๒. อาสยานุสเย ฌาณํ อินทริยานํ ปโรปรํ
 ยมกํ ปาฏิหาริยจ ฌาณํ สพุพพญุตํปิ จ.
๒๔๓. มหากรุณาสมาปตฺติ ฌาณํ นาวารณมฺปิ จ
 จ อสธารณาเนเต นตฺวาน ปุชยามหํ.

ข้าพเจ้าขอขอบน้อมบูชาอสาธารณญาณ ๖ เหล่านี้ คือ
 อาสยานุสยญาณ อินทริยปโรปรียัตตญาณ ยมกปาฏิหาริยญาณ
 สัพพัญญุตญาณ มหากรุณาสมาปตติญาณ และอนาวรณญาณ

The âsaya and Anâsaya Nāṇas, the knowledge of the
 successive orders of sentient beings, the Yamakapâṭihîras and
 the Sabbaññutañña, [221]

The Mahâkarun.âpattiñña and the Anâvaranañña- I
 bow down to these six uncommon powers and adore them. [222]

๒๔๔. ตโต จ สตฺตสฺตฺตาเห ฌมฺมํ สมฺมสิ ตํ นเม
 พุรฺหุมนฺา ยาจิตํ จานํ ฌมฺมํ เทสยิตุํ วรํ.

ต่อจากนั้น ข้าพเจ้าขอนมัสการสถานที่อันพระพุทธองค์ได้
 ทรงพิจารณาธรรมตลอดเจ็ดสัปดาห์นั้น และขอนมัสการสถานที่อัน
 ประเสริฐที่พรหมทูลเชิญแสดงธรรม

I then pay honour to the Law grasped in seven weeks, as
 well as to the place where he was asked by Brahma to point out
 the excellent Law. [223]

๒๔๕. อีสิปตนมิกฺคทาเย ฌมฺมจกฺกปฺปวตฺตณํ
 ตโต เวพฺพวนารามे วสิตฺถุจฺจานญจ ปุชฺเช.

ขอบูชาสถานที่แสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ณ ป่าอิสิปตน-
 มฤคทายวัน ต่อจากนั้นขอบูชาพระคันธกุฎีที่ประทับในวัดเวฬุวัน

I pay honour to the establishment of the rule of religion in
 the deer-park of the Isipatana wood; moreover, I adore his
 residence in the monastery of the Bamboo grove. [224]

๒๔๖. ตโต เขตวนํ รมมํ จิรวตุถํ มเหสีนา
อสาธารณ'มณฺเณสํ ยมกํ ปาฏิหาริย์.

ต่อจากนั้นขอบูชาพระเซตวันอันน่ารื่นรมย์ที่พระพุทธรองค์
ประทับอยู่ช้านาน และขอบูชาที่แสดงยมกปาฏิหาริย์อันไม่ทั่วไปกับ
ผู้อื่น

I then pay honour to the beautiful Jetavan, resided in for
a long time by the great Sage, and to the Yamakapâṭihariya, not
found in common with others. [225]

๒๔๗. ปาริจตตกมฺมูลมฺหิ อภิธมฺมญจ เทสนํ
สงฺกสฺสนครทฺวาเร เทโวโรหนกมฺปิ จ.

ขอบูชาปณทุกัมพลศิลาอาสน์ที่แสดงพระอภิธรรม ณ ควงไม้
ปาริชาติ และขอบูชาสถานที่เสด็จลงจากเทวโลกใกล้ประตูสังกัดสนคร

I honour the preaching of the Abhidhamma at the foot of
the Coral tree as well as his descent from the Deva world at the
town-gate of Saṅkassa. [226]

๒๔๘. ตโต จ หิมวณฺตมฺหิ มหาสมยฺเทศนํ
วุตฺตนาเนตานิ จานานิ นตฺวาน ปุชฺชามหิ.

ต่อจากนั้นขอบูชาสถานที่แสดงมหาสมยสูตรใกล้ป่าหิมพานต์
ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาสถานที่เหล่านั้นดังที่กล่าวไว้ดังนี้

Moreover, I bow down and adore the Mahâsamaya
discourse on the Himalayan mountain as well as at those places
mentioned by me. [227]

๒๔๙. จตุราสํติสฺสสุเสหิ ธมฺมกฺขนฺธเหหิ สงฺคหํ
ปิฎกตฺตยํ ยถาวุตฺต- วิธินา ปุชฺชามหิ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพระไตรปิฎกที่นับได้ ๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้นนี้ ตาม
วิธีที่กล่าวไว้แล้ว

In the way above mentioned, I pay honour to the Scriptures
composed of eighty-four thousand scriptural sections. [228]

๒๕๐. มารสส อตตโน อายุ- สงฆาโรสสชชนันเม
 กุสินาราย มลุลานัน ยมกศาลานมฺนุตเร.
 ๒๕๑. ปณิธานมฺหิ ปฏฺจาย กตทิจฺจํ อเสสโต
 นิฏฺฐาเปตฺวาน โส สพฺพํ ปรีนิพฺพายีนาสโว.

ข้าพเจ้าขอนมัสการสถานที่ปลงพระชนมายุสังขารของพระองค์
 แก่พญามาร พระพุทธองค์ทรงยังกิจที่กระทำแล้วทั้งหมดเริ่มแต่
 พระปณิธานให้สำเร็จแล้วโดยสิ้นเชิง เป็นผู้สิ้นกิเลสปรินิพพานแล้ว
 ในระหว่างไม้สาละคู่ของหมู่กษัตริย์มัลละแห่งกรุงกุสินารา

I adore his renunciation of the elements of existence to
 Mâra between the two Sîla trees in Kusinârâ belonging to the
 Malla princes. [229]

The taintless one, from the time of his aspiration (to
 Buddhahood), having completed all that had to be done, attained
 Nirvâṇa. [230]

๒๕๒. เอวํ นิพฺพายมานสฺส กตทิจฺจสฺส ตาทิโน
จิรคตา มหกรุณา น นิพฺพายิตถ กิณฺจปิ.

พระมหากรุณาที่มีมาช้านานของพระพุทธเจ้าผู้ดับสนิทอยู่
อย่างนี้ ผู้ทำกิจสำเร็จแล้ว ผู้คงที่ มิได้ดับสิ้นไปแม้สักน้อย

The great long-standing compassion of him who had thus
performed what had to be done and had attained Nirvâṇa did not
die out. [231]

๒๕๓. ยวายํ ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต สาธุกํ มยา
มมจฺเจน โว สตถา ธาตุ จापิ สรีรชา.
๒๕๔. อปราชิตปลลํกํ โพธิรุกฺขณฺจ อุตฺตมํ
มมจฺเจน สตถาติ อนฺุชานิ มหามฺุณิ.

พระมหา牟尼ทรงอนุญาตว่า ธรรมวินัยอันเราแสดงดีแล้ว และ
พระธาตุอันเกิดจากสรีระ จะเป็นศาสดาของพวกเธอเมื่อเราล่วงลับ
ไปแล้ว อีกทั้งอปราชิตบัลลังก์ และโพธิพฤกษ์อันสูงสุด จะเป็น
ศาสดาเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว

The great Sage enjoined-"After my death, let this Dhamma
and Vinaya, well shown to you by me, as well as my bodily relics,
be your teacher; let also the unconquerable throne and the
excellent Tree of Knowledge be your teacher." [232-233]

๒๕๕. มมฏจาเน จเปตวาน ธาตุํ โพธิํ จ ปูชิตํ
อนุชานามิ ตุมหากํ สาธนตถํ สีวณชสํ.

เราอนุญาตให้ตั้งพระธาตุและโพธิพฤกษ์ที่ควรบูชาไว้แทนเรา
เพื่อให้สำเร็จทางนฤพานแก่พวกเธอ

Having set the Tree of Knowledge and my relics in my place, I permit you their worship for the purpose of your attainment of the road to Nirvâṇa. [234]

๒๕๖. ตสฺมา หิ ตสฺส สทฺธมมํ อุกฺคณฺหิตฺวา ยถาตถํ
ยวายํ เทเสติ สมฺพุทฺโธ นตฺวาน ปุชยามหํ.

ดังนั้น บุคคลใดเรียนรู้สัทธรรมของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
แล้วแสดงธรรมตามที่เป็นจริง เขาจัดเป็นพุทธะ[ด้วยการสดับ] ข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมบูชาบุคคลนั้น

Therefore I bow down and worship; considering-"He who is Sambuddha, having acquired it, teaches his excellent Law according to the truth." [235]

๒๕๗. ตสฺมา สาสปมตฺตมปิ ชินธาคฺ์ อเสสีย
 วิตฺติณฺณํ จกฺกวาฬมฺหิ นตฺวาน ปุชยามหํ.

ดังนั้น ข้าพเจ้าขออนอบน้อมบูชาพระธาตุของพระชินเจ้า แม้มี
 ขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดที่แผ่ไปในจักรวาลทั้งสิ้น

So I bow down to and adore without exception every relic
 of the Buddha in the extensive Cakkavâḷa, even to the amount of
 a mustard seed. [236]

๒๕๘. ปรมฺปรารมตานิ หิ ชยมฺหา โพธิรุกฺขโต
 สพฺเพสํ โพธิรุกฺขานํ นตฺวาน ปุชยามหํ.

ข้าพเจ้าขออนอบน้อมบูชาต้นโพธิ์ทุกต้น ที่สืบทอดมาจากโพธิ-
 พฤษ์อันเป็นที่ชำระมาร

I bow down to and adore all the Bodhi trees perpetuated
 in succession from this (first) Bodhi tree. [237]

๒๕๙. ยัม ยัม ปริภุณฺชิ ภควา ปตฺตจิวรมาทิกัม
สพฺพัม ปริโภคะธาตุมํ นตฺวาน ปุชยามหํ.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาบริโภคะเจดียทั้งปวงมีบาตรและจีวร
เป็นต้นนั้น อันพระผู้มีพระภาคทรงใช้สอยแล้ว

Whatever articles, bowls, robes, etc., the Revered One
used-all these used relics I bow down to and adore. [238]

๒๖๐. ยตถ กตฺถจิ สยิตฺโ อาสีโน จग्ghiปิ วา
ปาทลณฺณกํ กตฺวา จิตฺ นตฺวาน ปุชเย.

พระพุทธองค์ได้บรรทม ประทับนั่ง เสด็จจงกรม หรือ
ประทับยืนกระทำรอยพระบาทไว้ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ข้าพเจ้าขอ
นอบน้อมบูชาสถานที่นั้น

Wherever he lay down, wherever he was seated in the
arcade, or wherever he left his footprint-I bow down and adore.
[239]

๒๖๑. น สมฺชานนฺติ เย พุทฺธํ เอวํรูปติ ฌาตเว
กตนฺตุ ปณฺณิํ สพฺพํ นตฺวาน ปุชฺยามหํ.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมบูชาพระปณฺณิมาทั้งหมดที่สร้างไว้เพื่อให้ผู้
ที่ไม่รู้จักพระพุทธรเจ้ารู้ว่าพระองค์มีพระสิริลักษณะอย่างนี้

Whatever images are made in order to know Buddha's
nature for those who do not know him-I bow down to them all and
adore them. [240]

๒๖๒. เอวํ พุทฺธมฺจ ธมฺมมฺจ สัมมจาปิ อนุตฺตรํ
จกฺกวาพมฺหิ สพฺพเพหิ วตฺถุหิ ปุชฺยามหํ.

โดยประการดังนี้ ข้าพเจ้าบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม และ
พระสงฆ์ อันประเสริฐด้วยวัตถุสิ่งของทั้งปวงในจักรวาล

Thus I honour the excellent Buddha, the Law, and the
Priesthood by means of all things in the world-systems. [241]

๒๖๓. อสฺมิณจ ปุพฺเพปิ จ อตฺตภาเว
 สพฺเพหิ ปุณฺณเหหิ มยา กเตหิ
 ปุชาวิทฺธานเหหิ จ สณฺณเมหิ
 ภเว ภเว เปมฺนิโย ภเวยฺยํ.

ขอข้าพเจ้าพึงเป็นผู้ควรเคารพรักในทุกชาติด้วยบุญทั้งมวล
 ด้วยวิธีการบูชา และด้วยความสำรวมที่กระทำไว้ในอัตภาพนี้ และ
 ในปางก่อน

May I be deserving of love in every existence, owing to
 mortifications, ceremonial observances, and all meritorious acts
 performed by me in this existence as well as in my previous
 existence. [242]

๒๖๔.

สหธาหิโรตตปฺปพหุสฺสุตตํ
 ปรกกโม เจว สตี สมานิ
 นิพฺเพธภาคิ วชิรูปมา หิ
 ปญญา จ เม สิขฺฆตฺต ยาว โปธิ.

ศรัทธา หิริโอตตัมปะ ความเป็นพหุสูตร ความเพียร สติ
 สมานิ และปัญญาฝ่ายตรัสรู้อันคมกล้าตั้งสายฟ้า จงสำเร็จแก่ข้าพเจ้า
 ตราบจนบรรลุโพธิญาณ

May faith, modesty, fear of sinning and great knowledge,
 energy, thoughtfulness, concentration of mind and surpassing
 wisdom, like Indra's thunderbolt possessed of the virtue of
 penetration, be consummated in me until my attainment of
 Buddhahood. [243]

๒๖๕. ราคณฺจ โทสณฺจ ปหาย โมหํ
 ทิฏฺฐิจณฺจ มานํ วิจิกิञฺชิตณฺจ
 มจฺเฌรอิสฺสามลวิปฺปหิโน
 อนุกฺกโต อปฺปจโล ภเวยฺยํ.

ข้าพเจ้าจงขจัดราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ มานะ ความสงสัย
 เป็นผู้สละมลทินแห่งความตระหนี่ และความริษยา ทั้งเป็นคนไม่
 ซัดส่ายโลเล

Having got rid of desire, hatred and illusion, heresy, pride,
 and doubt, and being free from niggardliness, jealousy, and
 impurity, may I be stable and devoid of conceit. [244]

๒๖๖.

ภเวยยหํ เกนจิ นปฺปสยโห

โกโค จ ทีเนหิ ภเว อญฺโณ

โกโค จ กาโย จ มเมส ลทฺโธ

ปรูปการาย ภเวยย ญฺนํ

ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้ที่ใครๆ ข่มเหงไม่ได้ มีโภคทรัพย์ ไม่พร่อง
ด้วยทรัพย์ที่ใช้สอยไป ขอโภคทรัพย์และร่างกายที่ข้าพเจ้าได้รับแล้ว
นี้พึงมีอุปการะแก่ผู้อื่นแน่แท้

May I not be oppressed by any one, but be wealthy and
not humiliated through garments given in gifts to me; may the
wealth and body obtained by me be, forsooth, for the benefit of
others. [245]

๒๖๗.

ธมฺเมน มาตาปิตโร ภเรยฺยํ
 วุฑฺฒาปจายี จ พหุปการี
 ฌาตีสฺส มิตฺเตสฺส สปุตฺตเกสฺส
 วุฑฺฒี ภเรยฺยํ หิตมตฺตโน จ.

ข้าพเจ้าพึงเลี้ยงดูมารดาบิดา เป็นผู้มอบน้อมต่อผู้ใหญ่ เป็น
 ผู้มีอุปการะมากในญาติมิตรและบุตรธิดาของตน อีกทั้งพึงกระทำ
 ความเจริญเกื้อกูลแก่ตน

May I support my parents according to the Law and, being
 respectful to elders and of great service (to others), may I bring
 about the advancement of myself as well as that of relatives,
 friends, and enemies. [246]

๒๖๘. เมตเตยยนาคํ อุปสงฺกมิตฺวา
 ตสฺสตุตฺตมาวํ อภิปุชยิตฺวา
 ลทฺธาน เวยฺยากรณํ อนฺนํ
 พุทฺโธ อयํ เหลสฺสติ'นาคเต.

ข้าพเจ้าพึงได้เข้าเฝ้าพระนาถะพระนามว่าเมตไตร ได้บูชา
 อติภาพของพระองค์ ได้รับคำพยากรณ์แน่นอนว่า ท่านผู้นี้จักเป็น
 พระพุทธเจ้าในอนาคต

Having approached the Protector Meteyya, I shall pay
 honour to his person, and acquiring he excellent Veyyâkaraṇa,
 I shall be Buddha in future times. [247]

๒๖๙.

โลเกสุ เกนาปิ อนุปลิตโต
 ทาเน รโต สीलคุณะ สุตถจितโต
 เนกขมมภาคิ วรณาลาภิ
 ภเวยฺยหิ ฅามพลูปปนโน.

ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้ไม่แปดเปื้อนด้วยมลทินใดๆ ในโลกเป็นผู้ยินดี
 ในทาน ดำรงมั่นในศีลคุณ เป็นผู้บำเพ็ญเนกขัมมบารมี ได้บรรลु
 ญาณอันประเสริฐ เพียบพร้อมด้วยกำลังความเพียร

Not being polluted by the world, delighting in charity,
 established in the precepts and virtues, undergoing renunciation
 of the world, and obtaining excellent knowledge, may I be replete
 with strength and power. [248]

๒๗๐.

สี่สยจ มंस มม หตุถปาเท

สังนิทมาเนปี กเรยย ขนฺตี

สจเจ จิตฺ กาทุ'มธิฏฺฐิตเ จ

เมตฺตายุเปกฺขาย ยฺโต ภเวยฺย.

แม้ข้าพเจ้าจะถูกตัดศีรษะและมือเท้า ถูกเชือดเนื้ออยู่ ก็พึงมี
 ความอดทน พึงตั้งอยู่ในสัจจะและอธิฐานเพื่อสร้างบารมี พึงเป็น
 ผู้ประกอบด้วยเมตตาและอุเบกขา

May I exercise forbearance in the cutting off of my head
 and flesh, hands and feet; being established in truth, may I be
 devoted to love and equanimity in order to be steadfast. [249]

๒๗๑.

มหาปริจาค'มกตฺว ปญฺจ
สมโพธิมคฺคํ อวิราธยนฺโต
เฉตฺวา กิเลสํ ชิตปญฺจมาโร
พทุโธ ภวิสฺสามิ อนาคเตสุ.

ข้าพเจ้าได้กระทำการบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ ดำเนินไปตามทาง
แห่งโพธิญาณ จักขจัดกิเลสตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้ชนะมาร ๕ ใน
อนาคตกาล

Having made the five great sacrifices and, not missing
the road to omniscience, having severed moral depravities, and
being victorious over the five Mâras, shall I be Buddha in future
times. [250]

๒๗๒. เอวํ หิ พุทฺธภูตสฺส กตกิจฺจสฺส ตาทิโน
ปรีนิพฺพุตสฺส มลฺลानํ ยมกสาลานมฺนตฺเร.

เมื่อพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วอย่างนี้ผู้กระทำการสำเร็จแล้วเป็น
ผู้คงที่ ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ณ ระหว่างไม้สาละคู่ของหมู่
มัลลกะกษัตริย์

The Buddha having thus attained to Supreme Enlightenment, having completed all that had to be done, being stable, extinguished the elements of his existence and passed away into Nirvāṇa between the two Sīla trees belonging to the Malla princes.

๒๗๓. สตุตฺรสฺสเต วสุเส คเต ลงกาตเล ตทา
 โรหणे สุจิวิสมฺหิ ชาโต ปตฺถกฺกิตฺติมา.
 ๒๗๔. พุทฺธรกฺขิตนาโม โส ภิกฺขุโน คณวาทโก
 อภิธมฺมนเภา วายู- เวโคว มติยาโคโต.

ในครั้งนั้นเมื่อพุทธศักราชล่วงไปพันเจ็ดร้อยปี พระเถระผู้มีชื่อว่า พุทธรักขิตะ ผู้มีเกียรติศัพท์ขจรขจายอุบัติขึ้นในสกุลอันบริสุทธิ์ ณ โรหนชนบท ในลังกาทวีป เป็นผู้สอนหมู่ภิกษุ เพียบพร้อมด้วยปัญญา ดุจแรงพายุนในนภลัยคือพระอภิธรรม

Then, in the year 1700 after the passing of the Buddha, a Bhikkhu known far and wide by the name of Buddharakkhita, born of a distinguished family, in Rohana District on the Island of Ceylon, is teacher of a congregation of monks, abounding in knowledge like storm force in the sphere of Abhidhamma.

๒๗๕. ฦาณาสินา ติติกฺเขน ชิตมารพลํ ชินํ
ชินาลงฺการนาเมน อลงฺกาเรนลงฺการิ.

พระเถระนั้นได้ประทับพระชินเจ้าผู้ชนะมารและกองทัพได้
ด้วยดาบแห่งปัญญาอันคมยิ่งนัก ด้วยเครื่องประดับชื่อว่า ชินาลังการ

He, by the adornment known as "Jinâlaṅkāra", adorned
the Conqueror (Buddha) who, with the sharp sword of Knowledge
overcame the force of Mâra.

๒๗๖. อปฺปมาณคุณฺเ ตสฺส มุณีโน'นุสฺสโรโต สุภํ
ชินาลงฺการนามํ ตํ ปตฺติคณฺหาถ สาธโว.

เชิญสาธุชนทั้งหลายรับเอาคัมภีร์อันดีงามชื่อชินาลังการ โดย
ระลึกถึงคุณธรรมอันไม่มีประมาณของพระมุณีพระองค์นั้น

Virtuous people are invited to accept this excellent text
known as "Jinâlaṅkāra", being an excellent reminder of the
infinite virtues of that great sage.

๒๗๗.

ลทฐาภิเสโก วรปณฺธิเตหิ
 ลงฺกาตเล โจลียตมฺพรภูเจ
 ววตฺถิตโต สฺสฏฺฐ จ ตกฺกิกเกหิ
 อสงฺกนีโย ปน เยน เกนจิ.

คัมภีร์นี้ได้รับการยอมรับจากบัณฑิตผู้ประเสริฐ ในแคว้น
 โจลียตัมพะ ณ ลังกาทวีป และผู้มีวิจารณ์ญาณกำหนดไว้ดีแล้ว เป็น
 คัมภีร์ที่ใคร ๆ ไม่พึงกังขา

This text, having been well regarded by the noble scholars
 of Joliyatamba on the Island of Ceylon, and examined by
 discerning critics, is a text no one can question.

๒๗๘.

วิสณฺฐภาณวรมณฺหิตกณฺหปิณฺโฑ

มณฺเฑตุ สาสนกรณฺหคโต ยตี โส

โย พุทฺธรกฺขิตมहाจรียาสเณ

สมปิณฺหิตโต วิวิธกิตฺติสิรินฺธเรน.

คัมภีร์ที่มีหมู่ปริจเฉทประดับแล้วด้วยภาณวาร ๒๘ อัน
 อาจารย์ผู้่องอาจยิ่งใหญ่ชื่อพุทธรักขิตะ ผู้ทรงสิริเกียรตินานาประการ
 ประมวลไว้ จงอยู่ในผอบแห่งพระศาสนาประดับหมู่ภิกษุเถิด

Composed by the great courageous teacher possessed
 of diverse excellent merits, consisting of sections, adorned with
 28 Bhāṇavāras (a Bhāṇavāra equals 8,000 syllables), this text
 shall be well established among the Bhikkhus of the Buddhist
 religion.

๒๗๙.

พลั อนนฺคสฺส นุทํ นีรฺนตรํ
 นีรฺนตรํ ฐมฺม'มฺนุสฺสรฺนฺดา
 พลั อนนฺคสฺส นุทํ นีรฺนตรํ
 นีรฺนตรํ จิตฺตมลํ ชหาถ.

ท่านทั้งหลายจงรำลึกถึงธรรม[คือพระพุทธคุณ]ทุกเมื่ออัน
 ขจัดกำลังของกามเทพเสมอ เมื่อขจัดกำลังของกามเทพเสมอแล้ว
 จงละมลทินของจิตชั่วนรีนตร์

Be always mindful of Buddha's virtues which destroy the power
 of the God of Love! Having destroyed his power, you shall free
 your mind from all defilements for eternity.

ภาคผนวก

คำอธิบายชีนาลังการ

๔๐. เนตฺวาน สีสํ หิ สกํ ททฺนโต
 มंसํ ปจิตฺวาน สยํ ททฺนโต
 โส จตตคตฺโต ปณฺิธานกาเล
 ทฺฏฺจสฺส กิํ ทฺสฺสติ เจทฺเณน.

พระมหาบุรุษนั้นทรงสละร่างกายแล้วในคราว
ปรารถนาพุทธภูมิ จึงตัดศีรษะของตนมอบให้ ย่างเนื้อของ
ตนให้เอง พระองค์จะประทุษร้ายด้วยการเชือดเนื้อคน
ใจร้ายได้อย่างไร

คาถา ๑

ข้อความว่า “ไม่ทรงปรารถนาสุข” คือ ไม่ทรงปรารถนาสุขใน
ราชสมบัติ อันจัดเป็นกามสุขัลลิกานุโยค

ข้อความว่า “ไม่ทรงปรารถนาทุกข์” คือ ไม่ทรงปรารถนาทุกข์
จากการบำเพ็ญทุกรกิริยา ๖ ปี ทุกข์มีการบริจาคดวงตาเป็นต้นใน
เวลาสร้างบารมี และวัฏฏทุกข์มีการเกิดในนรกเป็นต้น อันจัดเป็น
อตตกิลมณานุโยค

คำว่า สมตายุเปกขํ (อุเบกขา[ที่บรรลु]ด้วยความสมตูล) ตັตบห
เป็น สมตายุ + อุเปกขํ มีรูปวิเคราะห์ว่า สมตายุ ลหฺว สมตายุเปกขา
(มัชฌิมาปฏิปทาตั้งปฐิสสมาส)

คำว่า สมตา (ความสมตูล) คือ มัชฌิมาปฏิปทาที่ไม่ถึงทาง
สุดโต่งทั้งสองอย่างอันได้แก่ อตตกิลมณานุโยค และกามสุขัลลิกานุโยค
ส่วนอุเบกขาในที่นี้ คือ จตุตถฌานที่มีความบริสุทธิ์แห่งสติอัน
อุเบกขาทำให้เกิดขึ้น และนพฺงคฺอุเปกขา (ความวางเฉยในอารมณ์ ๖
ที่ปรากฏแก่พระอรหันต์) ซึ่งบรรลุด้วยวิมุตติคืออรหัตผล

คำว่า กามมกามนีตํ ตັตบหเป็น กามํ + อกามนีตํ เวลาแปล
คำนี้ให้น่าพบว่า นีต มาประกอบกับ กามํ ศัพท์ข้างหน้าเป็นรูปว่า
กามนีตํ โดยอธิการณัย คือ นัยที่ติดตามมาจากประโยคหน้า ประโยค
หลัง หรือคำในประโยค การดึงบางคำจากบทสมาสที่เชื่อมคำหลายคำ
มาประกอบกับคำอื่นนี้ มีอนุญาติไว้ในคัมภีร์อนุฎีกาว่า

วตฺตอุธิปายานุโรธินี สทฺทปฺปวตฺติตฺติ สมาสฺปะเท เอกเทโสปิ
อาทฺทตฺตียติ อธิการวเสน.”

“แม้บางส่วนในบทสมาสย่อถูกดึงมาได้ด้วยอธิการนัย โดย
มุ่งหมายว่าความเป็นไปของศัพท์ไม่ขัดแย้งกับความประสงค์ของผู้กล่าว”

คำว่า อสงฺขตํ ใน อสงฺขตํ สงฺขตสมฺภวํ กิํนํ สมฺภวํ ใน
สงฺขตสมฺภวํ มาประกอบกับ อสงฺขตํ เป็นรูปว่า อสงฺขตสมฺภวํ โดย
อธิการนัยเช่นเดียวกัน

ในคำว่า สงฺขตสมฺภวํ ภวํ คำว่า สงฺขตสมฺภวํ แปลว่า อันเกิด
จากธรรมชาติที่มีปัจจัยปรุงแต่ง โดย สมฺภว แปลว่า เกิดขึ้น ส่วนคำว่า ภวํ
แปลว่า สมบัติ คือ ความถึงพร้อมด้วยสุขและอุปบัติภาพ

ข้อความว่า “สมบัติอันตัณหาชักจูงได้” คือ ภาพสมบัติ (ความสุข
ในภพ ๓) ที่ตกอยู่ในอำนาจของกามฉันทะ

ข้อความว่า “สมบัติอันตัณหาชักจูงไม่ได้” คือ ฌาน และมรรคผล
ที่พ้นไปจากอำนาจของกามฉันทะ

ข้อความว่า “สมบัติอันเกิดจากธรรมชาติที่มีปัจจัยปรุงแต่ง” คือ ภาพ
สมบัติและโรคสมบัติที่เกิดจากบุญ

ข้อความว่า “สมบัติอันเกิดจากธรรมชาติที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง” คือ
มรรค ผล และสัพพัญญุตญาณเป็นต้นที่บรรลุด้วยการรู้แจ้งพระนิพพาน
อันไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง และฌานที่มีอารมณ์เป็นบัญญัติอันเป็นอสังขต-
ธรรมเช่นกัน

คาถา ๒

คำว่า คุณณณวสฺส ตັตบทเป็น คุณ + อณณวสฺส

คำว่า มณณณวสฺส ตັตบทเป็น มณ + อณณว + อสฺส

คาถา ๓

คำว่า ชินเนทฺรุตเตกสกุฏุมฺภจารินี (ซึ่งท่องเที่ยวไปพร้อมกับ
กระพองของพญาช้างผู้เฒ่านั่นคือพระชินเจ้าผู้ยิ่งใหญ่) โดยประกอบ
รูปศัพท์มาจาก ชิน (พระชินเจ้า) + อินฺทฺร (ผู้ยิ่งใหญ่) + มตฺต (ผู้
เฒ่านั่น) + อิก (พญาช้าง) + สกุฏุมฺภ (ร่วมกับกระพอง) + จารินี (ท่อง-
เที่ยวไป) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ชิน จ โส อินฺทฺโร จาติ ชินเนทฺโร

(วิเสสนบุรพบทกกรรมธารยสมาส)

- มตฺโต จ โส อิก จาติ มตฺเตโก

(วิเสสนบุรพบทกกรรมธารยสมาส)

- ชินเนทฺโร จ โส มตฺเตโก จาติ ชินเนทฺรุตเตโก

(วิเสสนบุรพบทกกรรมธารยสมาส)

- สห กุฏุมฺภณ วตฺตตฺตฺติ สกุฏุมฺโภ (สหบุรพบทพหุพหิสมาส)

- ชินเนทฺรุตเตกสฺส สกุฏุมฺโภ ชินเนทฺรุตเตกสกุฏุมฺโภ

(ฉนฺนฐิตํปฺปริสสมาส)

- ชินเนทฺรุตเตกสกุฏุมฺเภ จรณํ สีลมสฺสชาติ ชินเนทฺรุตเตก-

สกุหมจารินี (ชินเนทรมตฺเตสกุหมภ บพหน้า + จร ธาตุ + ณี ปัจจัย
ในกัตตุสาธนะ + อินี อิตถีปัจจัย)

คำว่า มุขปงกษาลินี (อันเปรียบตั้งแมลงภู่ในวาริชคือโอษฐ์)
โดยประกอบรูปศัพท์มาจาก มุข (โอษฐ์) + ปงกษ (วาริช) + อลินี
(แมลงภู่) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปงกษมิว ปงกซ์ (ปงกษ ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอุปมาตัทธิต)
- มุขเมว ปงกซ์ มุขปงกซ์
(อวธารณบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- อลินี อิว อลินี (อลินี ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอุปมาตัทธิต)
- มุขปงกเซ อลินี มุขปงกษาลินี (สัตตมีตปปริสสมาส)

คำว่า มุขคพฺภ มีศัพท์เดิมมาจาก มุขคพฺภะ (ในครรรค์แห่ง
โอษฐ์) คัมภีร์ชินาลังการฎีกากล่าวว่ากระทำการลบสัตตมีวิภัตติ ศัพท์
ดังกล่าวนี้เรียกว่า อวิภัตติกนิเทศ คือ ศัพท์ที่แสดงด้วยการไม่ปรากฏ
วิภัตติ จึงลบสระ เอ ที่แปลงมาจาก สมี ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์
(สูตร ๒๒๑) ว่า สพฺพาสมาวุโสปลศฺคนิปาตาทีหิ จ (ลบวิภัตติทั้งปวง
ท้าย อาวุโส, อุปสรรค และนิบาต เป็นต้นนั้นเดียว)

คำว่า คพฺภินี (อันตั้งครรรค์) ประกอบรูปศัพท์มาจาก คพฺภ ศัพท์
+ อี ปัจจัย ในอัสสัถิตัทธิต + อินี อิตถีปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า คพฺโภ
เอติสฺสา อตฺถิติ คพฺภินี

คำว่า รมตวนายาสสทตฺถสุทฺถิ ประกอบรูปศัพท์มาจาก รมตฺ (โปรดรีนรมย์) + อนายาส (โดยสะดวก) + สทตฺถ (เนื้อความของตน) + สุทฺถิ (อันแสดง) คำว่า อนายาสสทตฺถสุทฺถิ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อตฺตโน อตฺถโก สทตฺถโก (ฉัฏฐัตถ์ปฐิสสมาส)
- สทตฺถสส สุทฺถิ สทตฺถสุทฺถิ (ฉัฏฐัตถ์ปฐิสสมาส)
- น อายาสเอนายาสเอน (นนิปาตบุรพพทกรรมธารยสมาส)
- อนายาสเอน สทตฺถสุทฺถิ อนายาสสทตฺถสุทฺถิ (ตติยัตถ์ปฐิสสมาส)

คาถา ๖

ขณะที่ ๙ คือ พุทฺธูปาทขณะ (โอกาสที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น) เป็นโอกาสเดียวที่จะประพตฺติพรหมจรรยฺ ขณะ ๘ อย่างที่เหลือเรียกว่า อักขณะ คือ ขณะที่ไม่เหมาะสม ได้แก่ การเกิดในนรก การเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน การเกิดเป็นเปรต การเกิดในอสังขญฺสัตว์ภูมิและอรุณภูมิ การเกิดในแคว้นชายแดนที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปไม่ถึง การเป็นคนมีมิจฉาทิฏฐิ การเป็นคนเหลวไร้ปัญญา และการไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น^๒

คัมภีร์ชินาลังการฎีกาประพันธ์คาถาที่แสดงถึงอักขณะ ๘ ว่า

ตโย อปายา อารูปปา- สญญํ ปจฺจนตมฺปิ จ
 ปณฺจินฺทริยานํ เวกลลํ มิจฺฉาทิฏฺฐิ จ ทารุณา.
 อปาตฺถาโว พุทฺธสฺส สทฺธมฺมามตฺตาทิโน

อฏฺฐกฺขณา อสมยา อิติ เอเต ปกาสิตา.”

“อบาย ๓ (นรค สัตว์ดิรัจฉาน และเปรต) อรูปภูมิ
 อสัณฺณสัตฺตวฺภูมิ แคว้นชายแดน ความบกพร่องของ
 อินทรี ๕ มิจฉาทิฏฐิอย่างแรงกล้า ความไม่ปรากฏ
 ของพระพุทธเจ้าผู้ประทานอมตธรรม

อักขระ ๘ อันมิใช่สมัยที่สมควรเหล่านี้ พระพุทธองค์ทรง
 ประกาศไว้แล้วอย่างนี้”

คาถา ๑๔

โพธิญาณ คือ ปัญญาตรัสรู้ร้อยสัจ ๔ หมายถึง มรรคปัญญาที่
 กำจัดอนุสัยกิเลสโดยเด็ดขาด ในบางแห่งระบุถึงสัมโพธิญาณ คือ
 ปัญญาตรัสรู้ร้อยสัจ ๔ ด้วยพระองค์เองของพระพุทธเจ้า

คาถา ๑๕

คาถาส่วนใหญ่มักประกอบด้วยบาทคาถา ๔ บาท แต่บางแห่ง
 ก็มี ๒ บาทบ้าง ๓ บาทบ้าง ๕ บาทบ้าง หรือ ๖ บาทบ้าง ดังคัมภีร์
 อภิธานปัปทีปิกากล่าวว่า

สทฺธคาถาปิ คาถาเยว.

ทณฺหกา จณฺทวฏฺฐยาที ปาเทหิ จหิ ตีหิ ตู
 คาถาติ จ ปรตฺถเวํ จนฺโทสณฺญา ปกาสิตา.
 อนนฺตโรทิตํ จณฺณ- เมตํ สามณฺณนามโต
 คาถา อิจฺเจวํ นิทฺทิกฺขจํ มุณินฺทวเจเน ปนาติ หิ วุตฺตํ.^๔

“คาถาที่มีครึ่งหนึ่ง ก็เป็นหนึ่งในคาถานั้นเทียว ดังคำกล่าวใน
 วุตโตทัยปกรณ์ คาถา ๑๔-๑๕] ว่า

‘คาถามีจณฺทวฏฺฐิปยาตะเป็นต้น ชื่อว่า ทณฺหกฉันท์
 ส่วนคาถาที่มี ๖ หรือ ๓ บาท ก็ชื่อว่าคาถา[เหมือน
 คาถาที่มี ๔ บาท] ชื่อฉันท์ในคัมภีร์สันสกฤตอื่นมีแสดง
 ไว้ดังนี้

ส่วนในพระดำรัสของพระจอมมุนี คาถาที่กล่าวแล้ว
 ในคาถาถัดมานี้และคาถาอื่น มีแสดงว่าเป็นคาถาเท่านั้น
 โดยชื่อสามัญทั่วไป”

คาถา ๒๒

คำว่า เอกตตฺตานนตฺตนิรีหฺมมตํ (ความเหมือนกันโดยสภาพ
 ความต่างกันโดยสภาพ ความไม่ชวนชวายเป็นเหตุและผล และ
 ความเป็นธรรมชาติอย่างนั้น) หมายถึง นัย ๔ ประการเหล่านี้

๑. เอกัตตนัย การแสดงความเหมือนกันโดยสภาพ เช่น การ
 กล่าวว่า ปฏิสนธิ ภวังก์ และจตุจิต เป็นจิตดวงเดียวกัน^๕

๒. นานัตตนัย การแสดงความต่างกันโดยสภาพ เช่น การกล่าวถึงความต่างกันของอวิชาที่เป็นเหตุและสังขารที่เป็นผล เมื่อบุคคลใคร่ครวญถึงเหตุและผลที่เกิดขึ้นต่อๆ กันมาตามนานัตตนัยว่า อวิชาไม่เหมือนกับสังขาร และสังขารไม่เหมือนกับวิญญาณ เป็นต้น สัสสตทิวฐิที่เห็นผิดว่าเที่ยงย่อมอันตรธานไป

๓. พยาปารนัย การแสดงความไม่ชวนชววยของเหตุและผลว่า เหตุยังผลให้เกิดขึ้น หรือผลเกิดจากเหตุ

๔. เอวังธัมมตานัย การแสดงความเป็นธรรมชาติอย่างนั้น มีชื่อเรียกอีกว่า อนุรูปผลนัย คือ การแสดงการเกิดขึ้นของผลตามสมควรแก่เหตุ

คำว่า วิมุตตติ คือ วิมุตฺตติรูป ๒ อันได้แก่ กายวิมุตฺตติ และ วจีวิมุตฺตติ

คาถา ๒๙

คำว่า สหสฺสรสี มีศัพท์เดิมมาจาก สหสฺสรสี ทำที่ชะสฺระ อี เป็นอี เพื่อการรักษาคณะฉันท์ คำนี้แปลตามศัพท์ว่า รัศมีพันหนึ่ง แต่เนื่องจากเป็นอเนกสังขยา คือ สังขยาที่นับจำนวนไม่ถ้วน จึงแปลโดยความหมายว่า รัศมีนับพัน หรือรัศมีหลายพัน

การใช้สังขยาศัพท์ในภาษาบาลีมี ๖ ประเภท คือ

๑. คุณิตสังขยา สังขยาคุณ เช่น สมาส จตุรฏฐา (สมาสมี ๓๒ อย่าง) โดยคำว่า จตุ และ ฏฐ ใน จตุรฏฐ (๔ x ๘) คุณกันเป็น ๓๒ มีรูปวิเคราะห์เป็นมัชฌโลปัตติยาตปฺริสสมาสว่า จตุหิ คุณิตา ฏฐจ จตุรฏฐ (แปดคุณด้วยสี่) หรือตั้งตัวอย่างว่า ทฺวิสตํ (๒๐๐), โสฬสิตฺติ-สหัสสานิ นาริโย สมลงกตา (สตรี ๑๖,๐๐๐ นางประดับตกแต่งแล้ว)

๒. มิสกสังขยา สังขยาบวก เช่น จตุทฺทส (๑๔) มาจาก จตุ (๔) และ ทส (๑๐) ตามหลักภาษาให้ตั้งรูปวิเคราะห์เป็นทวันทสมาสว่า จตุตาโร จ ทส จ จตุทฺทส (สี่และสิบ) หรือตั้งรูปวิเคราะห์เป็น มัชฌโลปัตติยาตปฺริสสมาสว่า จตุหิ อธิกา ทส จตุทฺทส (สิบยิ่งด้วยสี่)

๓. สัมพันธสังขยา สังขยาที่สัมพันธ์กับบทสังขยาอื่น เช่น จตุราสิตฺติสหัสสหมกฺขณฺธา (พระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐) โดยประกอบ สหสฺส ศัพท์เข้ากับบทว่า จตุ เป็น จตุสหัสส (๔,๐๐๐) และบทว่า อสิตฺติ เป็น อสิตฺติสหัสส (๘๐,๐๐๐) มีรูปวิเคราะห์ตามลำดับว่า อสิตฺติ สหสฺสานิ อสิตฺติสหัสสานิ, จตุตาริ อสิตฺติสหัสสานิ จตุราสิตฺติสหัสสานิ (แปดหมื่นสี่พัน) หรือตั้งตัวอย่างว่า ฏฐจสฏฺฐิจโยชนสทสสสฺสพฺพะโร คิริราชา (จอมเขาสิเนรุสูง ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์) ในตัวอย่างนี้คำว่า ฏฐจ, สฏฺฐิจ และ สท สัมพันธ์กับ สหสฺส ทีละศัพท์ จึงเป็นสัมพันธสังขยา

๔. สังเกตสังขยา สังขยาที่หมายรู้กันทางโลก เช่น จนฺท (พระจันทร์) เป็นเครื่องหมายแทนเลข ๑, เนตฺต (ดวงตา) เป็นเครื่องหมายแทนเลข ๒

๕. ปริมาณสังขยา สังขยาที่แสดงจำนวน เช่น ทีโหม (ยาว), รสุโส (สั้น), มาโส (เดือน), ส่วจณร์ (ปี)

๖. อเนกสังขยา หรืออเนกปริยายสังขยา สังขยาที่นับจำนวนไม่ถ้วน เช่น สตรสิ ทิวากโร (ดวงอาทิตย์มีรัศมีหลายร้อย), สหสฺสรสิ (มีรัศมีหลายพัน)

คัมภีร์วจันตถโชติกาและฉันทโศสารถมัญชุสาแสดงถึงสังขยา ๖ ประเภท ส่วนคัมภีร์สุตตนิเทศกล่าวถึงสังขยา ๕ ประเภทว่า

คุณมิสฺสกกสมฺพนฺธ สกฺเขตฺตปริมาณโต
 สงฺขยาโย จพฺพิธา วุตฺตา อเนกปริยายโต.^๖

“สังขยามี ๖ ประเภท กล่าวไว้ตามคุณิตสังขยา, มิสฺสกกสังขยา, สัมพันธสังขยา, สกฺเขตฺตสังขยา, ปริมาณสังขยา และอเนกปริยายสังขยา”

มิสฺสกฺคุณิตสมฺพนฺธ สกฺเขตฺตาเนกเภทโต
 สงฺขยา ปญฺจวิธา เฌยฺยา ปาฬิยา คติฉายโต.^๗

“สังขยามี ๕ ประเภท พึงทราบโดยจำแนกเป็นมิสฺสกกสังขยา, คุณิตสังขยา, สัมพันธสังขยา, สกฺเขตฺตสังขยา และอเนกสังขยา ตามนัยที่ดำเนินไปในพระบาลี”

อนึ่ง สกฺเขตฺตสังขยาข้างต้นยังรวมถึงสังขยาศัพท์ทั่วไป เช่น เอกโก (๑), เทว (๒), ตโย (๓) และสังขยาที่ใช้อักษรแทนศัพท์ ซึ่งโบราณจารย์พม่าเรียกว่า ปิฎกสังขยา คือ สังขยาในพระไตรปิฎก แม้

จะไม่มีใช้โดยตรงในพระไตรปิฎกก็พบในวรรณกรรมบาลีต่างๆ หรือมีชื่อเรียกว่า วรรณสังขยา คือ การนับด้วยอักษร ดังคัมภีร์วชิรสารัตถ-
สังคหะกล่าวว่

วรรณเลขาย ลกฺเขนติ สงฺขยํ ยตฺถ วิจฺญาณา
วรรณสงฺขยณฺติ ตํ พณฺธี พนฺธณฺญ กุสลา’พฺรจฺจุ^๔

“ปราชญ์เขียนสังขยาในบทประพันธ์ใดด้วยวรรณเลข
(เลขที่กำหนดด้วยอักษร) ผู้ชำนาญรู้บทประพันธ์เรียกบท
ประพันธ์นั้นว่า วรรณสังขยา (การนับด้วยอักษร)”

การเรียงตัวอักษรนี้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. นวสังขยา นับ ๙ คือ เริ่มตั้งแต่ ก ถึง ฉ โดย ก เป็น ๑ ฉ
เป็น ๙, ตั้งแต่ ฎ ถึง ฐ โดย ฎ เป็น ๑ ฐ เป็น ๙ และนับตั้งแต่ ย ถึง
พ โดย ย เป็น ๑ พ เป็น ๙

๒. ปัญจสังขยา นับ ๕ คือ เริ่มตั้งแต่ ป ถึง ม โดย ป เป็น ๑ ม
เป็น ๕

๓. สุธญะ นับศูนย์ คือ สระ ๘ เสียงอันได้แก่ อ อา อิ อี อุ อู
เอ โอ และ ฌ น

พึงทราบจำนวนเลขเทียบกับอักษร ตามตารางดังนี้

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๐
ก	ข	ค	ฅ	ง	จ	ฉ	ช	ฌ	ณ
ฎ	ฉ	๗	ฌ	ณ	ด	ถ	ท	ธ	น
ป	ผ	พ	ภ	ม					
ย	ร	ล	ว	ศ	ษ	ส	ห	ฬ	สระ ๘

มีหลักฐานกล่าวไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาว่า

กฏยาติฉธพฺงตา นวสงฺขยา ปกาสิตา

ปาติมฺงตา ปญจสงฺขยา สญฺญา นาม สรา ฌนา.^๙

“อักษรมี ก, ฎ, ย เป็นต้น มี ฉ, ๗, ฬ เป็นที่สุด กำหนดให้ชื่อว่า
ให้ชื่อว่า นวสังขยา

อักษรมี ป เป็นต้น มี ม เป็นที่สุด กำหนดให้ชื่อว่า
ปัจจุสังขยา

สระทั้งหลาย และ ณ, น เรียกว่า ศูนย์”

กาทีริตา นวสงฺขยา กเมน ฎาติ ยาติ จ

ปาทโย ปญจสงฺขยาติ สญฺญา นาม สรณฺฌนา.^{๑๐}

“อักษรมี ก เป็นต้น, ฎ เป็นต้น และ ย เป็นต้น กำหนด
ให้ชื่อว่า นวสังขยา ตามลำดับ

อักษรมี ป เป็นต้น กำหนดให้ชื่อว่า ปัจจุสังขยา

สระ และ ณ, น เรียกว่า ศูนย์”

กาที ฎาที ยการาที นวสังขยา ปกาสิตา
 ปณฺจสังขยา ปการาที สุณฺณา นาม สรณฺณนา.^{๑๑}

“อักษรมี ก เป็นต้น, ฎ เป็นต้น และ ย เป็นต้น กำหนด
 ให้ชื่อว่า นวสังขยา

อักษรมี ป เป็นต้น กำหนดให้ชื่อว่า ปณฺจสังขยา
 สระ และ ณ, น เรียกว่า ศูนย์”

วิธีนับตามวัณณสังขยานี้ ให้เริ่มนับอักษรตัวต้นเป็นหลักหน่วย
 อักษรตัวต่อๆ ไปเป็นหลักสิบ หลักร้อย หลักรพัน เป็นต้น แล้วแต่ละ
 มีก็อักษร กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ นับย้อนอักษร จากตัวท้ายมาหา
 ตัวต้น เช่น กหंपายา นับเป็น ก = ๑, ห = ๘, ปา = ๑, ยา = ๑ เป็น
 ๑๘๑๑ ถ้าอ่านย้อนจากเลขท้ายเข้ามา ก็จะเป็น ๑๑๘๑ คำว่า กหंपายา
 นี้เป็นเกณฑ์ลบพุทธศักราชเป็นจุลศักราช และบวกจุลศักราชเป็น
 พุทธศักราช เช่น ถ้าต้องการทราบว่าเป็นพุทธศักราช ๒๕๐๘ ตรงกับ
 จุลศักราชเท่าไร ก็นำเลข ๑๑๘๑ ลบ ๒๕๐๘ ผลลัพธ์คือ ๑๓๒๗ หรือ
 ถ้านำเลขจุลศักราช ๑๓๒๗ มาบวกกับ ๑๑๘๑ ก็จะตรงกับพุทธศักราช
 ๒๕๐๘ ดังนี้ เป็นต้น

คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะแสดงตัวอย่างของวัณณสังขยาว่า

อเจตนายํ ปถวี อวิณฺณายํ สุขํ พุทฺธํ
 เวสฺสสนฺตรสฺส เตเชน ฉกฺขตฺตํ สุณฺณํ กมฺปยิ.^{๑๒}

“ปฐมพีนี้ไม่มีเจตนา ไม่รู้สุขทุกข์ ได้หวั่นไหวยิ่งแล้ว ๗
ครั้งด้วยอานุภาพของพระเจ้าเวสสันดร”

คำว่า น ใน นกขตตุ (๗ ครั้ง) ตามปกติแปลว่า ๖ แต่ในที่นี้เป็น
วิณณสังขยา จึงแปลว่า ๗ โดยใช้แทน สดุด คาถาข้างต้นกล่าวตาม
ข้อความในคัมภีร์จริยาปิฎกว่า

อเจตนายํ ปถวี อวิณมย สฺขํ ทฺขํ
สาปิ ทานพลา มยฺหํ สดุดกขตตุํ ปกมฺปถ.^{๑๓}

“ปฐมพีนี้ไม่มีเจตนา ไม่รู้สุขทุกข์ แม้ปฐมพีนี้ได้หวั่น
ไหวแล้ว ๗ ครั้งด้วยทานานุภาพของเรา”

คาถา ๓๒

ในบาทที่ ๑ ว่า อุตฺสึสํ ยาทิ ชินฺนํ หิ ตสฺส ใช้ตามคัมภีร์นิสสัย
ส่วนฉบับพม่าและฉบับมหาจุฬาฯ มีรูปว่า อุตฺสึสสสสส ชินฺนํ หิ ตสฺส
คำว่า อุตฺสึสสสสส ตัดบทเป็น อุตฺสึสสส + อถ

คาถา ๓๓

ในบาทที่ ๑ ว่า สุตฺวาน ปตฺโตว มหาภิเสกํ (สดับคำพยากรณ์แล้ว
ประหนึ่งได้รับการอภิเษกยิ่งใหญ่) ในคัมภีร์นิสสัยมีรูปว่า สุตฺวาน
ปตฺโตวมหาภิเสกํ ตามนัยนี้แปลว่า สดับคำพยากรณ์แล้ว ประหนึ่ง
ได้รับการอภิเษกด้วยน้ำอมฤต

คาถา ๓๖

ในบาทที่ ๑ คำว่า ชินวรมตุเล ตัดบทเป็น ชินวเร + อดตุเล (ลง มุ อักษรเป็นอาคม) ลงสระ เอ ใน เร และลง อ อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (สูตร ๓๗) ว่า เอโอนม วนุณเณ (ใน เพราะอักษรท้าย แปลงสระ เอ และ โอ เป็น อ) เช่น

ตัวอย่างการแปลงสระ เอ เป็น อ

- อกรรมหส เต กิจจํ [อกรรมหเส] (ได้ทำกิจของท่านแล้ว)
- ทิสฺวา ยาจกมาคเต [ยาจเก อาคเต] (เห็นยาจกที่มาแล้ว)
- ยมาหุ นตฺถิ วิริยนฺติ [เย อาหุ] (บุคคลเหล่านี้บอกว่า วิริยะไม่มี)
- ยเทว เต ชาตนิสฺสิตา [เย เอว] (บุคคลเหล่านี้ได้อาศัยชาติ)
- ตเทว เต ชรานิสฺสิตา [เต เอว] (บุคคลเหล่านั้นอาศัยชรา)

ตัวอย่างการแปลงสระ โอ เป็น อ

- เอส ธมฺโม [เอโส ธมฺโม] (ธรรมนี้)
- เอส ปตฺโตติ [เอโส ปตฺโตติ] (บุคคลนี้เป็นผู้บรรลุลแล้ว)
- ส มุณี [โส มุณี] (บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นมุณี)
- ส สีลวา [โส สีลวา] (บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีศีล)
- มคฺคมตฺถิ [มคฺโค อดฺถิ] (ทางมีอยู่)
- อคฺคมกฺขายติ [อคฺโค อกฺขายติ] (ย่อมปรากฏว่าเลิศ)
- ปจฺจยาการเมว จ [ปจฺจยาการโร เอว จ] (และปัจจยาการ

นั้นแหละ)

- ปาตมนุสิฏฺโโจ [ปาโต อนุสิฏฺโโจ] (สั่งสอนแล้วในยามเช้า)

คาถา ๓๗

คำว่า คหิตมหนตฺโพธิสมภารสาร์ มีศัพท์เดิมมาจาก คหิต-
มหนตโพธิสมภารสาร์ ลงนิคคหิตเป็นอาคมท่าย มหนต ศัพท์เพื่อ
รักษาคันท์

คาถา ๔๔

ในบาทที่ ๔ คำว่า ปุณณมลทุฐมฺหุธิ์ ตัดบทเป็น ปุณณํ + อลทฺธิ์
+ อุทฺธิ์ ฉบับแปลไทยทุกฉบับแปล อลทฺธิ์ ว่า “ยังไม่ได้” แต่ฉบับนี้
แปลว่า “ได้รับแล้ว” เป็นเพราะคัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายว่า อลทฺธิ์
ภวติ ลทฺธิ์ ภวติ โดยไข อลทฺธิ์ เป็น ลทฺธิ์ ตามนัยนี้คำว่า อลทฺธิ์ มี
รูปวิเคราะห์ว่า ลทฺฐเมว อลทฺธิ์ (อลฺทฐะ คือ สิ่งที่ได้แล้วนั้นแหละ)
อ ศัพท์จัดเป็นศัพท์ตัพภาวะ คือ ศัพท์ที่มีเนื้อความของบทที่ตน
ประกอบรวม ดังอุทาหรณ์ว่า อนมตคฺค เป็นต้น

คำว่า อนมตคฺค (มีขอบเขตอันบุคคลรู้ไม่ได้แล้ว, ไม่ปรากฏ
เบื้องต้น) ตัดบทเป็น น + อมต + อคฺค คำว่า อมต มาจาก น ศัพท์
+ มน (ณาณ = รู้) + ต ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- มตํ เอว อมตํ (ตัพภาววุตติกรรมธารยสมาส)

- น อมตํ อนมตํ (นนิบาตบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- อนมตํ อคฺคํ ยสฺสาติ อนมตคฺโค (ฉนฺฐีพหุพพิหิสมาส)

คาถา ๕๐

ในบาทที่ ๔ ฉบับไทยบางฉบับมีรูปว่า ปกมปิตุถ ในที่นี้ใช้ตามคัมภีร์ชินาลังการฎีกาว่า ปกมฺปถ มีศัพท์เดิมมาจาก ปกมปิตุถ แปลงตุถ เป็น ถ ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๕๑๗) ว่า กุวิ ฐาตุ-วิกตติปฺปจฺยานํ ที่ฃวิปริตาเทสโลปาคมา จ (การที่ฃะ, การทำวิปริตะ, การอาเทศ, การลบ และการลงอาคมย่อมมีแก่ฐาตุ, วิกัตติ, ปัจจัย และอื่นๆ ในบางแห่ง) เช่น

- อิมา คาถา อภาสถ = อภาสิตถ (ได้ตรัสคาถาเหล่านี้)
- เมทนี สมฺปกมฺปถ = สมฺปกมปิตุถ (มหาปฐพีหวันไหวแล้ว)

คาถา ๕๑

ในบาทที่ ๑ คำว่า คพฺโภกฺกนฺตียสฺสเว ตตฺตบฺเป็น คพฺโภกฺกนฺตียโย + อสฺส + เว คำว่า คพฺโภกฺกนฺตียโย มีศัพท์เดิมมาจาก คพฺโภกฺกนฺตียโย ทำที่ฃะ อี เป็น อี เพื่อรักษาคณะฉันท์

คำว่า อสฺส เป็นบทอาขยาตที่มาจาก อส ฐาตุ (กุวิ = มี, เป็น)
+ อ ปัจจัย + เอยฺย วิกตติ

คาถา ๕๗

หนังสือดำเป็นเครื่องนุ่งห่มของฤๅษีในสมัยก่อน มีเนื้อละเอียดอ่อนนุ่ม กล่าวว่าเป็นหนังสือตัวมวงคล เทวดาจึงใช้หนังสือดำรับพระโพธิสัตว์ที่แรกประสูติ

คาถา ๖๑

คัมภีร์อรรถกถาของมูลปัณณาสก์ (เล่ม ๒ หน้า ๙๕) กล่าวว่า พราหมณ์ ๓ ท่าน พยากรณ์พระโพธิสัตว์เป็น ๒ นัยว่า พระองค์จะครองเรือนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช หรือจะออกบวชแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วนพราหมณ์ ๕ ท่าน พยากรณ์ว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ต่อมาพราหมณ์ทั้ง ๕ ท่านได้สละเรือนออกบวช ส่วนคัมภีร์อรรถกถาของพุทธวงศ์ (หน้า ๓๙๘-๓๙๙) กล่าวว่า พราหมณ์ ๗ ท่าน พยากรณ์เป็น ๒ นัย ส่วนท่านโกณฑัญญะที่มีอายุน้อยที่สุดได้พยากรณ์ว่าพระโพธิสัตว์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน และพราหมณ์ ๔ ท่านนอกจากท่านโกณฑัญญะก็เป็นบุตรของพราหมณ์ ๔ ท่าน ที่พยากรณ์พระโพธิสัตว์

คาถา ๖๖

ปฏิโลมยมก คือ คำที่อ่านจากพยางค์แรกไปพยางค์หลังและอ่านจากพยางค์หลังไปพยางค์แรก ก็เป็นอย่างเดียวกัน

คำว่า ยโต เป็น ย ศัพท์ที่ไม่มองหา ต ศัพท์เหมือน ย ศัพท์ที่ใช้เป็นกิริยาปรามาสันนั่นเอง

คำว่า มหิม แปลความศัพท์ว่า “ความยิ่งใหญ่” หมายถึง อานุภาพ (อานุภาพแห่งพระบารมี มหาบรีจาค ๕ การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกและญาติ การบำเพ็ญเพียร การชำนะมาร และความเป็นผู้ทรงวิชา ๓) คำนี้ประกอบรูปศัพท์มาจาก มหนต ศัพท์ + อิม บัจจยในภาวตัทธิต ลง อิม บัจจยด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (สูตร ๖๒) ว่า อณฺวาทิตฺวิโม (ลง อิม บัจจยท้าย อณฺ ศัพท์เป็นต้นได้บ้าง) ดังอุทาหรณ์ว่า

- อณฺโน ภาโว อณฺมา (ความเล็ก, การเนรมิตให้เล็กเป็นอณฺจนมองไม่เห็น)
- ลชฺฐโน ภาโว ลชฺมา (ความเบา, การเนรมิตให้เบาจนเหาะได้)
- มหนตฺตสฺส ภาโว มหฺมา (ความใหญ่, การเนรมิตให้ใหญ่จนปิดโลกทั้งหมด) แปลง มหนต เป็น มห
- ครุโน ภาโว ครฺมา (ความหนัก, การเนรมิตให้หนัก)
- กิสฺสสฺส ภาโว กสิฺมา (ความพอม, การเนรมิตให้พอม) แปลง กิส เป็น กส

ตามมติของโมคคัลลานไวยากรณ์ คำว่า อณฺมา เป็นต้นเป็นบทตัทธิต ปุ่ลลิ่งค์ ราชาทิคณะ แต่สัททนีติไวยากรณ์^๔ กล่าวว่า

ตพฺภาวกริยายมิโม (เมื่อกริยา คือ ภาวะนั้นปรากฏอยู่ให้ลง อิม ปัจจัย)
ตามนัยนี้เป็นบทกติก กิตติลึงค์ ักญญาทิกณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า มหนต-
ภาวกริยา มหิมา (กริยา คือ ความใหญ่)

คาถา ๖๙

คำว่า อุมมารอุมมารคตฺทฐริตฺวา (ยกพระบาทที่ถึงธรณีประตูล
อันเป็นที่กำจัดมาร) ประกอบรูปศัพท์มาจาก อุมมาร (อุ + มาโร =
อุทฺฐริโต มาโร เอตฺถาติ อุมมาโร = อันเป็นที่กำจัดมาร) + อุมมาร
(ธรณีประตูล) + คต (ถึง) + อุทฺฐริตฺวา (ยก)

คำแรกว่า ปทฺ แปลว่า นิพพาน คำหลังว่า ปทฺ แปลว่า พระบาท

คำแรกว่า อลฺ แปลว่า ควร คำหลังว่า อลงฺ แปลว่า เครื่อง
ประดับ ในคำว่า อลงฺการตเรน (ด้วยแพคืออลังการ)

คำว่า มติมตีเมติ ตັตบทเป็น มติ (ปัญญา) + อติ (ยิ่ง) + เอติ
(ย่อมดำเนินไป) ลง ม อักษรเป็นอาคม และทีฆะสระ อิ ใน มติ เป็น
มติ เพื่อรักษาคณะฉันท์

คำว่า มนงฺคณฺเจ ตັตบทเป็น เม (ของข้าพเจ้า) + อนงฺคณฺเจ
(ในการขจัดกาม) คำว่า อนงฺค แปลโดยทั่วไปว่า “กามเทพ” แต่ใน
คาถานี้แปลว่า “กามราคะที่เหมือนกามเทพ” มีรูปวิเคราะห์ว่า อนงฺโค
วียาติ อนงฺโค (สภาวะที่เหมือนกามเทพ, กามราคะ)

คำว่า อนงค (กามเทพ) มีรูปวิเคราะห์กล่าวไว้ในคัมภีร์ชินาลังการฎีกาว่า นตฺถิ เอตสฺส อํคํ สรีรํ นตฺถิ อนํจโค (ผู้ไม่มีสรีระ) ตามนัยนี้มาจาก น + อํค ในที่นี้ อํค ศัพท์ใช้ในความหมายว่า สรีระ อย่างไรก็ตามในพจนานุกรมสันสกฤตชื่อศัพท์สโตมมหานิกถากล่าวว่า อํค ศัพท์ใช้ในความหมายว่า อาหาร โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า นตฺถิ อํคมาหาโร ยสฺสาติ อนํจโค (ผู้ไม่มีอาหาร) มีข้อความในต้นฉบับสันสกฤตว่า

อนงค. น. นาสุติ อํคมาหาโร ยสฺย. อกาเศ จิตฺเต กนฺทุรเป ปุ. อํคศฺนุญมาตุเร ตฺริ.^{๑๔}

“อนงค. นปฺงสกลิงค์ อาหารของสิ่งนั้นไม่มี [เหตุที่สิ่งนั้นชื่อว่า อนังคะ] ย่อมเป็นไปในอากาศ และจิต เมื่อเป็นไปในกามเทพ เป็นปฺงลึงค์ เมื่อเป็นไปในความว่างเปล่าแห่งเหตุเท่านั้น เป็นไตรลึงค์”

คาถา ๗๐

คัมภีร์ชินาลังการกล่าวว่าให้ตั้งคำว่า กาเมน กาเมน ที่กล่าวถึงวัตถุกรรมและกิเลสกรรมในคาถาถัดไปมาสู่คาถานี้ แล้วแปลร่วมกับคำว่า กิ (ประโยชน์อะไร)

คาถา ๗๒

ในบาทที่ ๔ คำว่า กาเมน บทแรกเป็นวิเศษนะของ มยา แปลว่า ผู้ปรารถนาประโยชน์เกื้อกูล คำหลังเป็นกรรมใน วินยยา แปลว่า ด้วยกาม

คาถา ๗๘

คำว่า วตีมา ตัดบทเป็น วตี + อีมา

คำว่า สมชชมณฺชเส ตัดบทเป็น สมชช + อณฺชเส

คาถา ๘๑

คัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายเพิ่มเติมว่า ลูกศรของกามเทพที่เปรียบเหมือนนิเลสมาร มี ๕ ดอก คือ ราคะที่เป็นไปในกามคุณ ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ลูกศรทั้ง ๕ ดอกเหล่านี้กล่าวเปรียบกับลูกศร ๕ ดอกของกามเทพ คือ สัมโมหณะ (ศรทำให้หลง), อุมมาทณะ (ศรทำให้คลั่ง), โสสนะ (ศรทำให้แหยง), ตาปณะ (ศรทำให้ร้อน) และถัมภณะ (ศรทำให้แข็ง)

กามเทพนั้นยังมีอีกชื่อหนึ่งว่า ปณฺจวาทน มีรูปวิเคราะหฺว่า ปณฺจวาทนา ยสฺสาติ ปณฺจวาโณ (ผู้มีลูกศร ๕ ดอก) ในคัมภีร์ศัพทาสโตมมทานิธิกล่าวถึงลูกศรเหล่านั้นว่า

สมฺโมหโนมฺมาทนา จ โสสนโน ตาปโน ตถา
ถมฺภโน เจติ กามสฺส สรา ปณฺจ ปกิตฺติตา.

“ลูกศร ๕ ดอกของกามเทพ กล่าวว่าเป็นสัมโมหณะ (ศรทำให้หลง), อุมมาทณะ (ศรทำให้คลั่ง), โสสนะ (ศรทำให้แหยง), ตาปณะ (ศรทำให้ร้อน) และถัมภณะ (ศรทำให้แข็ง)”

มีข้อความในต้นฉบับภาษาสันสกฤตว่า

ปณฺจวณ ปุ. ปณฺจ วณฺหา ยสฺย.

สมฺโมหโนหฺมาทเนา จ โสชนสฺตาปนสฺตถา

สฺตมฺภนศฺเจติ กามสฺย ศฺราวะ ปณฺจ ปฺรกีรฺตติตา

อิตฺยุกฺตศฺรปณฺจยุกฺเต กาเม. ปณฺจศฺราทโยปยตฺร.^{๑๖}

“ปณฺจวณ ปุณฺลิทฺ. ลูกศฺร ๕ ดอกของเทพนั้นมีอยู่ [เหตุที่
เทพนั้นชื่อว่า ปณฺจวณะ] ย่อมเป็นไปในกามเทพที่เพียบพร้อมด้วย
ลูกศฺร ๕ ดอกดังที่กล่าวไว้ว่า

‘ลูกศฺร ๕ ดอกของกามเทพ กล่าวว่าเป็นสมฺโมหนะ
(ศฺรทำให้หลง), อุหฺมาทนะ (ศฺรทำให้คลั่ง), โสชนะ (ศฺร
ทำให้แห้ง), ตาปนนะ (ศฺรทำให้ร้อน) และสฺตมฺภนะ (ศฺร
ทำให้แข็ง)’

แม้ศัพท์ว่า ปณฺจศฺร เป็นต้นก็เป็นไปในความหมายนี้”

ในคำว่า ปณฺณณพณ (ซึ่งยังลูกศฺร) คำว่า ปณฺณณ สำเร็จรูป
มาจาก ป บพหน้า + นุท ธาตุ (เขเป = ทิ้ง) + ต ปัจจัย แปลง ต เป็น
อิณฺณ แล้วจึงลบสระ อิ ในบางแห่งก็มีรูปว่า นุณฺณ และรูปที่ไม่มี
ป อุปสรรคว่า นุณฺน สันสกฤตใช้เป็น นุณฺน ส่วนปรากฤตใช้เป็น ญุตต

คำว่า มนุณฺณมิโต (อย่างยิ่งในที่นี้) ตัดบพเป็น มา + นุณฺณ +
อิโต คำว่า นุณฺณ สำเร็จรูปมาจาก ป บพหน้า + นุท ธาตุ + หิ วิภัตติ
แปลง ทุ ที่สุดธาตุเป็น ญณ ด้วยมหาสุตร และลบ หิ วิภัตติ

คาถา ๘๒

คำว่า มนในบาทที่ ๓ คัมภีร์ฎีกาอธิบายว่า มเนน (ทางใจ) ส่วน
คำว่า มนงฺคาลยสมฺปทาลยฺ มาจาก อนนงฺคาลยสมฺปทาลยฺ ลง ม อักษร
เป็นอาคมเพื่อให้เป็นนัยมากับคำต้นว่า มนฺ มาจาก อนนงฺค (กามเทพ) +
อาลย (ที่พำนัก) + สมฺปทาลยฺ (ตัด, ทำลาย) = สัมปทหน้า + ปบพทหน้า
+ ทล ธาตุ + ฌย การิตปัจจัย + อนต ปัจจัย)

คำแรกว่า ตหิในบาทที่ ๔ คัมภีร์ฎีกาอธิบายว่า ตสฺมี สยนคพฺเณ
(ในห้องบรรทมนั้น) คำหลังว่า ตหิ ตัดเป็นบพ ตํ + อหิ (งูนั้น)

คำว่า ทิฏฐพฺลว ตตฺตบพเป็น ทิฏฐา + อพฺลา + อิว คำว่า อพฺลา
เป็นคำไวพจน์ของ อิตฺถิ (สตรี) ดังคัมภีร์อภิธานปิปปิกากล่าวว่า

อิตฺถิ สีมฺนฺตินี นารี	ถิ ฐ วนิตางฺคณา
ปมทา สุนฺทรี กนฺตา	รมถิ ทยิตา'พฺลา
มาตุคาโม จ มหิล	ลลนา ภีรฺู กามินี ^{๑๗}

“สตรี ๑๘ ศัพท์ = อิตฺถิ, สีมฺนฺตินี, นารี, ถิ, ฐ, วนิตา,
องฺคณา, ปมทา, สุนฺทรี, กนฺตา, รมถิ, ทยิตา, อพฺลา,
มาตุคาโม, มหิลา, ลลนา, ภีรฺู, กามินี”

คาถา ๘๕

ในตำนานภาคเหนือของไทยพบเรื่องของกาเผือกที่มีไข่ ๕ ฟอง ต่อมาแม่ไก่ แม่ناق แม่เต่า แม่วัว และแม่สิงห์นำไปเลี้ยง และกล่าวว่ากาเผือกที่เกิดจากไข่เหล่านั้นจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ในภัทรกับนี้ อย่างไรก็ตาม สัตว์เหล่านั้นไม่อาจเลี้ยงไข่นกได้ ตำนานดังกล่าวจึงไม่สมเหตุสมผล

บางท่านอ้างตำนานนี้แล้วกล่าวว่า คำว่า โคตมะ มาจาก โค ศัพท์ เพราะแม่วัวนำมาเลี้ยง แม้คำว่า กัสสปะ ก็มาจาก กจฺณป ศัพท์ เพราะแม่เต่านำมาเลี้ยง ในที่นี้ขอชี้แจงความหมายของโคตมะและ กัสสปะ ดังนี้

หนังสือ ปทานุกรมพระไตรปิฎกพม่า (เล่ม ๖ หน้า ๙๒๑) กล่าวว่า คำว่า โคตม เป็นบทนามที่เป็นรูปหี คือ ชื่อที่ชาวโลกกล่าวขึ้น โดยไม่มีความหมายตามรากศัพท์ ดังคำว่า ทิตฺโต (นายทิตตะ), ติสฺโส (นายติสสะ) คัมภีร์ไวยากรณ์เรียกบทนามชนิดนี้ว่าอนิพผันนปปฏิปทิกะ คือ บทนามที่มีได้สำเร็จด้วยสมาส ตัทธิต หรือกิตก์ มีอุทาหรณ์ว่า ฌฏ (หม้อ), ปฏ (ผ้า) ที่มีได้สำเร็จด้วยรากศัพท์และตั้งรูปวิเคราะห์ไม่ได้

ชื่อโคตมะนี้เป็นชื่อโคตรของฤๅษีปิละผู้เป็นราชครูของเจ้าศากยะ ต่อมาเป็นชื่อโคตรของเจ้าศากยะที่เป็นศิษย์ของท่าน ฤๅษีปิละนั้น เป็นผู้เชี่ยวชาญการดูเมืองโดยรู้เห็นโทษและคุณในอากาศสูงขึ้นไป ๘๐ ศอก และลึกลงดิน ๘๐ ศอก จึงแนะนำให้สร้างเมืองกบิลพัสดุ์แก่

ราชกุมารโอรสของพระเจ้าโอกกาละ หนึ่งท่านยังเป็นหน่อเนื้อพุทธธาตุ
แห่งพระพุทธเจ้าพระองค์นี้อีกด้วย (เรื่องของฤษีกบิละพบในอรรถ
กถาของทีฆนิกาย อัมพวัฏฐสูตร เล่ม ๑ หน้า ๒๓๒-๓๔) โดยเหตุที่
เจ้าศากยะเป็นศิษย์ของท่าน จึงตั้งชื่อวงศ์ตระกูลของตนว่า โคตมะ
ตามชื่อโคตรของท่าน ดังข้อความในคัมภีร์อิติฐานฎีกาว่า

โคตมวสสส กบิลสส มุนิโน สิสสตาย สกยา โคตมา. ภควา ปน
โคตมวเส อุปปนฺนตฺตา โคตมสส มุนิโน อปจฺจ โคตโม.^{๓๕}

“เจ้าศากยะชื่อว่า โคตมะ เพราะเป็นศิษย์ของฤษีกบิละผู้มีวงศ์
ตระกูลว่าโคตมะส่วนพระผู้มีพระภาคเป็นเหล้ากอของฤษีโคตมะ เพราะ
ทรงอุบัติในวงศ์ตระกูลโคตมะ จึงมีพระนามว่า โคตมะ”

ข้อความข้างต้นแสดงเนื้อความดังต่อไปนี้

๑. ตามปกติชื่อโคตรเป็นชื่อที่สืบทอดกันมาแต่โบราณจนยากที่
จะสามารถรู้ว่าใครเป็นบรรพบุรุษคนแรกผู้ที่ตั้งชื่อโคตรแม้พระพุทธองค์
จะหยั่งรู้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณก็ได้ตรัสระบุถึงบรรพบุรุษคนแรก
ผู้ตั้งชื่อโคตรโคตมะเพราะเจ้าศากยะมิได้สืบเชื้อสายโคตรโคตมะโดยตรง
แต่เป็นศิษย์ของฤษีกบิละผู้อยู่ในเชื้อสายโคตรโคตมะ จึงตั้งชื่อโคตร
ของตนตามโคตรของฤษีผู้เป็นราชครู

๒. เจ้าศากยะเป็นพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้า
โอกกาละ ซึ่งคงจะมีชื่อโคตรเป็นอีกอย่างหนึ่ง ในพระบาลีมิได้ระบุ
ชื่อโคตรของพระเจ้าโอกกาละไว้ อย่างไรก็ตาม เจ้าศากยะเหล่านั้น

ต้องการจะสร้างวงศ์ตระกูลของตนเองขึ้น เพื่อไม่ให้เกี่ยวดองกับพระราชโอรสอื่นของพระเจ้าโอกากะ จึงใช้โคตรตามฤๅษีปิละ

๓. เจ้าศากยะเหล่านั้นนั้นชื่อว่า โคตมะ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า โคตมสุส สิสฺสา โคตมา (ศิษย์ของฤๅษีโคตมะ) ไม่ใช่มีรูปวิเคราะห์ว่า โคตมสุส อปฺจจฺนิ โคตมา (เหล้ากของฤๅษีโคตมะ)

๔. พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายชื่อว่า โคตมะ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า โคตมสุส อปฺจจฺ โคตโม (เหล้ากของฤๅษีโคตมะ)

ในภาษาสันสกฤตพบคำว่า โคตม, เคาตม ดังข้อความในพจนานุกรมสันสกฤต ดังนี้

โคตม ปุ. พุรหมณะ ปุตเร สุวนามขยาเต มฺนิเกเท.^{๑๙}

“โคตม ปุณฺลิคฺ ย่อมเป็นไปในฤๅษีคนหนึ่งที่น่าปรากฏด้วยชื่อของตน ผู้เป็นบุตรของพระพรหม”

เคาตม ปุ. โคตมสฺยาปตฺยมฺ. ศิษฺโย วา อณฺ. ศตานนฺเต นาจิเกตฺโส ชนเก มฺนิเกเท ศากฺยสีเห จ.^{๒๐}

“เคาตม ปุณฺลิคฺ เหล้ากของฤๅษีโคตมะ หรือศิษย์ของฤๅษีโคตมะ ลง อณฺ ปัจจยฺ ย่อมเป็นไปในศตานนฺท์ (บุตรคนหัวปีของโคตมะ) ผู้ก่อให้เกิดพระอัครนี ฤๅษีคนหนึ่ง และเจ้าศากยะผู้ประเสริฐ”

คัมภีร์ข้างต้นมิได้แสดงถึงรากศัพท์ของ โคตม เพียงกล่าวว่า เป็นบุตรของพระพรหม และกล่าวถึง เคาตม ว่าเป็นเหล้ากของฤๅษีโคตมะ หรือศิษย์ของฤๅษีโคตมะ

โคตมะ, ปุ, (โคภีรุ ฐาสตํ ตโม ยสย. ปฏโฐทราทิตวาท สาธุ.
 ๗เปย เคาตมมุนี. ส ตุ พรหมปุตฺระ.^{๒๑}

“โคตมะ ปุณฺณลึงค์ (น้ำที่ไหลออกจากหัวของบุคคลใดมีอยู่สำเร็จรูป
 ศัพท์เพราะเป็นกลุ่มศัพท์ ปฏโฐทร เป็นต้น ๗๗ หมายถึง ฤๅษีโคตมะ
 หนึ่ง ท่านเป็นบุตรของพระพรหม”

เคาตมะ, ปุ, (โคตมสย ฤษเฐรุ โคตฺราปตฺยมิตฺติ. “ฤษฺยนฺธเกติ”
 ๔.๑.๑๑๔. อิตฺยณ.) มุณีวิเศษะ. ส ตุ ศตานนฺทะ. อิติ เหมจฺนทฺร.
 ศากยวํสวตฺตฺรณพฺพุทฺทมุณีวิเศษะ. ตตฺปรยฺยาเย. ศากยมุณี ๒ ศากย-
 สีหะ ๓ สววารุทฺสีทฺธะ ๔ เสาทฺโธทฺธิ ๕ อรุทฺพนฺธะ ๖ มายาเทวีสุตฺตะ
 ๗ อิตฺยมระ.^{๒๒}

“เคาตม ปุณฺณลึงค์ (เหล้ากอกผู้เป็นโคตรของฤๅษีโคตมะ ลง ธนุ
 บัจจัยด้วยสูตรว่า ฤษฺยนฺธก เป็นต้น “ลง ธนุ บัจจัยท้าย ฤๅษี ศัพท์,
 ธนฺธก ศัพท์, วฤษฺณิ ศัพท์ และ กุรุ ศัพท์” ปาณินิ. อธิบายะ ๔ ปาทะ
 ๑ สูตร ๑๑๔) คือ ฤๅษีผู้วิเศษคนหนึ่ง คัมภีร์เหมจันทรากล่าวว่าฤๅษี
 นั้นชื่อว่าศตานนท หรือเป็นพระมุนีผู้วิเศษคือพระพุทธเจ้าเป็นผู้วงศ์
 ตระกูลของเจ้าศากยะ คำไวพจน์ของพระมุนีผู้วิเศษนั้น คัมภีร์อมร-
 โกษกล่าวว่า ศากยมุณี (พระมุนีเจ้าศากยะ) ๒ ศากยสีหะ (เจ้า
 ศากยะผู้ประเสริฐ) ๓ สววารุทฺสีทฺธะ (ผู้สำเร็จประโยชน์ทั้งปวง) ๔
 เสาทฺโธทฺธิ (โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ) ๕ อรุทฺพนฺธะ (เผ่าพันธุ์
 ของพระอาทิตย์) ๖ มายาเทวีสุตฺตะ (โอรสของมายาเทวี) ๗”

โคตม, ปุ, โคภิสฺ ตโม ฐสฺตํ ยสฺย. ปฏฺโฐ.^{๒๓}

“โคตมะ ปุงลิงค์ น้ำที่ไหลออกจากวัวของบุคคลใดมีอยู่ เป็นกลุ่มศัพท์ ปฏฺโฐทร เป็นต้น”

เคาตม, ปุ, โคตมสฺยรฺเชวโคตฺราปตฺยมฺ. ฤษฺยณฺ.^{๒๔}

“เคาตม ปุงลิงค์ เหล่ากอผู้เป็นโคตรของฤษีโคตมะ ลง ฤษฺยณฺ ปัจจัย”

คัมภีร์ทั้งสองนี้แสดงรากศัพท์ของ โคตม ว่ามาจาก โค ศัพท์ + ตม ศัพท์ โดย ตม ศัพท์แปลว่า “น้ำนมที่ไหลออก” คำว่า โคตม มีรูปวิเคราะห์เป็นฉัญฐิพหุพหิสมาสว่า โคภิ ตโม ยสฺสาติ โคตโม (ผู้มีน้ำนมที่ไหลออกจากวัว, เจ้าของวัว) ส่วนกลุ่มศัพท์ ปฏฺโฐทร เป็นต้นเป็นศัพท์ที่สำเร็จด้วยสูตรในคัมภีร์ปาณินิ (อธฺยాయะ ๖ ปาทะ ๓ สูตร ๑๐๙) ว่า ปฏฺโฐทรานินิ ยโธปทิสฺญมฺ (กลุ่มศัพท์ ปฏฺโฐทร เป็นต้นเป็นศัพท์สำเร็จได้ตามที่ปรากฏ) กล่าวคือ ศัพท์เหล่านั้นไม่อาจสำเร็จด้วยการลบ ลงอักษรเป็นอาคม และเปลี่ยนอักษร โดยใช้สูตรอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงสำเร็จด้วยสูตรนี้อย่างเดียว

คำว่า ปฏฺโฐทร มีรูปวิเคราะห์ ปฏฺษทุทฺร (ปฏฺษตฺ + อุทฺร) ยสฺย ปฏฺโฐทรम् (สิ่งที่ต้องมีต้องเต็ม[ด้วยน้ำ], เมฆ) ลบ ตฺ อักษรเพื่อย่อคำภาษาบาลีมีรูปว่า ปิโสทรฺ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า ปิสิตํ อุทฺรฺ ยสฺสาติ ปิโสทรฺ ลบ ตฺ อักษรเหมือนกัน

คำว่า เคาตม สำเร็จรูปมาจาก โคตม ศัพท์ + อณฺ ปัจจย มี
 รูปวิเคราะห์ว่า (โคตมสย ฤเชรุ โคตฺราปตยฺม เคาตมะ ตามนัยนี้คำว่า
 เคาตม คือ เหล่ากอผู้เป็นโคตรของฤชีโคตมะ

นาวาอากาศเอก (พิเศษ) แย้ม ประพัฒน์ทอง แสดงความเห็น
 ไว้ในพระคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ (หน้า ๑๙๖) ว่า โค แปลว่า “รัศมี”
 คือ แสง, สว่าง ศัพท์ว่า โคตม แปลว่า “สว่างที่สุด” โดยลง ตม ปัจจย
 ในอรรถกถาว่า คำว่า โคตม จึงแปลว่า “สิ่งที่สว่างที่สุด, พระอาทิตย์”
 ความเห็นข้างต้นเป็นเพียงความเห็นของท่าน เพราะไม่พบหลักฐาน
 ในคัมภีร์ใดๆ นอกจากนั้น ตม ปัจจยดังกล่าวต้องลงนิเวสสัตถิต
 และชื่ออรรถกถาที่ไม่พบในไวยากรณ์บาลี มีเพียงชื่ออัสสัถิตถิต
 คือ ตถิตที่ลงในความหมายว่า อสฺส อตฺถิ (มีอยู่แก่บุคคลนั้น) หรือ
 อตฺถิตถิต คือ ตถิตที่มีความหมายของ อตฺถิ (มีอยู่) หนึ่ง ใน
 สัททนีติปกรณ์ ปทมาลา (หน้า ๓๙๗) พบอุทาหรณ์ของ โค ศัพท์ที่
 ใช้ในความหมายว่า พระอาทิตย์ ในอุทาหรณ์ว่า โคโคตฺตํ โคตมํ นเม
 (ขอนมัสการพระโคตมะผู้เป็นเฝ้าพันธู์แห่งพระอาทิตย์)

อนึ่ง แม้คำว่า กสฺสโป ก็ไม่ใช่มาจาก กจฺฉป (เต่า) เพราะแม่
 เต่านำไปเลี้ยง แต่สำเร็จรูปมาจาก กสฺส บพหนา + ปา ธาตุ (รกฺขณ
 = รักษา) + อ ปัจจยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า กสฺสํ ปาติ รกฺขตี-
 ติ กสฺสโป (ผู้รักษานา, เจ้าของนา) ดังข้อความในคัมภีร์นिरुตติที่ปนีว

กสฺสํ วุจฺจติ เขตฺตํ, กสฺสํ ปาติ รกฺขตีติ กสฺสโป.^{๒๔}

“นาเรียกว่า กัสสะ บุคคลโดยอัมรักษานา เหตุนั้นบุคคลนั้นชื่อว่า กัสสะปะ”

แม้บุคคลผู้มีโคตรกัสสะปะก็ได้ชื่อว่า กัสสะปะ ตามชื่อโคตร โดยลง ณ ปัจจัยในอัมจักตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า กสฺสปสฺส อปจํ กสฺสโป (เหล่ากอของกัสสะปะ) ในภาษาสันสกฤตพบรูปว่า กศยป ซึ่งเป็นชื่อของฤษีตนหนึ่ง ส่วนเหล่ากอของกศยปะได้ชื่อว่า กาศยปะ ดังข้อความว่า

กศยป. ปุ. กศยํ มหยํ ปิวตฺติ ปา-ก.

พรมุณฺณสฺตนโย โย’ภูตฺ มรฺรฺจิริติ วิศฺรุตฺเต

กศยปสฺส ตสฺย ปุตฺโร’ภูตฺ กศยปานาตฺ ส กศยป อิติ

นิรฺกฺเต มฺนิเกเท มฤคเกเท มตฺสยเกเท จ.^{๒๖}

“กศยป. ปุลงฺลํ บุคคลโดยอัมตีมฺสฺรา [เหตุนี้บุคคลนั้นชื่อว่า กศยปะ] ปา ธาตุ + ก ปัจจัย ย่อมเป็นไปในฤษีตนหนึ่งที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า

‘บุคคลใดชื่อว่า กศยปะ ผู้เป็นบุตรของพระพรมปรากฏเลื่องลือโดยชื่อว่า มรฺรฺจิ เป็นผู้ตีมฺสฺรา บุตรของเขาก็ได้ชื่อว่า กศยปะ เพราะเป็นผู้ตีมฺสฺรา’

และยังเป็นไปในเนื้อตัวหนึ่ง [เนื้อชื่อว่ากศยปะ] และปลาตัวหนึ่ง [ปลาชื่อว่ากศยปะ]”

กาศยป. ปุ. กศยปสฺย โคตฺราปตฺยมฺ วิทาทยณฺ. มฺนิเกเท มฤคเกเท มินเกเท โคตฺรเกเท ตตฺปรวฺรานตฺรคตฺมฺนิเกเท จ. กศยปาตฺมช-
มาตฺเร ทฺวิ.^{๒๗}

“กาศยป. ปุลงลิงค์ เหล่ากอผู้เป็นโคตรของฤๅษีกัศยปะ ลง อณ
 บัจจัย เป็นกลุ่มศัพท์มี วิท เป็นต้น ย่อมเป็นไปในฤๅษีตนหนึ่ง เนื้อ
 ประเภทหนึ่ง ปลาประเภทหนึ่ง วงศ์ตระกูลอย่างหนึ่ง [ตระกูลกัศยปะ]
 และฤๅษีประเภทหนึ่งที่นับเข้าในวงศ์ตระกูลของฤๅษีกัศยปะนั้น [ฤๅษี
 กัศยปะ]

เป็นสองลิงค์ [คือ ปุลงลิงค์ และอิตถีลิงค์] ในบุคคลทั่วไปผู้เป็น
 บุตรธิดาของฤๅษีกัศยปะ”

ข้อความข้างต้นแยกราชศัพท์ของ กศยป ว่ามาจาก กศย (สุรา)
 + ปา ธาตุ + ก บัจจัย ถ้ากล่าวตามบาลีก็มีรูปว่า กสฺสป มาจาก กสฺส
 (สุรา) + ปา ธาตุ + อ บัจจัย เพราะ อ บัจจัยในบาลีมีความหมาย
 เหมือน ก บัจจัยในสันสกฤต

สรุปความว่าชื่อโคตมะมิได้มาจาก โค ศัพท์ และชื่อว่ากัสสปะ
 ก็ได้มาจาก กจฺณป ศัพท์ แต่มีรากศัพท์ตามที่กล่าวไว้ข้างต้น

คาถา ๘๖

ในบาทที่ ๓ คำว่า สิตาตปตฺตํ ตັตบพเป็น สิต + อาตปตฺตํ คำว่า
 สิต เป็นคำไวพจน์ของ เสต (ขาว) ดังคัมภีร์อภิธานัปทปิปกากล่าวว่า

สุกโก โโคร สิโตทาตา ฐวโล เสตปณฺฑรธา.^{๒๘}

“สีขาว ๗ ศัพท์ = สุกก, โคร, สิต, โอทาต, ฐวล, เสต,
 ปณฺฑร”

คาถา ๘๘

ในบาทที่ ๑ ว่า มธุรามธุรา มาจาก มธุ (วสันตฤดู) + รามธุรา (รื่นรมย์อยู่คู่กัน) คำว่า รามธุรา แปลตามศัพท์ว่า “มีอุตสาหะในการรื่นรมย์” ดังคัมภีร์ฎีกาอธิบายว่า อิตถิรติสมงฺคิโน (เพียบพร้อมด้วยความรื่นรมย์ของเพศเมีย) มีรูปวิเคราะหฺว่า

- รมนํ ราโม (รมุ ธาตุ + ณ ปัจจัยในภาวสาธนะ)
- ราเม ฐโร เอเตสนติ รามธุรา (ณฺฐีหฺพหฺพหิสมาส)

ฐร ศัพท์ในบทนี้ใช้ในความหมายว่า อุตสาหะ ดังคำว่า ฐรณิกุ-
เขป (การปล่อยวางอุตสาหะ) คัมภีร์อภิธานปิปปิกาแสดงความ
หมายของคำนี้ว่า

ยุเคธิกาเร วีริเย ปธานะ จานติเก ฐโร.^{๒๔}

“ฐร ศัพท์เป็นไปในความหมายว่า แอ็ก, อุปกรณ์[ของ
เกวียนมีหัวเกวียนเป็นต้น] อุตสาหะ ความเป็นประธาน
และไกล้”

คาถา ๘๙

คำว่า วิราชิตานงฺคฺชเมขลาขลา ประกอบรูปศัพท์จาก วิราชิต
(งามตระการ) + อนงฺคฺช (ที่ลับ) + เมขลา (สายรัดเอว) + ขลา (ไม่
กระด้าง, นุ่มนวล)

คำว่า สุรจนานงคฆฬสสทา ประกอบรูปศัพท์มาจาก สุรจนา (นางอัปสร) + อนงคฆ (สิ่งที่เกิดในที่ลับ, การร่วมอภิรมย์) + ฬสส (สัมผัส) + ทา (ให้)

คำว่า รุจทาคทา ประกอบรูปศัพท์มาจาก รุจค (ความพึงใจ) + ทา (ให้) + อคทา (โอสถ)

คำว่า รมา ในบาทที่ ๔ แปลว่า สตรี คำนี้แปลตามศัพท์ว่า ผู้รุกรมย์ในกามคุณ ๕

คาถา ๘๒

คำว่า กราติรตฺตา สำเร็จรูปมาจาก กร (มือ) อติ (ยิ่ง) รตฺต (แดง)

คำว่า รติรตฺตรามา สำเร็จรูปมาจาก รติ (ความพึงใจ) รตฺต (ร่าเริง) รามา (สตรี) ที่มะสระ อ ใน รมา เป็น อา เพื่อรักษาคณะฉันท์ จึงมีรูปว่า รามา

คาถา ๘๕

คำว่า ปาเทปาเท ตັดบทเป็น ปาเท (เท้าที่วางลง) + อปาเท (เท้าที่ยกขึ้น)

คำว่า คีตํคิตํ ตັดบทเป็น คีตํ (เพลง) + อคิตํ (ไม่เคยขับร้อง)

คำว่า หตฺเถหตฺเถ ตັดบทเป็น หตฺเถ (มือที่ยกขึ้น) + อหตฺเถ (มือที่วางลง)

คำว่า ทิสวาทิสวา ตัดบทเป็น ทิสวา (ทอดพระเนตรเห็น) +
อทิสวา (มิได้เหลียวแล)

คำว่า คายตีสสา สำเร็จรูปมาจาก คายตํ (นักร้อง) + อีสสา
(หัวหน้า) คำว่า คายตํ เป็นบทที่ลงฉันทวิวัฏติ โดยเป็นลิงควิบัลลาส
ของรูปอดีตถึงคำว่า คายนตินัน

คำว่า สมุภมํ ลงทุติยวิวัฏติในกิริยาวิเสสนะ แปลว่า อย่าง
พากเพียร

คำว่า สมุภมณฺตี (ปิดตัวร้ายร้ายอยู่) สำเร็จรูปมาจาก สํ บทหน้า
+ ภมฺ ธาตุ (อนวฏฺจาเน = ไม่ตั้งอยู่) + อ ปัจจัย + อนตฺ ปัจจัย + อี
อดีตปัจจัย

คำซ้ำว่า หา หา (โอหนอ) เป็นบทนิบาตใช้ในความหมายว่า
เขตสูงน (แสดงความเหนื่อยอ่อน) บางแห่งใช้คำเดียวว่า หา บางแห่ง
ก็ใช้สองคำ เช่น หา เม ปตุโต มโต (โอหนอ บุตรของเราตายแล้ว)

คำว่า กิมิหา ตัดบทเป็น กิ (เป็นเช่นไรเล่า) + อมิหา (ความเพียร)

คาถา ๙๘

คำว่า วิธิปภาสา สำเร็จรูปมาจาก วิธิ (อาณภาพ) ปภาสา
(แสดง)

คำว่า สกาสา แปลว่า ไกล

คำว่า สดุดาวสนดา ตั้ดบทเป็น สดุดา + อาวสนดา

คำว่า วสุธา มีศัพท์เดิมมาจาก วสุธาย ลบ ย เพื่อรักษาฉนะ
ฉันท์ ดังคำว่า

ปฏิสงฺขา โยนีโส [ปฏิสงฺขา มาจาก ปฏิสงฺขาย] (พิจารณา
ด้วยปัญญา)

สยํ อภิญญา สจฺฉิกตฺวา [อภิญญา มาจาก อภิญญาย (รู้เห็น
ทำให้แจ้งแล้วด้วยตนเอง)

ปริเยสนา[ปริเยสนา มาจาก ปริเยสนาย] (ด้วยการแสวงหา)

อาวิกตา หิสฺส ผาสฺสุ โหติ [อาวิกตา มาจาก อาวิกตาย] (ความ
ผาสฺสุย่อมมีแก่ภิกษุั้นเพราะการเปิดเผยอาบัติ)

อสุสฺวนตา ฐมฺมสฺส ปรีหายนฺติ [อสุสฺวนตา มาจาก อสุสฺวนตาย]
(ย่อมเสื่อมจากธรรมเพราะไม่ได้สดับ)

ตทารมฺมณฺดา อุปฺปชฺชติ [ตทารมฺมณฺดา มาจาก ตทารมฺมณ-
ตาย] (ย่อมเกิดขึ้นโดยความเป็นตทารมณ)

อนฺุปาทา วิมฺุตโต [อนฺุปาทา มาจาก อนฺุปาทาย] (พ้นแล้ว
เพราะไม่ยึดมั่น)

สทฺธา ปพฺพชิตฺ [สทฺธา มาจาก สทฺธาย] (เลื่อมใสแล้วออกบวช)

สํวิทาวหาโร [สํวิทาวหาโร มาจาก สํวิทายอวหาโร] (การ
นัดหมายขโมย)

คำว่า สุธาสา (เทวดา) สำเร็จรูปมาจาก สุธา บทหน้า + อส ธาตุ (อทเน = บริโภค) + ณ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า สุธา ภูมฺชนฺตฺติ สุธาสา (เทพผู้เสวยสุธาโภชน) คำนี้เป็นคำไวพจน์ของ สุธาสี (สุธา + บทหน้า อส ธาตุ + ณี ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) คัมภีร์ อภิธานูปทีปิกาแสดงคำไวพจน์ของเทวดาว่า

ติทสา ตุมรา เทวา	วิพฺฐา จ สุธาสีโน
สุธา มรุ ทิโวกา จา-	มตปา สคฺควาสีโน.
นิชฺชราณิมิสสา ทิพฺพา	อปุเม เทวตานิ จ. ^{๓๐}

“เทวดา ๑๓ ศัพท์ = ติทส, อมร, เทว, วิพฐ, สุธาสี, สุร, มรุ, ทิโวก, อมตป, สคฺควาสี, นิชฺชร, อนิมิส, ทิพพ และ เทวต คำนี้เป็นไปในอิตถิลิงค์และนปฺสกลิงค์ [ว่า เทวตา, เทวตฺ]”

คาถา ๑๐๓

คำว่า ภาภานิภานิ ตັตบทเป็น ภา (ดาว) + อาภา (แสง) + นิภา (เปรียบ, เสมอ)

คาถา ๑๐๔

ในบาทที่ ๔ ว่า หิตฺวา คโต โส สุกฺโต คโตว ในฉบับนี้แปลว่า “พระองค์ทรงล่วงแล้วเสด็จไป จึงเป็นผู้เสด็จไปตีบรรลุนิพพาน โดยแท้” ตามคำอธิบายในคัมภีร์ฎีกาว่า

ยโสธรนติ พิมพาเทวี หิตฺวา คโต โส เอกังเสน สุกโตเยว. ตาทิเส
 สุกเต อโหนเต โก อณฺโณ สดฺโต สุกโต นาม โหติ. อสํสยํ สุกโตเยวาติ.
 ปฺน คโตวาติ ตเถว อนฺนปาทาปรีนิพฺพานํ ปตฺโต เอวาติ อตฺถโ.

“คำว่า ยโสธรํ เป็นต้น หมายความว่า พระองค์ทรงละวาง
 พระนางพิมพาเทวีแล้วเสด็จไป จึงเป็นบุคคลผู้เสด็จไปดีโดยแท้เทียว
 เมื่อบุคคลเช่นนั้นมิใช่ผู้เสด็จไปดี บุคคลอื่นใครเล่าย่อมได้ชื่อว่าผู้เสด็จ
 ไปดีพระองค์ทรงเป็นผู้เสด็จไปดีโดยมิต้องสงสัย ดังนี้แล

คำว่า คโตว (บรรลุนิพพาน) ที่กล่าวต่อมา หมายความว่า บรรลุ
 ความดับ[รูปนาม]เพราะไม่ยึดมั่นอย่างนั้นแหละ”

คาถา ๑๐๗

คำว่า ปุเร คำแรก แปลว่า ในกาลก่อน คำหลังแปลว่า นคร, บุรี

คำว่า วร ในบาทที่ ๒ สำเร็จรูปมาจาก วร ธาตุ (อิจฺฉายํ =
 ปรรทดนา) + อ ปัจจัย + อนต ปัจจัย

คำว่า ริณฺจาปี ตัดบทเป็น ริณฺจ + อปี คำว่า ริณฺจ สำเร็จรูป
 มาจาก ริจ ธาตุ + ตฺวา ปัจจัย เมื่อแปลง ตฺวา เป็น ย มีรูปว่า ริณฺจย
 แล้ว ลบ ย อักษรเพื่อรักษาคณะฉนฺท์ ส่วนสระ อิ ใน จิ ย่อม
 อันตรธานไปเอง ตามหลักภาษาเรียกว่า มหิรุหนฺย คือ สำนวนที่
 เหมือนต้นไม้ หมายความว่า โดยทั่วไปเงาไม้จะหายไปเองเมื่อตัด
 ต้นไม้แล้ว จึงเป็นวิธีที่ผลทางไวยากรณ์หายไปเองเมื่อไม่มีเหตุที่

ทำให้ผลดังกล่าว ไม่ต้องมีสูตรลบโดยเฉพาะ คัมภีร์สหสารถยชาลินี
กล่าวถึงมหรูหุณั้นว่า

มหรูโห ตรู วุตโต ตสฺมี อสติ โน ภเว
ฉายา โลกมฺหิ ปกติ วิภตฺติมหาสติ ตถา.^{๓๑}

“ต้นไม้นี้เรียกว่า มหรูหะ (สิ่งที่งอกขึ้นบนดิน) เมื่อ
ไม่มีต้นไม้นั้น เงามันก็ไม่มีในโลก ฉะนั้นใด เมื่อไม่มีวิภตติ
[คือ วิภตติถูกลบไป] ความเป็นปกติก็มีได้ ฉะนั้น”

คาถา ๑๑๑

ในบาทที่ ๑ คำว่า สมุภว แปลว่า เหตุ ส่วนคำว่า ภว แปลว่า ภพ
คำไวพจน์ของเหตุมี ๑๒ ศัพท์ ดังข้อความในคัมภีร์อภิธานปทีปิกา
ว่า

นิमितฺตํ การณํ จานํ ปทํ พีชํ นิพฺพณํ
นิทานํ ปภวํ เหตุ สมภวํ เสตุํ ปจฺจโย.^{๓๒}

“เหตุ ๑๒ ศัพท์ คือ นิमितต, การณ, จาน, ปท, พีช,
นิพพณ, นิทาน, ปภว, เหตุ, สมภว, เสตุ และ ปจฺจโย”

คาถา ๑๑๔

ในบาทที่ ๑ คำว่า ตถาคตฺจฺเฌรมโห ตตฺตบพเป็น ตถาคตฺ (การ
เสด็จไปอย่างนั้น) + อจฺเฌร (นำอัสจรรย) + อโห (หนอ)

ในบาทที่ ๒ คำว่า มาโรปีตทาหสนดี ประกอบรูปศัพท์จาก
 อาโรปีต (ยกขึ้น, ให้ปรากฏ) + ทาห (ความเว้าร้อน) + สนดี (พระ
 นิพพานที่ระงับ) ลง ม อักษรเป็นอาคมใน มา และลงนิคคหิตเป็น
 อาคมใน ดี

ในบาทที่ ๓ คำว่า มาโรปี ตทาห สนดี ประกอบรูปศัพท์จาก
 มาโรปี (แม่มาร) + ตทา (ในครั้งนั้น) + อาห (กล่าว) + สนดี (ศานติ-
 คุณ)

ในบาทที่ ๔ คำว่า มาโรปี ตทา หสนดี ประกอบรูปศัพท์จาก มา
 อาโรปี (มิได้สนใจ) + ตทา (ในครั้งนั้น) + หสนดี (ธิดามารผู้ยั่วชวน
 อยู่)

คาถา ๑๑๕

ในบาทที่ ๑ มีความหมายตามศัพท์ว่า ส (พระมหาบุรุษ
 พระองค์นั้น) + กามทาตา (บริจาคลสิ่งทีบุคคลปรารถนา = กามสส
 ทาตา กามทาตา) + วินยา (ด้วยนัยน่านับการมีนันทิยาวิภูฏนัยเป็นต้น)
 + อนนตคุ (ทรงรู้ว่านิพพานมีอยู่ = อนนต <สภาวะไม่มีที่สุด, นิพพาน>
 + คุ <รู้ = คมฺ + รุ> ลง ม อักษรเป็นอาคม)

ในบาทที่ ๒ มีความหมายว่า สกามทาตา (ผู้บริจาคลสิ่งทีบุคคล
 ปรารถนา = สกาม <สห กาเมน โย วตฺตเต โส สกาโม>) + วินยา
 (ตามนัยอันพิเศษมีนันทิยาวิภูฏนัยเป็นต้น) + มนนตคุ (บรรลุความ
 สำเร็จแห่งใจ = มน <ใจ> + อนต <ที่สุด, ความสำเร็จ> + คุ <คมฺ +

ฐ>)

ในบาทที่ ๓ มีความหมายว่า สกามทาดาทา (ทำลายกิเลสพร้อมทั้งกามตัณหา = สกาม <สห กามะหิ โย วตฺตเต โส สกามา> + อทาดาทา <อท ธาตุ = ทำลาย + ตฺ ปัจจย>) + วินยา (ด้วยนัยนันทนาการมีนันทิยาวิภูษณเป็นต้น) + อนนตฺตฺ (บรรลुสัพพัญญุตญาณอันไม่มีที่สุด = อนนต <ไม่มีที่สุด> + ตฺ <คมุ + ฐ> ลง ม อักษรเป็นอาคม)

ในบาทที่ ๔ มีความหมายว่า ส (พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น) + กามทาดาทา (ประธานสิ่งที่บุคคลปรารถนา = กามสฺส ทาดาทา กามทาดาทา) + วินยา (ด้วยนัยนันทนาการ = วิ <นันทนาการ, ต่างๆ> + นยา <นัย>) + อนนตฺตฺ (ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณอันไม่มีที่สุด = อนนต <ไม่มีที่สุด> + ตฺ <คมุ + ฐ> ลง ม อักษรเป็นอาคม)

คาถา ๑๑๖

คำว่า รเวรเวโรรัมภิมารเวรเว ตัดบทเป็น รเว (ในผรุสวาท) + อเวโร (ผู้ปราศจากเวร) + อภิมารเวรเว (ยุทธนาการที่เกิดขึ้นด้วยผรุสวาทของพญามาร) คำว่า อภิมารเวรเว มีรูปวิเคราะห์ว่า

- วิรุฑฺ รว วิรว (ปาตินุรพพทกรรมธารยสมาส)
เสียงที่เป็นปฏิปักษ์, เสียงต่ำ, ผรุสวาท
- วิรเวน นิพพุตตฺ เวรว (ลง ณ ปัจจยในอรรถว่า นิพพุตต)
- อภิมารสฺส เวรว อภิมารเวรว (ฉัญฐิตูปริสสมาส)

คำว่า รเวรเวเรวรวี ตัดบทเป็น รวิ (ดวงสุริย์) + อีร (ความหวาดหวั่น) + เวเร (ในราหูผู้เป็นคู่เวร) + อิว (ลง ร อักษรเป็นอาคม) มีรูปวิเคราะห์ว่า รวิโน อีร รเวร เมื่อควรกล่าวว่า รเวร เวเรวรี ให้ลบนิคคหิตเพื่อให้คำคล้องจองกัน

คำว่า เกรเว รเว (ชนผู้หวาดกลัว) ประกอบรูปศัพท์มาจาก เกรว (หวาดกลัว) + รเว (ชน)

คำว่า รเว รเว (เสียง[ธรรม]แต่ละเสียง) เป็นวิज्ञา คือ คำซ้ำที่มีความหมายเท่ากับแต่ละอย่างๆ เช่น มหาชนโน อตตโน อตตโน เคหคจฺจติ (มหาชนไปสู่เรือนของตนๆ) มี ๓ อย่าง คือ

๑. ทัพพวิज्ञา เช่น คาเม คาเม ปานีย (น้ำดื่มในแต่ละหมู่บ้าน)

๒. คุณวิज्ञา เช่น คาโม คาโม รมณีย (หมู่บ้านแต่ละแห่งน่ารื่นรมย์)

๓. กิริยาวิज्ञา เช่น รุกขํ รุกขํ สิญฺจติ (ย่อมรดน้ำต้นไม้แต่ละต้น)

คำว่า วิज्ञา สำเร็จรูปมาจาก วิ บทหน้า + อิสฺ ชาติ (อิจฺนาย = ปรารธนา) + ฉ ปัจจัย + อา อิตถิปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า พยาปิตุํ อิจฺฉา วิज्ञา (วิज्ञา คือ ความปรารธนาเพื่อแผ่ไป) สัททนีติปกรณ (ปทมาลา) อธิบายลักษณะของวิज्ञาว่า

นานาธิกรณานํ तु वदतुमेकगुणमहि या

อิจฺฉนโต พยาปิตุํ อิจฺฉา सा विज्ञाति पกित्तिता.^{๓๓}

“ความปรารถนาเพื่อแผ่ไปของผู้ต้องการจะกล่าวถึง
สถานที่ต่างๆ ในขณะเดียว ท่านเรียกว่า วิจนา”

แม้คัมภีร์พาลาวตารก็อธิบายว่า

ภินฺหานิ ยานิ วตฺถุณิ กิริยาย ตฺถุ คุณฺเณ วา
ทพฺเพณ วาปิ พฺยาปิตุํ อิจฺฉา วิจฺฉาติ วุจฺจเต.^{๓๔}

“วัตถุเหล่าใดต่างกันโดยกิริยาคุณลักษณะ หรือทัพพะ
ความปรารถนาเพื่อแผ่ไปสู่วัตถุเหล่านั้น ท่านเรียกว่า
วิจนา”

คำว่า สุตติตการเว ประกอบรูปศัพท์มาจาก สฺ (ดี) + อุทิต
(ประจักษ์) + การเว (เพราะความเคารพ) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สฺมฺจฺ อุทิต สฺมฺจฺ (ปาติบุรพทกรรมธารยสมาส)
- สฺมฺจฺ อุทิต จ สฺ คารโว จาติ สุตติตการโว
(วิเสสนบุรพทกรรมธารยสมาส)

คำว่า รเว (มีเสียง[สระอุ]) ประกอบรูปศัพท์มาจาก รว ศัพท์ + ณ
ปัจจัยในอัสสัถิตัตถิต มีรูปวิเคราะห์ว่า รโว เอเตสฺ อตถิตติ รวา

คำว่า รเวรเวเทสิ (ทรงประกาศเสียง[ธรรม]) ตัตบทเป็น รเว +
อเวเทสิ ลง ร อักษรเป็นอาคม

คำว่า ชินรเวรเว ประกอบรูปศัพท์มาจาก ชิน (พระชินเจ้า) +
โอโร (เว้น) + เวรเว (บาปที่เกิดจากผรุสวาท) คำว่า โอโรเวรเว โดยมี
รูปวิเคราะห์ว่า

- วิรุฑ์ รว วิรว (เสียงที่เป็นปฏิบัติ)
- วิรเวน นิพพตต์ เรวร, ปาป
(ลง ณ ปัจจัยในอรรถว่า นิพพตต์)
- เรวเวน โอโร โอรวเรว (อภัยยิภาวสมาส)

คาถา ๑๑๗

คำว่า โลกายาต มีศัพท์เดิมมาจาก โลกายาโต แปลงสระ โอ ใน
โต เป็น อ คำนี้ตัดบทเป็น โลก + อายาโต (เสด็จมา) มีรูปวิเคราะห์ว่า
โลก อายาโต โลกายาโต

คำว่า ยาท ในบาทที่ ๔ มาจาก ยาโต (เสด็จไป) เช่นเดียวกัน
แต่คำนี้ไม่ใช่สมาสกับ โลกา จึงควรมีรูปแยกกันว่า โลกา ยาท

คำว่า วิเสส น สเสวิ (ส บพหน้า + สิว ธาตุ = เสพ + อี วิภัตติ)
ในบาทที่ ๒ และที่ ๓ แปลตามศัพท์ว่า ไม่เสพประโยชน์หาไม่ได้ คือ
นำประโยชน์อย่างยิ่ง การให้คำปฏิเสชที่ซ้อนกันเช่นนี้เป็นผลให้มีความ
หมายปกติและเพิ่มความหมายที่ยั่งยืน ดังที่คัมภีร์จินาลังการ
ฎีกาอธิบายว่า

วิเสส สเสวิตติ อวตฺวา ปฏิเสธปปฏิเสธเกน นการทวเยน โก
อตฺโถ, อติสยตฺโถ.

“ถามว่า : ประโยชน์อะไรด้วยการประกอบใช้ น ศัพท์ ๒ คำ
ที่ทำการปฏิเสชซ้อนปฏิเสชโดยไม่กล่าวว่า วิเสส สเสวิ (เสพ
ประโยชน์พิเศษ)

ตอบว่า : มีประโยชน์เพื่อแสดงความยิ่งยวด”

คำอธิบายข้างต้นสอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์ไวยากรณ์และ
คัมภีร์ฎีกาของสีลักขันธวรรคว่า

ทวิปปฏิเสธ ปกตยตุโก.^{๓๔}

“การปฏิเสธสองครั้งมีประโยชน์เพื่อความเป็นปกติ”

ข้อความนี้สอดคล้องกับคำอธิบายในฎีกาของสีลักขันธวรรคว่า

ทวิปปฏิเสธ สห อติสเยน ปกตยตุกทีปโก.^{๓๖}

“การปฏิเสธสองครั้ง มีประโยชน์เพื่อแสดงอรรถปกติกับ
ด้วยการยิ่งเกิน”

คาถา ๑๑๘

คำว่า ราชราชยโสเปตวิเสส มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ราชฺณ อธิราชา ราชราชา
(ณฺฐฐีพหุพฬิหิสมาส ลบ อธิ ศัพท์)
- ราชราชภาเวน ลทฺโธ ยโส ราชราชยโส
(มฺชฌเโลปิตติยาตปฺปฺริสสมาส)
- ราชราชยเสน อุเปโต ราชราชยโสเปโต (ตติยาตปฺปฺริสสมาส)
- ราชราชยโสเปโต จ โส วิเสโส จาติ ราชราชยโส-
เปตวิเสโส (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า ยาม มีศัพท์เดิมมาจาก ยามิ แปลงสระ อิ ใน มิ เป็น อ เพื่อให้เป็นปฏิโลมยมกคือคำซ้ำแบบปฏิโลมในคำว่า มยา, ยาม

คำว่า จิรส์เสวิตเปโสยชราชรา ประกอบรูปศัพท์มาจาก จิร (ช้านาน) + ส์เสวี (เสพ, บำเพ็ญ) + ตป (ผู้มีตบะ) + เอโส (นั่น) + ยัม (ใด = กิริยาปรามาส) + อชร (ไม่เก่า, ใหม่, ชาดิ่ต่อไป) + อาชรา (จวบจนบรรลุนิพพาน)

คำว่า จิรส์เสวิตป มีรูปวิเคราะห์ว่า

- จิร ส์เสวนมสฺสาติ จิรส์เสวี (ฉฐฐีพหุพหิสมาส)
- จิรส์เสวี จ โส ตโป จาติ จิรส์เสวิตโป
(วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- จิรส์เสวิตโป อสฺส อตฺถิติ จิรส์เสวิตโป (อัสสัถิตัททิต)

คาถา ๑๑๙

คำว่า อากงฺขาภุ ตັตบทเป็น อากงฺขา (พระประสงค์) + อกฺข (อินทรีย์) โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า อากงฺขาย ปฏิพทฺ อกฺขํ ยสฺสาติ อากงฺขาภุ (ผู้มีอินทรีย์เนื่องด้วยพระประสงค์) ลบ ปฏิพทฺ ศัพท์กลางสมาส คำว่า อกฺข (อินทรีย์) ในที่นี้หมายถึงอนาวรณญาณ คือ พระญาณที่ไม่มีสิ่งใดขัดขวางของพระองค์

คำว่า อกงฺขาณค (ผู้มีพระวรกายไม่ควรเคลือบแคลง) ตັตบท

เป็น อกงฺข + องฺค มีรูปวิเคราะห์ว่า

- นตฺถิ กงฺขา เอตสฺสาติ อกงฺโข
(นนิบาตบุรพบทพหุพหิสมาส)
- องฺคํ อสฺส อตฺถิติ องฺโค
(องฺค ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอัสสัดถิตัทธิต)
- อกงฺโข จ โส องฺโค จาติ อกงฺขาจฺโค
(วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า กงฺขาจฺโคคมคาหก (ผู้ทรงขจัดกระแสน้ำคือความกังขา)
ประกอบรูปศัพท์มาจาก กงฺขา (ความกังขา) + คงฺคา (แม่น้ำ) + โอะฆ
(กระแส) + คาหก (กำจัด) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- คงฺคาย โอะโฆ คงฺโคโฆ (ณฺฐีตฺตปฺริสสมาส)
- กงฺขาสงฺขาโต คงฺโคโฆ กงฺขาจฺโคโฆ
(สัมภวานาบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า กงฺขาคาหกกงฺขาม (ผู้ทรงขจัดความกังขาของผู้ยึดมั่น
ความกังขา) ประกอบรูปศัพท์มาจาก กงฺขาคาหก (ผู้ยึดมั่นความกังขา)
+ กงฺขาม (ผู้ทรงขจัดความกังขา) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- คณฺหนฺตฺติ คาหกา (คห ธาตุ + ณฺว ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)
- กงฺขาย คาหกา กงฺขาคาหกา (กัมมัญญณฺฐีตฺตปฺริสสมาส)
- กงฺขาคาหกานํ กงฺขา กงฺขาคาหกกงฺขา (ณฺฐีตฺตปฺริสสมาส)

- กงฺขาคาหกกงฺขั หนตฺตีติ กงฺขาคาหกกงฺขาโฆ (กงฺขาคาห-
กงฺขา บพหน้า + หน ธาตุ = ขจัด + ร ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) แปลง หน
เป็น ฆ ดังคำว่า ปฏฺวิโฆ (ความกระทบกระทั่ง, ความโกรธ), สงฺโฆ
(สงฆ์)

คำว่า หา หา เป็นบทนิบาตแสดงความเหนื่อยอ่อน ดังที่กล่าว
ไว้ในคาถา ๔๕ คัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายคำนี้ว่า กถํ นุ นาม
(อย่างไรเล่า)

คำว่า กหํ กหํ (ในที่ไหนๆ) หมายความว่า ในญะยธรรม คือ
ธรรมที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์พึงรู้แจ้ง มี ๕ ประการ

๑. สังขาร คือ นามธรรม ๕๓ อันได้แก่จิต เจตสิก ๕๒
และนิปผันนรูป ๑๘

๒. วิการ คือ วิการรูป ๕ อันได้แก่วิญญัตติรูป ๒ ลหุตา
มุกุตา และกัมมัญญูตา

๓. ลักษณะ คือ ลักษณะรูป ๔ อันได้แก่อุปจยะ สันตติ ชรตา
และอนิจจตา

๔. นิพพาน คือ สภาวดับกิเลสและกองทุกข์

๕. บัญญัติ คือ สมมุติที่ชาวโลกหมายรู้กัน เช่น ภูเขา ต้นไม้
แผ่นดิน เป็นต้น

อีกนัยหนึ่ง บาทที่ ๔ ว่า หา หา กงฺขา กหํ กหํ อาจแปลได้อีกว่า
ความกังขาในพระองค์จะเป็นไปอย่างไรในที่ไหนๆ เล่า ตามนัยนี้เพิ่ม

กิริยาคุมพากย์ว่า ปวตฺตติ (เป็นไป) ส่วนนัยแรกเพิ่มกิริยาคุมพากย์ว่า โหติ (มี)

คาถา ๑๒๐

คำว่า อปคพฺโง (ผู้ทรงปราศจากการเกิดในครรภ์) ประกอบรูปศัพท์มาจาก อป (ปราศจาก) + คพฺง (การเกิดในครรภ์, การนอนในครรภ์) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- คพฺเฌ เสยฺยา คพฺโง (อุตตรโลปสัตตมัตตปฺริสสมาส)
- คพฺงโต อปคโต อปคพฺโง (อมาทิปรตตปฺริสสมาส)

คำว่า อปคพฺโง (ผู้ไม่หยาบกระด้าง, ผู้มีความสำรวมกายวาจาใจ) ประกอบรูปศัพท์มาจาก น ศัพท์ + ปคพฺง ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปคพฺงตฺติ ปคพฺโง (ป บทหน้า + คพฺง ธาตุ = หยาบ, กระด้าง + ณ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)
- น ปคพฺโง อปคพฺโง (นนิบาตบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำว่า อโมโห (ไม่มีโมหะ) ประกอบรูปศัพท์มาจาก น ศัพท์ + โมห ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- นตฺถิ โมห โยสฺสาติ อโมโห (ฉฺฉฐิพฺพหฺพหิสมาส)

คำว่า มาปโมหโก (ไม่ทำให้หลงผิด) ประกอบรูปศัพท์มาจาก มา ศัพท์ + ปโมหโก ศัพท์

คำว่า มาห (มิได้ตรัส) ตัดบทเป็น มา + อาห

คำว่า มุหุขม (ถ้อยคำที่ควรแก้ความหลงผิด, ถ้อยคำที่ทำให้หลงผิด) มีศัพท์เดิมมาจาก โมหุขม มีรูปวิเคราะห์ว่า โมหสฺส ขมฺ โมหุขมฺ (จตุตถัตถัปปุริสสมาส) แปลง โอ ใน โม เป็น อุ ดังคำว่า

- มนุญญ (น่าขบใจ) = มโน + ญญ แปลง โอ เป็น อุ แล้วลบสระ อ หลัง

- น เตนตถํ อพฺนฺธิ สฺ (เขาได้รับประโยชน์ด้วยคำนั้น) สฺ = โส

- อปิ นุ หนฺกา สนฺตา (คางของพวกเราเมื่อยแล้ว) นุ = โน

คาถา ๑๒๑

คำว่า ปาปาปาปภว (ภพดีและไม่ดี) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปाप (ไม่ดี) + อปาป (ดี) + ภว (ภพ, กรรมภพและอุปบัติภพ) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปาโป จ โส อปาโป จาติ ปาปาปาโป

(วิเสสโนภยปทกรรมธารยสมาส)

- ปาปาปาโป จ โส ภโว จาติ ปาปาปาปภโว

(วิเสสนบุรพปทกรรมธารยสมาส)

คำว่า ปาปาปาปภวฺคฺคโต (เสด็จออกไปจากภพที่ดีและไม่ดี) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปाप + อปาป + ภว + อุคฺคโต (เสด็จออกไป) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อุกุคฺฉีติ อุกุคฺโต

(อุ บทหน้า + คมฺ ฐาตุ = ไป + ต ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

- ปาปาปาปภาว อุกุคฺโต ปาปาปาปภูกุคฺโต

(ปัญจมีตปฺปริสสมาส)

คำว่า ปาปาปาปภาวนงฺคา (เพราะต้นหาที่ก่อให้เกิดภพที่ดีและไม่ดี) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปาป + อปาป + ภว + อนงฺคา (ต้นหาที่เหมือนกามเทพ) มีรูปวิเคราะห์ว่า ปาปาปาปภวํ นิพฺพตฺตโนโก อนงฺโค ปาปาปาปภาวนงฺโค (มัชฌิเมโลปิตุติยาตปฺปริสสมาส)

ในคำว่า ปาปาปาปภวํ คฺโต (ทรงบรรลุมาระที่ติงามจากภาวะที่ไม่ดี) คำว่า อปาปภว มีรูปวิเคราะห์ว่า อปาโป จ โส ภโว จาติ อปาปภโว (ภาวะที่ติงาม) คำว่า ภว ในที่นี้มีความหมายเหมือน ภาว ศัพท์และภาวะที่ติงามในเรื่องนี้ก็คือการปรินิพพานโดยไม่ยึดมั่นนั่นเอง

คาถา ๑๒๓

คำว่า โนนานินโน ตตฺตบพเป็น โน (ของเราทั้งหลาย) + อนานินโน (ของพระผู้นำชาวโลก) คำว่า อนานิน โดยประกอบรูปศัพท์มาจาก อน (ชาวโลก) + นี ฐาตุ (นำไป) + อิ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อนนฺติ อสฺสสสสสสมตฺตํ กโรณฺตีติ อนา (อน ฐาตุ ปาณเน = เป็นอยู่, หายใจเข้าออก + อ ปัจจัย + อา อิธิปัจจัย)

- อนา นิพพานันยตีติ อนานิ (พระผู้นำชาวโลกไปสู่นิพพาน)

คำว่า อนานิโน ลง ส วิภัตติแล้วแปลงเป็น โน ดังคำว่า มุณีโน

คำว่า นูนานิ ตัตบทเป็น น + อุณานิ (มิได้บกพร่อง)

คำว่า นานะณานิ ตัตบทเป็น น + อเนณานิ (น + เอนานิ) คำว่า
อเนน มีรูปวิเคราะห์ว่า นตฺถิ เอเตสฺ เอนานีติ อเนณานิ (สิ่งที่ไม่มีโทษ,
กุศลบารมี) น ศัพท์ใน น + อเนณานิ แปลร่วมกับ น ศัพท์ของ น นูนานิ
เป็น น น (มิใช่หามิได้) จึงมีความหมายปกติว่า เอกนฺเตน (โดยแท้)

คำว่า นนานิโน ตัตบทเป็น น (มิใช่ผู้นำของเราทั้งหลาย) +
อนานิโน (พระอิศวรผู้นำชาวโลก) คำว่า อนานิ ประกอบรูปศัพท์
มาจาก อน (ชาวโลก) + นี ธาตุ (นำไป) + อิ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อนนฺตตีติ อนา (อน ธาตุ ปาณเน = เป็นอยู่, หายใจเข้าออก
+ อ ปัจจัย + อา อิตถิปัจจัย)

- อนา นยติ ชีวตีติ อนานิ (พระอิศวรผู้นำชาวโลก)

คำว่า นุนานะณานิ ตัตบทเป็น นุนานานิ (ขจัด, เปลื้อง) +
เอนานิ (โทษ, บาป) คำว่า นุนน มีรูปวิเคราะห์ว่า นฺนิตานีติ นุนานานิ
(นฺน ธาตุ เขเป = ทิ้ง + ต ปัจจัยในกรรมสาธนะ)

คำว่า นุนนฺน ตัตบทเป็น นฺน (แน่แท้) + น (หามิได้)

คำว่า นานนฺนฺนํเนน โน (พระพักตร์ของพระอิศวรมิได้
เสมอกับพระพักตร์ของพระผู้นำชาวโลกของเราทั้งหลาย) ตัตบทเป็น

น + อานนํ + น + อานเนน โน ประโยคนี้ให้เพิ่มคำว่า สมํ (เสมอ)
เข้ามาแปลร่วมกับประธานคือ อานนํ (พระพักตร์)

คัมภีร์ชินาลังการฎีกาอธิบายว่า พระพักตร์ของพระอิศวร หมายถึง
ถึง พระพักตร์ปกติ พระพักตร์คือศีล หรือเทศนาที่เปล่งออกจากโอษฐ์

คาถา ๑๒๔

คำว่า สุราสุเร ตัดบทเป็น สุร (เทพ) + อสุเร (อสูร)

คำว่า สารี (ผู้ให้เล่นไป) สำเร็จรูปมาจาก สร ธาตุ + เณ การิต
ปัจจัย + ณี ปัจจัย

คำว่า รสสารสริสสุโร (ทรงเป็นเจ้าของสระคือรส[โลกุตตร-
ธรรม]อันดีเลิศในรสทั้งหลาย) ประกอบรูปศัพท์มาจาก รส (รส) + สาร
(อันดีเลิศ) + สร (สระ) + อิสฺสร (เจ้าของ) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- รเสสุ สารโ รสสารโ (สัดตมัตตปฺริสสมาส)
- รสสารสงฺขาโต สโร รสสารสโร
(วิเสสนนฺรพทกกรรมธารยสมาส)
- รสสารสรสฺส อิสฺสโร รสสารสริสสุโร (นฺถฺวีสฺสิตฺตปฺริสสมาส)

คำว่า รสสารรเส (รสอันดีเลิศในรสทั้งหลาย) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สารโ จ โส รโส จาติ สารรโส
(วิเสสนนฺรพทกกรรมธารยสมาส)

- รเสสุ สารโร รสสารโร (สัตตมัตตปฐิสสมาส)

คำว่า สารี (ให้ไหลไป) สำเร็จรูปมาจาก สร ธาตุ = ไป + เณ
การิตปัจจัย + อี วิภคติ

คำว่า สุราสุรสสุสิเร (บนสระคือเทพและอสุร) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สุรา จ อสุรา จ สุราสุรา (อสมหารทวันทสมาส)

- สุราสุราสงขาโต สโร สุราสุรสโร

(สัมภาวนาบูรพบทกรรมธารยสมาส)

- สุราสุรสสุส ลีโร สุราสุรสสิโร (ณัฐมัตตปฐิสสมาส)

คำว่า สिर แปลตามศัพท์ว่า ศีรษะ ในที่นี้เป็นคำอุปมาที่เปรียบ
เหมือนเบื่องบน

คาถา ๑๒๕

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปแสดงธรรมในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
พระอินทร์ทรงทมนัสว่าพระที่นั่งบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์มีขนาดใหญ่
พระพุทธรองค์มีพระวรกายเล็กกว่ามาก ทำให้ไม่สง่างาม พระพุทธรองค์
ทรงทราบความดำริของพระองค์แล้วทรงเนรมิตร่างให้ใหญ่เทียบเท่า
อาสน์ที่ประทับนั่ง ท่านผู้แต่งจึงประพันธ์คาถานี้เพื่อแสดงข้อความ
ดังกล่าว

คำว่า เทวเทเว มีรูปวิเคราะห์ว่า เทโว จ โส เทโว จาติ เทวเทโว
โดยทั่วไปบทสมาสที่เป็นกรรมธารยสมาส (วิเสสนสมาส) ซึ่งนำคำ

ไวพจน์มาเชื่อมสมาสกัน มักมีความหมายที่ยิ่งไปกว่าความหมายเดิม ซึ่งในที่นี้ก็คือ “เทพผู้ยิ่งใหญ่, อติเทพ” ดังคำว่า ปท กับ จาน ที่เป็นคำไวพจน์กันแปลว่า “เหตุ” แต่เมื่อมาเชื่อมสมาสกันเป็นรูปว่า ปทฺฐจาน ก็มีอรรถว่า “เหตุยิ่ง, มูลเหตุ, เหตุไฉน” มีอุทาหรณ์อื่นๆ ว่า

- ทุกขทุกข (ทุกข์ยิ่ง)
- รูปรูป (รูปที่เปลี่ยนแปลงยิ่ง, รูปที่เปลี่ยนแปลงชัดเจน)
- ราชราช (พระราชผู้ยิ่งใหญ่, พระจักรพรรดิราช)
- มโนวิญญาน (จิตที่รู้พิเศษยิ่ง)

คำว่า เวทที่เนน แปลว่า เพราะความพร่องแห่งปัญญา

คำว่า เวเทน แปลว่า ด้วยปัญญา[ของตน] ลง นา วิภัตติใน
อรรถกถา

คำว่า เวทึ แปลว่า ทรงทราบ มาจาก วิท ธาตุ (ณาณ = รู้) +
อิ อักษรต้นวิภัตติ

คำว่า เวเทน แปลว่า เพราะปัญญา ลง นา วิภัตติในอรรถเหตุ

คำว่า เวทโน แปลว่า ผู้ทรงปัญญา ประกอบรูปศัพท์มาจาก เวท
(ปัญญา) + อิ ปัจจัยในอัสสติถิตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า

- เวโท อสฺส อตฺถิติ เวทึ (ผู้มีปัญญา, ผู้ทรงปัญญา)

คาถา ๑๒๖

คำว่า ทสฺสนาสนํ ตັตบทเป็น ทสฺสน + อสนํ คำว่า อสน แปลว่า
อาหาร, โภชนาหาร มีคำไวพจน์ ๙ ศัพท์ ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา
กล่าวว่า

โอทโน วา กุรํ ภตฺตํ ภิกฺขวา จานุนํมถาสนํ
อาหาโร โภชนํ ฆาโส ตรลํ ยาคุ นาริย.^{๓๗}

อาหาร ๙ ศัพท์ = โอทน เป็นนปุงสกลิงค์บ้าง, กุร,
ภตฺต, ภิกฺขวา, อนน, อสน, อาหาร, โภชน, ฆาส

ข้าวต้ม, ข้าวยาคุ ๒ ศัพท์ = ตรล, ยาคุ เป็นไปใน
อิตถीलิงค์

คาถา ๑๒๗

คำว่า ทสนาวาคโต ตັตบทเป็น ทสนาว (พันและริมฝีปาก) +
อาคโต (มาแล้ว) คำว่า ทสนาว เป็นเอกเสสที่มาจากศัพท์ ๒ คำ คือ
ทสน (พัน) + ทสนอว (ริมฝีปาก) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ทสนญจ ทสนอวญจ ทสนาวานิ (ทวันทสมาส)
- ทสนาเวหิ อาคโต ทสนาวาคโต (บัญญัติปัปฺปริสสมาส)

พระนามอันมาจากพันและริมฝีปาก ก็คือคำว่า พุทฺธ โดย พุ
เกิดที่โอฏฐฐาน ส่วน ทฺธ เกิดที่ทันตฺฐาน ดังนั้น คำว่า ทสนาวาคโต

สญโณ (ผู้ทรงพระนามอันมาจากพันและริมฝีปาก) จึงเป็นปเหพี คือ
คำปริศนา ประเภทนามันตริตา (ซ่อนชื่อ) มีอุทาหรณ์ในวรรณกรรม
บาลีว่า

ทุมวุหยาย อุปปโน ชาโต ปณฺตรเกตุนา

เกตุหา เกตุนาเยว มหาเกตุํ ปริสฺสติ.^{๓๘}

“ภิกษุผู้เกิดในนครที่มีชื่อของต้นไม้ บังเกิดแล้วด้วย
ธงขาว เป็นผู้กำจัดธง ทำลายธงใหญ่ด้วยธงได้” [อรรถ
ที่ไม่ปรารภนา]

ภิกษุผู้เกิดในนครโกสุมพี บังเกิดเป็นภิกษุแล้วด้วย
พระมุนีผู้มีปัญญาบริสุทธิ์ เป็นผู้กำจัดมานะ ทำลาย
กิเลสอันใหญ่หลวงด้วยปัญญาได้ [อรรถที่ปรารภนา]”

คำว่า ทุมวุหยาย (ในนครมีชื่อของต้นไม้) ในกาลานี้ อำพราง
ชื่อว่า โกสุมพี จึงเป็นนามันตริตาปเหพี

คำว่า สตฺตโม ปุณฺณสงฺกปโป ฉนฺบิพฺพมาและฉนฺบิพฺพมหาจุพฺพา มี
รูปว่า อฏฺฐมา ปุณฺณสงฺกปโป ในฉนฺบิพนิสสัยมีรูปสนธิว่า อฏฺฐมา-
ปุณฺณสงฺกปโป โดยตัดบทเป็น อฏฺฐโม + อาปุณฺณสงฺกปโป ในคัมภีร์
ชินาลังการฎีกาอธิบายว่า อฏฺฐโม อริยบุคคล (ทรงเป็นพระอริยบุคคลที่
๘) และกล่าวว่า ปุณฺณสงฺกปโป ปริปุณฺณชฺฌาโสโย (มีความดำริเต็ม
เปี่ยมแล้ว คือ มีอริยาคัยเต็มเปี่ยมแล้ว) โดยมีได้แสดงรูปว่า อาปุณฺณ-
สงฺกปโป

อย่างไรก็ตาม รูปว่า อฏฺจโม ไม่เหมาะสมกับฐานะนี้ เพราะ พระพุทธเจ้ามิใช่เป็นเพียงพระโสดาบัน ผู้แปลจึงคิดว่าต้นฉบับอาจมี รูปว่า สดตโม ปุณฺณสงกปโป แปลว่า ทรงเป็นผู้ประเสริฐมีความดำริ เต็มเปี่ยมแล้ว เพราะ สดตม ศัพท์ในบางแห่งแปลว่า “ผู้ประเสริฐ” คัมภีร์ชินาลังการฎีกาจึงอธิบายว่า สดตโม อริยบุคคล (ทรงเป็นผู้ ประเสริฐ คือ เป็นบุคคลผู้ประเสริฐ) โดยคำว่า อริยบุคคล ไช สดตโม ศัพท์ที่มีความหมายคือ “ผู้ประเสริฐ” แต่ท่านผู้ชำระเปลี่ยน สดตโม เป็น อฏฺจโม เพราะคิดว่าในวรรณกรรมบาลีมักกล่าวถึงพระอริยบุคคลที่ ๘ คือ พระโสดาบัน มิได้กล่าวถึงพระอริยบุคคลที่ ๗ แต่ผู้แปลเห็นว่า อริยบุคคล น่าจะเป็นคำอธิบาย สดตโม ไม่ใช่บทวิสสยะ

ความหมายของ สดตม ศัพท์ พบในคัมภีร์อภิธานัปทปิภาว่า

สดตฺตนํ ปุรเณ เสฏฺเฐ- ติสฺนเต สดตฺโม ติสฺสุ.^{๓๔}

“สดตม ศัพท์เป็นไปในสามลิงค์ ย่อมเป็นไปความ
หมายว่า จำนวนเต็มของ ๗ (ที่ ๗), ผู้ประเสริฐ และผู้
สงบยั้ง”

คำว่า สดตม ประกอบรูปศัพท์มาจาก สดต ศัพท์ + ตม ปัจจัย ในวิเสสทัทธิติ แปลง สดต เป็น ส ในเพราะ ตม ปัจจัยด้วยสูตรใน สัททนีติปกรณ์ (สุตตมालา สูตร ๕๑๑) ว่า สดตสฺส สโต เม (แปลง สดต ศัพท์เป็น ส ในเพราะ ตม ปัจจัย) มีรูปวิเคราะหฺว่า วิเสเสน สดโตติ สดตโม (ผู้ควรสรรเสริญโดยพิเศษ) ในพระบาลีพบอุทาหรณ์ว่า อสิ- สดตม (พระอริยะผู้ประเสริฐว่าพระอริยะทั้งหลาย)

คำว่า ปาตวนณฺณมนณฺณิว (โปรดคัมครองข้าพระองค์ดู
พระองค์ทรงคัมครองพระองค์เอง) ตัดบทเป็น ปาตุ (โปรดคัมครอง) +
อนณฺณ (ผู้มีใช้บุคคลอื่น, พระองค์เอง) + อนณฺณโม (พระองค์) + อิว
(ดูจ)

ข้อความว่า “โปรดคัมครองข้าพระองค์ดูพระองค์ทรงคัมครอง
พระองค์เอง” หมายความว่า ขอพระพุทธรองค์ผู้จัดราคะได้และเป็น
ผู้ตรัสรู้แล้วจงโปรดคัมครองข้าพระองค์ให้เป็นผู้จัดราคะได้และเป็น
ผู้ตรัสรู้ในกาลต่อไป กล่าวคือ โปรดคัมครองข้าพระองค์ให้ปราศจาก
อันตรายจวบจนบรรลุมโพธิญาณเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตกาล

คำว่า อนณฺณ แปลตามศัพท์ว่า มิใช่ผู้อื่น คือ พระองค์เอง

คาถา ๑๒๘

คำว่า หตमारพล (การกำจัดกองทัพของมาร) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- มารสฺส พลํ มารพลํ (ณฺณฐิตํปฺปฺริสฺสมาส)
- หนฺนํ หตํ (हन ธาตุ + ต ปัจจัยในภาวสาธนะ)
- มารพลสฺส หตํ หตमारพลํ (กัมมณฺฐณฺณฐิตํปฺปฺริสฺสมาส) มี

การสลับบทหน้าและบทหลังจาก มารพลหต เป็น หตमारพล ดัง
อุทาหรณ์ว่า อาหิโต อคฺคิ เยนาคิ อคฺยาหิโต (ผู้บูชาไฟแล้ว) ดัง
คัมภีร์พาลาวตารกล่าวว่า

อาหิโต อคฺติ เยน โส อาหิตคฺติ อคฺยาหิโต วาตฺยาโท ยถฺเจจฺฉํ
วิเสสนสฺส ปรตฺตา.^{๔๐}

“ไฟอันบุคคลไ้บูชาแล้ว บุคคลคนนั้นชื่อว่า อาหิตคฺติ หรือชื่อว่า
อคฺยาหิตะ บ้าง ในอุททาหรณ์ว่า อคฺยาหิโต เป็นต้น ความเป็นบทหลัง
ของวิเสสนะย่อมมิได้ตามความปรารภนา”

คาถา ๑๓๗

คำว่า นารายน (นารายณ - สันสกฤตและอรรธมาคธี, ฌารายณ
- ปรากฤต) เป็นนปุงสกลิงค์ ประกอบรูปศัพท์มาจาก นารา + ยอน
ปทานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า (เล่ม ๑๑ หน้า ๖๐๒) กล่าวว่าคำนี้
มีความหมาย ๓ ประการ คือ พระนารายณ์ เพชร และผู้มีรัศมีชาน
ออก ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า นารา รสฺมิโย ยอนติ อิตฺติ นารายนํ (สิ่ง
ที่มีรัศมีชานออก) ในที่นี้แปลว่า เพชร พบในคำที่คล้ายคลึงกันว่า
นารายนสงฺฆาตพล (กำลังคือเพชร), นารายนสงฺฆาตพล (กำลังดุจ
แท่งเพชร)

คาถา ๑๓๘

คำว่า กิมิหนฺติ ตັตฺตบฺเป็น กิมิ + อหํ + อิติ

คาถา ๑๔๐

อาวุธฝน ๙ อย่างที่พบในคัมภีร์ชินาลังการฎีกา คือ กองลม (วาทกฺขนฺธ) ฝนเมฆ (วลาหกฺวสฺส) ฝนหิน (ปาสาณวสฺส) ฝนอาวุธ (อาวุธวสฺส) ฝนถ่านเพลิง (องฺคารวสฺส) ฝนขี้เถ้าร้อน (กุกฺกุพฺพวสฺส) ฝนทราย (วาลุกวสฺส) ฝนโคลน (กลลวสฺส) และความมืดทึบ (ชนนฺธการ)

คาถา ๑๔๗

ต้นฉบับบาลีของพม่า ไทย และฉบับสันสกฤตมีรูปเหมือนกันว่า ปลฺลงฺกํ มม ภาวาย แต่คำว่า กิ เป็นประธานในประโยคนี้อแล้ว จึงควรมีรูปเป็นบทสมาสว่า ปลฺลงฺกมมภาวาย (เพื่อความเป็นบัลลังก์ของเรา) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปลฺลงฺก (บัลลังก์) + มม (ของเรา) + ภาวาย (เพื่อความเป็น) คำนี้มีรูปวิเคราะห์ว่า

- มม อิหํ มมํ (มม ศัพท์ + ณ ปัจจัยใน อิหํ ตัทธิต)
- มมสสุ ภาวโ มมภาวโ (ฉฺฉฐิตฺตปฺปฺริสฺสมาส)
- ปลฺลงฺกสฺส มมภาวโ ปลฺลงฺกมมภาวโ (ฉฺฉฐิตฺตปฺปฺริสฺสมาส)

คัมภีร์ฎีกาของทีฆนิกาย (เล่ม ๒ หน้า ๓๗๘) อธิบายว่า มม สนฺตกนฺติ กตฺวา มมฺนฺติ (ตรัสว่า มมํ โดยกระทำให้วิเคราะห์ว่า มม สนฺตกํ = ของของเรา) ตามนัยนี้คำว่า มมํ เป็นบทตัทธิตที่มาจาก อมฺห ศัพท์ + ณ ปัจจัยใน สนฺตก ตัทธิต โดยลง ณ ปัจจัยด้วยสูตรใน โมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๔ สูตร ๑๒๐) ว่า ทิสฺสนฺตณฺณเยปิ

ปจฺจยา (แม้ปัจจัยอื่นย่อมปรากฏ) แล้วแปลง อมฺห เป็น มม ด้วย
มหาสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๔๗) ว่า
ตทมินาทินิ (บทว่า ตทมินา เป็นต้นย่อมถูกต้องให้สำเร็จได้) เมื่อลง สิ
วิภัตติแล้วแปลงเป็น อํ จึงได้รูปว่า มม มีรูปวิเคราะห์ว่า มม อิํ มม
(สิ่งนี้ของเรา ได้รูปว่า มม)

คาถา ๑๕๘

คำว่า อชายถ มีศัพท์เดิมมาจาก อชายิตฺถ (ชน ชาติ + อา
วิภัตติ) แปลง อา เป็น ตถ และแปลง ตถ เป็น ถ ด้วยสูตรใน
กัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๕๑๗) ว่า กฺวจิ ชาติวิภตฺติปจฺจยानํ ที่ชม-
วิปริตาเทสโลปาคมา จ (การที่ชมะ, การทำวิปริตะ, การอาเทศ, การลบ
และการลงอาคมย่อมมีแก่ธาตุ, วิภัตติ, ปัจจัย และอื่นๆ ในบางแห่ง)

คาถา ๑๕๙

ปัจจุบันมักกล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์นำเอาแม่พระธรณีมาเป็น
สักขีพยาน เมื่อนางขึ้นมาจากพื้นดินแล้วบีบมวยผมทำให้เกิดน้ำท่วม
จนพระยามารและกองทัพมารจมน้ำแพ่พ่ายไป ในข้อนี้เป็นที่น่าสงสัย
ว่าทำไมพวกพระยามารจึงไม่เหาะขึ้นไปสูงๆ หรือถ้าน้ำท่วมสูงขนาด
พระยามารและบริวารยังเหาะไม่ถึง แล้วพระโพธิสัตว์ไม่ถูกน้ำท่วม
หรือเรื่องเกี่ยวกับแม่พระธรณีนี้ไม่พบคัมภีร์ทางฝ่ายเถรวาท คาดว่า

คงมาจากฝ่ายมหายานซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์อีกทอดหนึ่ง

ในฎีกาของทีฆนิกายพบเรื่องของเทวดารักษาปฐพีแต่ไม่ปรากฏชื่อและเพศ ท่านกล่าวว่าปฐพีได้แยกออกจากกันและม้วนกลบพระยามารและไพโรพล ทำให้กองทัพมารตื่นตกใจด้วยกลัวว่าจะถูกธรณีสูบจึงเหาะหนีไปหมด ดังหลักฐานในคัมภีร์นี้ว่า

ตถา हि विषाख पुण्ड्रमायं अगिस्म पोथदुर्गं โพธิรุกขमुले निसिन्नुสस
โลกनाถสुส อนุตฺตรายกรณดुर्गं อุပ္पुजितं มารพลं विरमितुं

อเจตนายํ ปถวี อวิณณาย สุขํ ทุขํ

สาปิ ทานพลา มยหํ สตตฺตกฺขตฺตํ ปกมฺปถาติ

วจนสมนฺนตฺร มหาปถวี ภิชฺชิตฺวา สปิริสํ มารํ ปรีวตฺเตสิ.^{๔๑}

“โดยแท้จริงแล้ว มหาปฐพีแยกออกแล้วม้วนกลับพระยามารพร้อมทั้งบริษัทยุเพื่อกำราบกองทัพมารที่เข้ามาใกล้ เพื่อทำอันตรายแก่พระโลกนาถผู้ประทับนั่ง ณ ควงไม้โพธิ์ เพื่อการตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือน ๖ ในลำดับถัดจากพระดำรัส[ของพระโพธิสัตว์]ว่า

‘ปฐพีนี้ไม่มีเจตนา ไม่รู้สุขทุกข์ แม้ปฐพีนั้นได้หัวน

ไหวแล้ว ๗ ครั้งด้วยทานานุภาพของเรา”

คาถา ๑๖๐

คำว่า วิกิริยถ มีศัพท์เดิมมาจาก วิกิริยตุถ (วิ บทหน้า + กิริ ชาติ + ย ปัจจัย + อา วิภัตติ) แปลง อา เป็น ตถ และแปลง ตถ เป็น ถ เหมือน อชายถ

คาถา ๑๙๒

คำว่า มหาสหัสสี่ บางแห่งแปลว่า “โลกธาตุทั้งพื้นที่ยิ่งใหญ่” แต่คำนี้ควรแปลตามศัพท์ว่า “จักรวาลที่คูณด้วยพันหลายครั้ง” ในบางที่ใช้เป็น ดิสหฺสสี่ แปลว่า “จักรวาลที่คูณด้วยพันหนึ่ง ๓ ครั้ง” หมายถึง แสนโกฏิจักรวาล กล่าวคือ ตั้งจำนวนพันแล้วคูณด้วยพันครั้งที่ ๑ เป็นหนึ่งล้าน ตั้งล้านแล้วคูณด้วยพันครั้งที่ ๒ เป็นร้อยโกฏี ตั้งร้อยโกฏีแล้วคูณด้วยพันครั้งที่ ๓ เป็นแสนโกฏี

คำว่า มหาสหัสสี่ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- มหนฺตานิ สหฺสฺसानิ มหาสหฺสฺซานิ
(วิเสสโนภยปทกรรมธารยสมาส)
- มหาสหฺสฺเสหิ คฺคฺนิตา มหาสหฺสฺสี่
(มหาสหฺสฺส ศัพท์ + ณ ปัจจัยใน คณิต ตัทธิต)

รูปวิเคราะห์ข้างต้นกล่าวตามคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาว่า

มหนฺเตหิ สหฺสฺเสหิ คฺคฺนิตาติ มหาสหฺสฺสี่.^{๔๒}

“คำว่า มหาสหัสสี่ คือ (จักรวาลที่คูณด้วยพันหลายครั้ง)”

ในอังคุตตรนิกายจุฬินิกาสูตร^{๓๓} พระพุทธองค์ทรงจำแนกจักรวาล
๓ ประเภท ดังนี้

๑. สหัสสี (จักรวาลที่คูณด้วยพันหนึ่ง) หรือจุฬินิกา (จักรวาล
ขนาดเล็ก) = พันจักรวาล เป็นเขตแดนที่อาณาพของพระสาวกแผ่
ไปถึง

๒. ทวิสหัสสี (จักรวาลที่คูณด้วยพันหนึ่งสองครั้ง โดยตั้งพัน
จักรวาลแล้วคูณด้วยพัน) หรือมัชฌิมิกา (จักรวาลขนาดกลาง) = ล้าน
จักรวาล เป็นเขตแดนที่อาณาพของพระพุทธเจ้าแผ่ไปถึงเมื่อตอน
ประสูติที่เรียกว่า ชาติเขต มีแผ่นดินไหวเป็นต้น

คัมภีร์อรรถกถาของจุฬินิกาสูตร^{๓๔} กล่าวว่า ชาติเขตคือล้าน
จักรวาล แต่ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาอื่น^{๓๕} รวมไปถึงคัมภีร์ฎีกา
ของชินาลังการ (หน้า ๑๐๑) กล่าวว่าชาติเขตคือหมื่นจักรวาล

๓. ตติสหัสสี (จักรวาลที่คูณด้วยพันหนึ่งสามครั้ง) หรือมหาสหัสสี
(จักรวาลที่คูณด้วยพันหลายครั้ง) = แสนโกฏิจักรวาล (เท่ากับตั้ง
ล้านจักรวาลแล้วคูณด้วยล้าน) เป็นเขตแดนแสนโกฏิจักรวาลหวั่นไหว
ตอนที่พระพุทธเจ้าแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นต้น ซึ่งเรียกว่า
อาณาเขต

คาถา ๒๐๑

การกระทำความเจริญแก่ตน คือ การสร้างบารมีอันเป็นเหตุ
ให้บรรลุสัมพัญุตญาณ

การกระทำความเจริญแก่ผู้อื่น คือ การแสดงธรรมโปรดเหล่า
สัตว์ให้บรรลุมรรคผล

คาถา ๒๐๔

คำว่า คโตติ ตัตถเป็น คต + โอติ มีรูปวิเคราะห์เป็นปัญจมี
พหุพพิทิสมาสว่า คโต โอติ เอตสุมติ คโตติ (ผู้ปราศจากขอบเขต
[โดยคุณและวิสัย])

คาถา ๒๐๕

คำว่า ภควา (พระผู้มีพระภาค) คือ พระผู้มีภคธรรมหรือ
บุญญาภินิหาร ๖ อย่าง พบในคัมภีร์อรรถกถา ดังนี้

๑. อีสสิริยะ คือ ความเป็นใหญ่ในจิตโดยสามารถเข้าผลสมบัติ
ได้อย่างช้าชอง หรือการเนรมิตร่างกายให้เล็กเป็นอนุหรือทำให้
เหาะไปในอากาศได้ เป็นต้น

๒. ัมมะ คือ โลกุตระธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน

๓. ยสะ คือ เกียรติยศที่บรรลุด้วยคุณธรรมที่มีจริง

๔. สิริ คือ สิริมงคลทางพระวรกายที่มีความเพียบพร้อมด้วย
พระวรลักษณ์ ๓๒ และพระอนุพยัญชนะ (ลักษณะย่อย) ๘๐

๕. กามะ คือ ความสำเร็จสมปรารถนาในการทำประโยชน์ตน
และประโยชน์ผู้อื่น

๖. ปัตตตะ คือ ความอดสาหะอันเป็นเหตุให้บรรลุความเป็น
บรมครูของไตรโลก

โบราณจารย์ชาวพม่าได้ประพันธ์คาถาที่เกี่ยวกับบุญญาภิหาร
๖ ปรากฏในบทสวดมนต์วัดติปิฎกะ (หน้า ๙-๑๔) ว่า

ปรมณฺจ สเก จิตฺเต	อตฺติสฺสริยมตฺถกํ
โลกิยา อณฺเฑมาทีปิ	อภิสฺสร นมตฺถ เต.

“ความเป็นใหญ่อันยิ่งยวดที่ยอดเยี่ยมในจิตของตนมี
อยู่แก่พระองค์ แม้การเนรมิตร่างกายให้เล็กเป็นอนุ
เป็นต้นที่ปรากฏในโลกก็มีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระองค์”

สวาสนสํกิเลสํ-	ปหาयी ธีร อตฺติ เต
นวลโลกุตฺตโร ฐมฺโม	ฐมฺมานุต นมตฺถ เต.

“ข้าแต่พระองค์ผู้องอาจ โลกุตตรธรรม ๙ ที่ขจัด
กิเลสพร้อมทั้งความเคยชินมีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่
พระองค์ผู้ทรงธรรม ขอนอบน้อมพระองค์”

ยถาภูจฺจโต ธีร ยโส ติโลกพฺยาปโก

อตฺตสุทฺโธปิ เต อตฺถิ ยสฺวนตฺ นมตฺถ เต.

“ข้าแต่พระองค์ผู้องอาจ เกียรติยศที่แผ่ขจรขยายทั่ว
ไตรโลกอันบริสุทธิ์ยิ่ง ซึ่งเกิดจากคุณธรรมที่มีจริงมีอยู่
แก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเกียรติยศ ขอนอบน้อม
พระองค์”

ทสฺสนารมฺภชานํ นยนาภิปฺปสาทิกา

สพฺพวงฺคสฺสรี อตฺถิ สิริมนตฺ นมตฺถ เต.

“สิริมงคลแห่งอวัยวะน้อยใหญ่อันน่าเลื่อมใสดังดู
นัยน์เนตรของชนผู้เพียรหมั่น มีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่
พระองค์ผู้ทรงศรี ขอนอบน้อมพระองค์”

อตฺตตฺถํ ปฺรตฺถํ วาปิ ธีร เต ยํ ยมิจฺฉิตํ

อตฺถิ นิปฺพตฺติกาโมปิ กามวตฺ นมตฺถ เต.

“ข้าแต่พระองค์ผู้องอาจ พระองค์ทรงปรารถนา
ประโยชน์เพื่อตนหรือผู้อื่นใดๆ ความปรารถนาในการ
ให้สำเร็จประโยชน์มีอยู่แก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรง
ความปรารถนา ขอนอบน้อมพระองค์”

ปยตฺโต สพฺพโลกสฺส คารวาทฺติเหตุโก

วายาโม โสปิ เต อตฺถิ ปยตฺตวา นมตฺถ เต.

“แม้ความเพียรที่เรียกว่า ปยัตตะ อันเป็นเหตุให้ถึง

ความเป็นบรมครูของชาวโลกทั้งหมดก็มีอยู่แก่พระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงความเพียร ขอนอบน้อมพระองค์”

ทຍ්‍යក ភក្កយវន្ត រាអុគ្គកោ ឥន្ទ្រិយ
อติสมพธาปโตตฺสุมิ ทุกฺขา มํ ทานิ มุณฺจถ.

“ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระกรุณา ทรงเพียบพร้อม
ด้วยบุญญาภินิหาร ข้าพระองค์ถึงความลำบากยิ่ง
เปรียบดั่งทินกรถูกราหุจับไว้ ขอพระองค์โปรดปลด
ปล่อยข้าพระองค์จากทุกข์ในบัดนี้”

อนึ่ง ในหนังสือประมวลธรรมและพระพุทธรูป (หน้า ๑๐๔-๙)
ปรากฏคาถาเหล่านี้ว่า

สจฺจิตฺตสฺสริยํ จสฺส อณฺเฆมาทิกมตฺถิ ตํ
อิสฺสริยคุโณปเปตํ วนฺเท อปฺปปฏิปฺภุคฺคณฺ.

“ความเป็นใหญ่ในจิตของตน ทั้งการเนรมิตร่างกาย
ให้เล็กเป็นอนุเป็นต้นมีอยู่แก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ข้าพเจ้าขอนมัสการพระองค์ผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณ
คือความเป็นใหญ่ ไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน”

ลทฺโธ โลกุตฺตโร ธมฺโม โพรธิมุเล ชินฺเน โน
ตทฺธมฺมคุโณปฺปนํ วนฺเท ตทฺธมฺมมามโก.

“พระชินเจ้าของเราทั้งหลายทรงบรรลุโลกุตตรธรรม
ณ ควงไม้โพธิ์ ข้าพเจ้าผู้เคารพธรรมนั้นขอนมัสการ

พระชินเจ้าผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณคือธรรมดังกล่าว”

ยถาภุจจุณเหิสฺส ลทฺโธ ยโสภิตถโณ
โลเก ยโสปนฺนสฺส ตสฺส สตฺถุ นมตฺถ เม.

“เกียรติยศของพระองค์แผ่ขจรขยายด้วยคุณธรรมที่มีจริง ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระศาสดาผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยเกียรติยศในโลก”

พาทิสฺสลกฺขโณเปต- ตถาสีตานุพฺพณฺชน
สมฺปนฺนองคฺปจฺจค สิริคุณ นมตฺถ เต.

“ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงคุณคือสิริ เพียบพร้อมด้วยพระวรลักษณ ๓๒ ทรงพระอนุพยุชนะ ๘๐ ทั้งหมดอวัยวะน้อยใหญ่งามพร้อม ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระองค์”

นิปฺพาเทติ ยถา ยํ ย- มตฺตณฺณหิตมิจฺฉิ ตํ
นาโถ กาโมติ คุณฺเณ สมฺปนฺนสฺสสฺส เม นโม.

“พระนาถะทรงปรารถนาประโยชน์ตนและผู้อื่นใดๆ ย่อมสำเร็จสิ่งนั้นสมปรารถนา ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระองค์ผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณคือความปรารถนา”

อตฺถิ เต ชิน วายาโม เยน โลกครุ ภาเว
ปยตฺตคุณสมฺปนฺน วทนํ เม ปฏิกฺคห.

“ข้าแต่พระชินเจ้า พระองค์ทรงมีความเพียรที่ทำให้เป็นบรมครูของไตรโลก ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงถึงพร้อมด้วย

คุณคือความเพียร ขอพระองค์โปรดรับการน้อมสการของ
ข้าพระองค์”

มีคำพังเพยบทหนึ่งในภาษาพม่าว่า “หนึ่งหมู่บ้าน มีคาถาหนึ่ง
บทต่างกัน” คำพังเพยนี้หมายความว่าถึงการประพันธ์คาถาที่แตกต่างกัน
กันออกไปโดยท่านผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลี ในที่นี้น่ามากล่าวรวมไว้
เพื่อประเทืองปัญญาในการแต่งคาถาของท่านผู้สนใจจะเป็นกวีใน
ภาษาบาลี

คาถา ๒๐๗

ฉบับพม่าและฉบับมหาจุฬาย มีรูปในบาทที่ ๒ ว่า เตนาย
สุจิตารกุตวจน วิณยายเต เกวล แม้คัมภีร์นิสสัยของพม่าก็มีปาฐะ
เหมือนกัน แต่ในที่นี้ใช้ตามฉบับสิงหลที่มีรูปว่า รจนา แทน วจน
เพราะสอดคล้องกับบทวิเสสนะว่า อยู่ ใน เตนาย (เตน + อยู่)

คาถา ๒๑๐

คำว่า ปุชิตปุชิต (บุชายิ่งแล้ว) แปลตามศัพท์ว่า บุชาแล้วๆ
คำนี้แสดงความหมายที่ยิ่งไปกว่าความหมายเดิม นั่นก็คือ บุชายิ่งแล้ว
ดังคำว่า โสโรโสโร (คนสงบเสงี่ยมยิ่ง), นิวัตนิวาโต (คนอ่อนโยน
ยิ่ง), อุปสนตอุปสนโต (คนเรียบร้อยยิ่ง) คำนี้อาจตั้งรูปวิเคราะห์เป็น
กรรมธารยสมาสว่า ปุชิตโต จ โส ปุชิตโต จาติ ปุชิตปุชิตโต หรือมีศัพท์
เดิมมาจาก ปุชิต แล้วซ้อน ปุชิต อีกศัพท์หนึ่ง การซ้อนบทดังกล่าว

มีประโยชน์เพื่อแสดงความหมายที่ยืงยวดดังกล่าว ในบางแห่งอาจ
ลบลพยางค์หลังของบทหน้าบ้าง เช่น

- โลลุโป = ลุปลุโป (ความโลภมาก)
- โมมุโห = มุหมุโห (ความหลงยิ่ง)
- กุกุกโจ = กุจกุโจ (ความร้อนใจยิ่ง)
- สุสุโซ = สุขสุโซ (ความสุขยิ่ง)
- โรรุโว = รุรุโว (การร้องครวญครางยิ่ง)

มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในคัมภีร์นिरुद्धิตีปนี^{๔๖}

โลลุโป, โมมุโห, กุกุกโจ, สุสุโซ, โรรุโว อธิบายที่สุ ปน อติสยตถ-
ทีปนตถ ปททุวิตถ กตวา ปุพฺพปเทสุ อกฺขรโลโป.^{๔๗}

“ส่วนการซ้อนบทแล้วลบอักษรในบทหน้าย่อมมีได้เพื่อแสดง
ความหมายที่ยืงยวด ในอุทาหรณ์ว่า โลลุโป, โมมุโห, กุกุกโจ, สุสุโซ,
โรรุโว เป็นต้น”

คาถา ๒๑๑

คำว่า โสห อชฺช ในบาทที่ ๑ สัมพันธ์กับข้อความในคาถา ๒๓๐
แม้ว่าจะมีสัมพันธ์ที่ใกล้เคียงกันมากก็ไม่จัดเป็นพยางค์สนทโทษ คือ โทษ
สับสน^{๔๘} เพราะเป็นที่เข้าใจชัดเจน ดังคัมภีร์นยาสะกล่าวว่

เยน ยสฺส หิ สมฺพนฺโธ	ทฺวโรจฺจมฺปิ จ ตสฺส ตํ
อตฺถโต หุยฺสมานานํ	อาสนฺนตฺตมฺการณํ ^{๔๙}

“การสัมพันธ์ของบทใดกับบทใดมีอยู่ แม้บทนั้นจะ
ตั้งอยู่ไกลจากบทที่สัมพันธ์กันนั้นก็ควร ที่จริงแล้ว ความ
ใกล้กันของบทที่ไม่เสมอกันโดยเนื้อความไม่ใช่เหตุอัน
สมควร”

คาถา ๒๑๕

ต้นไม้ทิพย์ในเทวโลกมี ๕ ประเภทตามมติของสันสกฤต พบ
ในคัมภีร์อมรโกษาว่า

ปณฺเจเต เทวตรโว มนฺทาโร ปาริชาตโก
สนฺดาโน กปฺปรุกฺโข จ ปุเม วา หริจฺนุทนฺ^{๕๓}

“ต้นไม้ทิพย์มี ๕ ประเภทเหล่านี้ คือ ต้นมณฑารพ
ต้นปาริชาต ต้นจามจุรี ต้นกัลปพฤกษ์ และต้นจันทน์
เหลือง พบในปวงลิงค์บ้าง[ว่า หริจฺนุทนฺ]”

ข้อความในต้นฉบับสันสกฤต มีดังนี้

ปณฺใจเต เทวตรโว มนฺทาระ ปาริชาตกะ
สนฺदानะ กลฺปวฤกฺษศฺจ ปุสฺติ วา หริจฺนุทนฺม.

คัมภีร์อรรถกถาของพระอภิธรรมชื่ออัญญสาสินี กล่าวถึงต้นไม้
ทิพย์ ๗ ประเภท ตามคาถาว่า

ปาณฺณลี สิมฺพลี ชมฺพู เทวานํ ปารินฺตฺตโก
กทฺมโป กปฺปรุกฺโข จ สิริเสน ภาวติ สดฺตมฺ^{๕๔}

“[ต้นไม้ทิพย์ ๗ ประเภท คือ] ต้นแคฝอย ต้นจ้าว ต้น
หว่า ต้นปาริชาติ ต้นกระทุ่ม ต้นกัลปพฤกษ์ และต้น
จามจุรีที่ ๗”

สถานที่ตั้งของต้นไม้ทิพย์เหล่านั้นคือ ต้นแคฝอยอยู่ในอสุรพิภพ
ต้นจ้าวอยู่ในถิ่นครุฑ ต้นหว่าอยู่ในชมพูทวีป ต้นปาริชาติอยู่ในสวรรค์
ชั้นดาวดึงส์ ต้นกระทุ่มอยู่ในอปรโคยานทวีป ต้นกัลปพฤกษ์อยู่ใน
อุตตรกุรุทวีป และต้นจามจุรีอยู่ในปุพพวิเทหทวีป

คาถา ๒๒๐

คำว่า สเรหิ ในบาทที่ ๒ ใช้ตามนิสสัยพม่าและฉบับ
วิทยานิพนธ์ของคุณวัลลีย์ ภิงคารวัฒน์ ส่วนต้นฉบับบาลีพม่าและ
มหาจุฬาย มีรูปว่า สาเรหิ (อันเป็นแก่นสาร)

คาถา ๒๒๑

ศุริยางค์มีองค์ ๕ คือ

๑. อาตตะ กลองหุ้มหนึ่งหน้าเดียว
๒. วิตตะ กลองหุ้มหนึ่งสองหน้า มีตะโพนเป็นต้น
๓. อาตตวิตตะ กลองหุ้มหนึ่งทั้งใบ มีกลองบันฑะวะเป็นต้น
๔. ฆนะ เครื่องตีดีสี่ มีฉิ่ง ฉาบ และกรับเป็นต้น
๕. สุสิระ เครื่องตีเป่า มีปี่และขลุ่ยเป็นต้น

อาตตํ เจว วิตต-

มาตตวิตตํ ฌนํ

สุสิริํ เจติ ตูริยํ

ปญฺจจกิก'มฺหิรีตํ.^{๕๒}

“ดูริยางค์กล่าวว่าเมืองค์ ๕ คือ กลองหน้าเดียว กลอง
สองหน้า กลองหุ้มหนังทั้งใบ เครื่องดีดสี่ และเครื่องตี
เป่า”

คาถา ๒๒๗-๒๒๘

คำว่า เกกยา มีศัพท์เดิมมาจาก เกกาย โดยเปลี่ยน เกกาย เป็น
เกกยา ด้วยอำนาจของฉันท์ โดยอักษรสัทกันตินัย คือ นัยย้ายอักษร
กล่าวคือ ย้าย อา และ อ ใน กาย ดังคำว่า อิจฺฉยา ที่เปลี่ยนไปเป็น
อิจฺฉยา โดยย้าย อา และ อ ใน ฉาย

ในวรรณกรรมบาลีกล่าวถึงเสียงของสัตว์ต่างกัน เช่น เสียง
ของนกทั่วไป ใช้เป็น สหฺท หรือ รว ตามปกติ ส่วนนกยูงใช้เป็น เกกา
แมลงภู่ใช้เป็น นินฺนาท ช้างใช้เป็น โกณฺจนาท สัตว์ร้ายใช้เป็น วิชฺฌกิต
ม้าใช้เป็น เหลสา ดังคัมภีร์อธิบายปทัทีปิกากล่าวว่า

โถมํ จ ปสฺสาถ

เกกา นาโท สีฆณฺฑินํ

คชานํ โกณฺจนาโทถ

มตา เหลสา หยทฺฐนํ.^{๕๓}

“การสรรเสริญ ๒ ศัพท์ = โถมน, ปสฺสา

เสียงร้องของนกยูง คือ เกกา

เสียงร้องของช้าง คือ โกณฺจนาท

พืงทราบ เหลสา ศัพท์ในเสียงร้องของม้า”

คาถา ๒๒๙

สวนนันทวันอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในสมัยพุทธกาลนั้น
 วัดเวฬุวันได้รับการเปรียบว่างามดั่งสวนนันทวันครั้งหนึ่งพระเจ้าพิมพิ-
 สารทรงประสงค์จะให้พระนางเขมาเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แต่
 พระนางสดับมาว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องไตรลักษณ์ จึง
 ไม่ประสงค์จะเข้าเฝ้าฟังธรรม พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงออกอุบายให้
 กวีในราชสำนักประพันธ์คาถาที่เปรียบวัดเวฬุวันว่างามดั่งสวนนันทวัน
 พระนางได้สดับคาถานั้นแล้วจึงเสด็จไปชม ในเวลานั้นได้เข้าเฝ้า
 พระพุทธองค์แล้วฟังธรรมจนบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน เมื่อ
 ออกบวชแล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในกาลต่อมา คาถาเหล่านั้น
 พบในคัมภีร์อปทาน^{๕๔} ว่า

รมม เวฬุวัน เยน

น ทิฏ्ฐัง สุขตาลัย

น เตน นนฺทนํ ทิฏ्ฐัง

อิติ มณฺญามเส มยํ.

“พวกเราสำคัญว่า วัดเวฬุวันอันน่ารื่นรมย์เป็นที่
 ประทับแห่งพระสุคต ผู้ใดยังมีได้เห็นก็จัดว่าผู้นั้นยังไม่
 เห็นสวนนันทวัน”

เยน เวฬุวันํ ทิฏ्ฐัง

นรนนฺทนนฺทนํ

สุทิจฺฉํ นนฺทนํ เตน

อมรินฺทสฺสนนฺทนํ

“วัดเวฬุวันเป็นดั่งสวนนันทวันอันเป็นที่เพลิดเพลิน
 ยินดีของนรชน ผู้ใดได้เห็นแล้ว นับว่าผู้นั้นเห็นสวน
 นันทวันอันเป็นที่เพลิดเพลินยิ่งของท้าวอมรินทร์”

วิหาย นนุหน้ เทวา โอตริตฺวา มหิตลัม
 รมมํ เวพฺพนํ ทิสฺวา น ตปฺปนฺติ สุวิมฺหิตา.

“ทวยเทพออกจากสวณันันทวันแล้วลงมาสู่ปฐพี เห็น
 วัดเวฬุวันอันน่ารื่นรมย์แล้วก็อัศจรรย์ใจเพลินชมมิได้เบื่อ”

ราชปุมฺเณน นิพฺพตฺตํ พุทฺธปุมฺเณน ภูสิตํ
 โก วตฺตา ตสฺส นิสฺเสสํ วนสฺส คุณสมฺมจยํ.

“วัดเวฬุวันบังเกิดแล้วด้วยบุญของพระราชา เสริม
 ประดับด้วยบุญของพระพุทธเจ้า ใครเล่าจะกล่าวถึงคุณ
 นานัปการทั้งมวลของวัดเวฬุวันนั้นได้”

คาถา ๒๓๓

โดยทั่วไปในการประกอบด้วย ปุช ธาตุ (ปุชายํ = บุษา) หรือ
 ธาตุอื่นที่มีความหมายว่า บุษา เช่น ยช, หุ เป็นต้น บุคคลที่รับการ
 บุษาดึงใช้เป็นกรรมที่ลงทุติยาวิภัติส่วนเครื่องบุษาดึงใช้เป็นกรรม
 โดยลงตติยาวิภัติตามปกติ หรือลงฉนฺธุวิภัติในอรรถกรณด้วย
 สูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๓๐๘) ว่า ฉนฺธุ จ (ลงฉนฺธุวิภัติใน
 อรรถของตติยาวิภัติและสัตตมีวิภัติ ในบางแห่ง) ดังอุทาหรณ์ว่า

- ปุปฺผสฺส พุทฺธํ ยชติ (ย้อมบุษาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้)
- ปุปฺผเณน พุทฺธํ ยชติ (ย้อมบุษาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้)
- สมตสฺส อคฺคิ ชุโหติ (ย้อมบุษาไฟด้วยเนยใส)

- ชมเตน อคฺคิ ชุโหติ (ย่อมบูชาไฟด้วยเนยใส)

ในพระบาลีมีอุทาหรณ์ที่ชัดเจนของเรื่องนี้ว่า

เทวดา เทวณณฺา จ ปสนฺนา ตุมฺหํมานสา

ปญฺจวณฺณิกปฺปเผหิ ปุชฺชนฺติ นราสภ.^{๕๕}

“เหล่าเทพและเทพกัญญามีใจเลื่อมใสยินดี ย่อมบูชา

พระนราสภด้วยบุปผชาติ ๕ สี”

แม้ในคัมภีร์นี้ก็ประกอบใช้วิภัตติตามที่กล่าวไว้ข้างต้นเป็นส่วนใหญ่ แต่ในบางแห่งก็ประกอบใช้เครื่องบูชาเป็นกรรม และบุคคลผู้รับการบูชาใช้เป็นสัมปทานเหมือนในคานานี้ แต่บทกรรมดังกล่าวควรแปลเป็นกรณะ เพราะเป็นอุปกรณในการบูชา โดยลงทุตยาวิภัตติในอรรถกรณด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๓๐๗) ว่า ตติยาสตฺตมฺเณจ (ลงทุตยาวิภัตติในอรรถของตติยาวิภัตติและสัตตมวิภัตติในบางแห่ง)ส่วนบุคคลผู้รับการบูชาอาจใช้เป็นสัมปทานได้ เพราะเป็นผู้รับการบูชา จะเห็นได้ว่า บทที่สัมพันธ์กับกิริยา ‘นอบน้อม’ อาจใช้เป็นกรรมก็ได้ เช่น พุทฺธํ นมามิ (ขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า) หรือใช้เป็นสัมปทานก็ได้ในที่ประกอบด้วย นโม ศัพท์ เช่น นโม พุทฺธสฺส (ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า) มีตัวอย่างในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท (ภาค ๘ หน้า ๕๙) ว่า

น หิ มยํ มาลาคนฺหาทีหิ ปุชฺชํ กโรฺหฺตา มม ปุชฺชํ กโรฺหฺติ นาม.

“เพราะผู้กระทำการบูชาแก่เราด้วยพวงดอกไม้และของหอม เป็นต้น ไม่ชื่อว่ากระทำการบูชาแก่เรา”

คำว่า มยฺหํ, มม (แก่เรา) สัมพันธ์เป็นสัมปทานใน ปุชฺช ดังนั้น บุคคลผู้รับการบูชาจึงอาจใช้เป็นสัมปทานได้

คาถา ๒๓๔-๒๓๕

คำว่า ปุชฺชยามหํ ตัตถปเป็น ปุชฺชยามิ + อหํ ฌบฺบพมา ฌบฺบ มหาจุพฯ และฌบฺบวิทฺยานิพนธ์ของคุณฺวลลีย์ ภิงคารวณฺเฑน พบรูปว่า ปุชฺชยามหํ เหมือนกันหมด ตามหลักภาษาทั่วไป บทอาขยาตที่ลงท้าย ด้วย มิ วิภัตติ เมื่อเชื่อมสนธิกับ อหํ บทหลัง มีวิธีประกอบรูปศัพท์ ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลบสระ อิ ใน มิ มีรูปสำเร็จว่า วณฺฑามหํ, ปุชฺชยามหํ เป็นต้น
๒. แปลงสระ อิ ใน มิ เป็น ยุ มีรูปสำเร็จว่า วณฺฑามยฺหํ, ปุชฺชามยฺหํ เป็นต้น

รูปอย่างแรกเป็นรูปบาลีแท้ที่พบในพระไตรปิฎก เช่นคำว่า จจุณฺณมหํ (ดิฉันจะไป) ในคัมภีร์อุปทาน^{๕๖}, คำว่า อภิชาณามหํ (ข้า-พระองค์จำได้อยู่) ในสิลกขณฉวรรค^{๕๗}, คำว่า ชานามหํ (ข้าพระองค์ จำได้อยู่) ในสังยุตตนิกาย สฬายตนฉวรรค^{๕๘} และคำว่า วณฺฑามหํ (ข้าพระองค์ขอนมัสการ) ในคัมภีร์วิมานวัตถุ^{๕๙}

รูปอย่างหลังเป็นรูปที่คล้ายตามรูปสันสกฤต เพราะสันสกฤต ให้แปลงสระ อิ เป็น ยุ แน่นนอน แม้จะไม่พบในพระไตรปิฎกก็มีใช้ใน วรรณกรรมบาลี เช่น โสหาหรณฺเมเตสํ ลกฺขณํ กถามยฺหํ (ข้าพเจ้า

ขอกล่าวถึงสูตรพร้อมทั้งอุทาหรณ์แห่งข้อบกพร่องเหล่านั้น) ใน คัมภีร์สุโฆธาลังการ (คาถา ๑๗) ดังนี้เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกฉบับไทยพบรูปว่า ชานามหิ, วนุทามหิ หรือปุชามหิ บ้าง รูปดังกล่าวไม่สอดคล้องกับฉบับฉันทะ-สังคายนา และฉบับสิงหลที่มีรูปว่า ชานามหิ, วนุทามหิ, ปุชามหิ นอกจากนั้น แม้คัมภีร์มังคลัตถทีปนี (ปณามคาถา หน้า ๑) จะกล่าวถึงรูปว่า วนุทามหิ ก็น่าจะเกิดจากการคัดลอกผิดพลาดของผู้จารอักขระในสมัยก่อน

คาถา ๒๔๑

พุทธญาณ ๑๔^{๖๐} คือ

๑-๔. ญาณในอริยสัจ ๔ คือ

- ญาณในทุกขสัจ
- ญาณในสมุทยสัจ
- ญาณในนิโรธสัจ
- ญาณในมรรคสัจ

๕-๘. ปฏิสัมภิตาญาณ ๔ คือ

- อรรถปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ
- ธรรมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม
- นิรุตติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในภาษาบาลีโดย

เข้าใจความหมายตามรากศัพท์อย่างชัดเจน

- ปฏิภาณปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

๙-๑๔. อสารถณญาณ ๖ (กล่าวไว้ในคาถาถัดไป)

อาเวณิกคุณ (พุทธธรรม) ๑๘^{๖๑} คือ

๑. พระญาณในส่วนอดีตของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้

๒. พระญาณในส่วนอนาคตของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้

๓. พระญาณในส่วนปัจจุบันของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้

๔. กายกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๓ อย่างนี้ มีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ

๕. วชิกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง มีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ

๖. มโนกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง มีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ

๗. พระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๖ อย่างนี้ ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งฉันทะ

๘. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งพระธรรมเทศนา

๙. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งวิริยะ

๑๐. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งสมาธิ

๑๑. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งปัญญา

๑๒. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งความหลุดพ้น

๑๓. พระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้ง ทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๑๒
 อย่างนี้ ปราศจากการเล่นสนุก

๑๔. ปราศจากความผลุนผลัน

๑๕. ปราศจากการไม่รู้ด้วยพระญาณ

๑๖. ปราศจากการรีบเร่ง

๑๗. ปราศจากจิตที่ไม่ชวนชวาย

๑๘. ปราศจากความวางเฉยโดยไม่รู้จริง

ทศพลญาณ ^{๖๒} ๑๐ คือ

๑. ฐานาฐานญาณ ญาณหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ รู้เหตุและ
 เรื่องที่มีไช้เหตุอันเหมาะสม

๒. กรรมวิปากญาณ ญาณหยั่งรู้ผลกระทบ

๓. สัพพัตถคามินีปฏิบัติทาญาณ ญาณหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไป
 สู่ภพทั้งปวง

๔. นานาธาตุญาณ ญาณหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วย
 ธาตุต่างๆ เป็นเอนก

๕. นานาวิมุติญาณ ญาณหยั่งรู้อริยาสัยของเหล่าสัตว์ที่เป็นไปต่างกัน

๖. อินทริยปโรปริยัตตญาณ ญาณหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริย์ของเหล่าสัตว์

๗. ฌานาภิสังกิลเลสาทิญาณ ญาณหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว การออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ

๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณหยั่งรู้อันทำให้ระลึกชาติก่อน

๙. จตุปปาตญาณ ญาณหยั่งรู้จติและปฏิสนธิของเหล่าสัตว์อันเป็นไปตามกรรม

๑๐. อาสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะ

เวสารัชชญาณ ^{๖๓} ๔ คือ

๑. ปัญญาอาจหาญในธรรมที่ทำอันตราย

๒. ปัญญาอาจหาญในธรรมที่นำออกจากทุกข์

๓. ปัญญาอาจหาญในความเป็นพระพุทธเจ้า

๔. ปัญญาอาจหาญในความสิ้นอาสวะ

คาถา ๒๔๒-๒๔๓

อสาธารณญาณ คือ ญาณที่เกิดแก่พระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ทั่วไป
แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวก มี ๖ อย่างคือ

๑. มหากุณาสมาปัตติญาณ ญาณที่ถึงพร้อมด้วยพระมหากุณา
๒. ยมกปาฏิหาริยญาณ ญาณรู้เห็นยมกปาฏิหาริย์
๓. อาสยานุสยญาณ ญาณรู้เห็นความคุ่นเคยของจิตและ
อนุสัยกิเลส
๔. อินทริยปโรปริยัตตญาณ ญาณรู้เห็นความยิ่งและหย่อน
ของอินทริย์
๕. สัพพัญญุตญาณ ญาณรู้เห็นเบญจธรรมทั้งปวง
๖. อนาวรณญาณ ญาณที่ปราศจากเครื่องขัดขวางในการรู้
เห็นธรรมทั้งปวง

อสาธารณญาณ ๖ นี้พบในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคและอรรถกถา
ของอังคุตตรนิกาย แต่ลำดับในคัมภีร์ต่างกับข้อความที่นำมาอ้างอิง
ไว้เป็นหลักฐานเนื่องด้วยเป็นคาถาประพันธ์ที่ต้องแต่งให้ต้องคณะฉันท

คาถา ๒๔๘

ฉบับบาลีทุกฉบับมีรูปในบาทที่ ๒ ว่า ชยมหาโพธิรุกขโต ซึ่งมี
พยางค์เกินมา ในที่นี้จึงใช้เป็น ชยมหา โพธิรุกขโต ตามคัมภีร์นิสสัย
ที่ครบ ๘ พยางค์

คาถา ๒๖๘

ในพระสูตรและอรรถกถา^{๖๕} เอ่ยถึงชื่อว่า เมตเตยฺย ไทยใช้เป็น อริยมตไตร ซึ่งมาจากคำสันสกฤตว่า อรฺยไมเตรย ส่วนบาลีมีรูปว่า อริยมตเตยฺย ที่จริงแล้วในวรรณกรรมสันสกฤตมีมหาวัทสุเป็นต้น พบชื่อว่า ไมเตรย (Maitreya), ไมตฺรีย (Maitriya), ไมตฺรีย (Maitriya) ในวรรณกรรมสันสกฤตบางฉบับก็ใช้เป็น อารฺยไมเตรย (Āryamaitreya)

คำว่า อารฺย (ประเสริฐ) มักประกอบหน้าคำเพื่อแสดงความสูงส่งควรบูชา บาลีมีรูปว่า อริย ตามหลักภาษาศาสตร์ที่เรียกว่า การใส่อักษร หรือ ปกขิตต (Epenthesis) คือ การเพิ่มสระหรือพยัญชนะตัวใดตัวหนึ่งกลางพยัญชนะสังโยคเพื่อให้ออกเสียงได้ง่าย ตัวอย่างที่เพิ่มสระ อิ กลาง รฺย เช่น

- อารฺย = อริย
- อาจารฺย = อาจริย
- วีรฺย = วีริย
- ภารฺยา = ภารียา
- อาศฺยจฺรฺย = อจฺฉริย

ชื่อจริงของพระพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้เป็นองค์ที่ ๕ ในภัทรกัปนี้ คือ อชิตะ ดังกล่าวไว้ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ (คาถา ๔๓) ส่วนชื่อเมตเตยฺยะ เป็นชื่อสกุล ดังจะเห็นได้ว่า ในคัมภีร์อรรถกถาของสุตตนิบาต (เล่ม ๒

หน้า ๓๗๒) กล่าวถึงชื่อสกุลว่า เมตเตยยะ ของมาณพดิสสเมตเตยยะที่มีชื่อจริงว่า ดิสสะ และมีชื่อสกุลว่า เมตเตยยะ แม้ในคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ก็กล่าวว่า พระองค์มีชื่อจริงในขณะยังไม่ออกผนวชว่า อชิตะ ต่อมาเมื่อออกผนวชตรัสรู้ธรรมแล้วจึงปรากฏชื่อสกุลว่า เมตเตยยะ เหมือนพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันที่มีชื่อจริงว่า สิทธัตถะ ต่อมาเมื่อออกผนวชตรัสรู้ธรรมแล้วจึงปรากฏชื่อสกุลว่า โคตมะ ดังข้อความว่า

ตตฺถ อชิตฺโต นาม นาเมนติ นาเมน อชิตฺโต นาม. อิํ คิหิกালে นามํ. เมตฺเตยฺโยติ พุทฺธภูตกาเล นามํ. ยถา อมฺหากํ ภควา คิหิกালে สิทธตฺโต นาม. พุทฺธภูตกาเล โคตโม นาม อโหสิ. เอวํ โสปิ คิหิกালে โปริสตตฺตฺโต อชิตฺโต นาม หุตฺวา สพุทฺธณฺณภูตกาเล เมตฺเตยฺโย นาม ภวิสสตีติ อตฺถโก.

“ในเรื่องนั้น บาทคาถาว่า อชิตโต นาม นาเมน แปลว่า โดยชื่อมีพระนามว่า อชิตะ ชื่อว่าอชิตะนี้เป็นชื่อในกาลเป็นคฤหัสถ์

คำว่า เมตเตยโย เป็นชื่อในกาลเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว

พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายมีพระนามว่า สิทธัตถะ ในกาลเป็นคฤหัสถ์ มีพระนามว่า โคตมะ ในกาลเป็นพระพุทธเจ้า ฉนฺได แม้พระอริยมะตฺไทรนั้นก็มีพระนามว่า อชิตะ ในกาลเป็นคฤหัสถ์ จักมีพระนามว่า เมตไทรย ในกาลเป็นพระสัมพันธฺญ ฉนฺนํ”

ความหมายของคำว่า เมตเตยฺย ไม่พบคำอธิบายในวรรณกรรม
บาลีใดๆ บัณฑิตชาวพม่าแปลคำนี้ไว้ ๒ อย่าง คือ

๑. ผู้เฝ้าด้วยมิตร = มิตุเตน อายตฺโต เมตเตยฺโย
(มิตุต ศัพท์ + เณยฺย ปัจจัยใน อายตฺต ตัทธิต)
๒. ผู้เป็นเหมือนมิตร[แม่ในศัตรู] = มิตุโต วีย เมตเตยฺโย
(มิตุต ศัพท์ + เณยฺย ปัจจัยในอุปมาตัทธิต)

โดยเหตุที่คำนี้เป็นชื่อสกุลที่เรียกกันต่อๆ มา ดังนั้น จึงอาจ
เป็นบทนามที่เป็นรูปหี คือ ชื่อที่ชาวโลกกล่าวขึ้นโดยไม่มีความหมาย
ตามรากศัพท์ ดังคำว่า โคตมะ ที่เป็นรูปหีศัพท์ หรือมาจาก โค ศัพท์
+ ตม ศัพท์ โดย ตม ศัพท์แปลว่า “น่านมที่ไหลออก” คำว่า โคตม
มีรูปวิเคราะห์เป็นฉฐวิพหูพหิสมาสว่า โคภิ ตโม ยสฺสาติ โคตโม (ผู้
มีน่านมที่ไหลออกจากหัว, เจ้าของหัว) ตามที่อธิบายไว้ในคาถา ๔๕

อนึ่ง คำว่า เมตเตยฺย อาจมาจาก มิตุตา + เณยฺย ปัจจัยใน
อปัจจตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า มิตุตตาย ปตุโต เมตเตยฺโย (บุตรของ
นางมิตตา) ดังอุทาหรณ์ว่า

- กตติกาย ปตุโต กตติเกยฺโย (บุตรของนางกตติกา)
- วินตตาย อปฺจํ เวนเตยฺโย (บุตรของนางวินตา)
- โรหิณียา ปตุโต โรหิเณยฺโย (บุตรของนางโรหิณี)
- คงคาย อปฺจํ คงเคยฺโย (บุตรของแม่น้าคงคา)
- ภคินียา ปตุโต ภาคิเณยฺโย (บุตรของพี่สาวหรือน้องสาว)

- นทียา ปุตุโต นาเทโย (บุตรของนางนที)

จะเห็นได้ว่าคนอินเดียสมัยก่อนนิยมใช้ชื่อของบิดาหรือมารดาต้นตระกูลมาเป็นชื่อสกุล เช่นคำว่า โมคคัลลาน อาจใช้ชื่อบิดาเป็นหลักในการตั้งชื่อว่า โมคคัลลสฺส ปุตุโต โมคคัลลาโน (บุตรของโมคคัลลส) หรืออาจใช้ชื่อมารดาเป็นหลักในการตั้งชื่อว่า โมคคัลลียา ปุตุโต โมคคัลลาโน (บุตรของนางโมคคัลลี)

วรรณกรรมบาลีที่แต่งในพม่าบางฉบับกล่าวถึงคำว่า อริเมตเตยฺย แปลว่า “ผู้เฝ้าดูแลแก่มิตรและศัตรู” โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า

- อรโย จ มิตฺตา จ อริมิตฺตา (อสมาหารวันทสมาส)
- อริมิตฺตานํ หิตา อริเมตเตยฺยา
(อริมิตฺต ศัพท์ + เณยฺย ปัจจัยใน หิต ตัทธิต)

คาถา ๒๗๑

การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ พบในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา^{๒๗} คือ

๑. การบริจาคอวัยวะ (องคฺบริจาค)
๒. การบริจาคดวงตา (นยนบริจาค)
๓. การบริจาคทรัพย์ (ธนบริจาค)
๔. การบริจากราชสมบัติ (รชฺชบริจาค)
๕. การบริจาคบุตรภรรยา (ปุตุตทารบริจาค)

คัมภีร์อภิธานัปทปิปกากล่าวถึงการบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ โดยรวม
การบริจาดดวงตาเข้าในการบริจาคอวัยวะ เพราะดวงตาก็เป็นอวัยวะ
อย่างหนึ่ง และแยกการบริจาคบุตรภรรยาเป็นสองข้อ โดยกล่าวว่า

ปณฺจมหาปริจาคโค วุตุโต เสฏฺฐจฺจนสฺส จ
วเสน ปุตฺตทารานํ รชฺชสฺสสงฺกานเมว จ.^{๖๘}

“การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ กล่าวไว้โดยจำแนกเป็น
ทรัพย์อันประเสริฐ บุตร ภรรยา ราชสมบัติ และอวัยวะ”

ความเห็นข้างต้นยังพบในคัมภีร์ปริตตฎีกาที่แต่งในสมัยอังวะ
ราว พ.ศ. ๒๑๕๓ อีกด้วย ดังหลักฐานในคัมภีร์นั้นว่า

ปณฺจ มหาปริจาคเคติ อํคธนภริยาปุตฺตรชฺชวเสน ปณฺจ เอว
อุตุตมญฺเณน มหนฺตา, ปริจฺจชิตพพญฺเณน ปริจาคา, เต.^{๖๙}

“คำว่า ปณฺจ มหาปริจาคเค (การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕) หมายความว่า
ของ ๕ อย่าง คือ อวัยวะ ทรัพย์ ภริยา บุตร และราชสมบัติ ชื่อว่า
มหา เพราะเป็นสิ่งที่สูงสุด และชื่อว่า การบริจาค เพราะเป็นสิ่งที่
ควรสละ [เจริญพระพุทธานุคุณคือ] การบริจาคใหญ่เหล่านั้น”

ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกามีความเห็นต่างกันในเรื่องนี้หลายมติ
คือ

๑. การบริจากร่างกาย (อตุตถาวปริจาค) ใช้แทนการบริจาค
อวัยวะ พบในอรรถกถาของอังคุตตรนิกาย^{๗๐}

๒. การบริจาคร่างกาย ใช้แทนการบริจาคทรัพย์ พบในฎีกา
ของคัมภีร์มหาวรรค^{๗๑}

๓. การบริจาคชีวิต (ชีวิตบริจาค) ใช้แทนการบริจาคดวงตา
พบในอรรถกถาของพุทธวงศ์^{๗๒}

๔. ในอรรถกถาของชาดก^{๗๓} พบการบริจาค ๕ อย่าง คือ

- การบริจาคทรัพย์ (ธนบริจาค)
- การบริจาคอวัยวะ (องคบริจาค)
- การบริจาคบุตร (บุตตบริจาค)
- การบริจาคภรรยา (ภริยาบริจาค)
- การบริจาคชีวิต (ชีวิตบริจาค)

๕. ในฎีกาของสังยุตตนิกาย^{๗๔} พบการบริจาค ๕ อย่าง คือ

- การบริจาคอวัยวะ (องคบริจาค)
- การบริจาคทรัพย์ (ธนบริจาค)
- การบริจากราชสมบัติ (รชชบริจาค)
- การบริจาคบุตร (บุตตบริจาค)
- การบริจาคภรรยา (ทารบริจาค)

ในบรรดาความเห็นเหล่านี้ ความเห็นของอรรถกถาชาดกน่า
จะสมบูรณ์ที่สุด เพราะกล่าวถึงการบริจาคที่ทำได้ยากตามลำดับ คือ
ทรัพย์ อวัยวะ บุตร ภรรยา และชีวิต ที่จริงแล้วการบริจากราช-
สมบัติตามที่พบในบางคัมภีร์ได้นับเข้าในทรัพย์และการบริจาคร่างกาย

ก็คือการบริจาคชีวิตนั่นเอง ความเห็นที่กล่าวถึงการบริจาคชีวิตจึงสมบูรณ์ เพราะการบริจาคชีวิตจัดเป็นปรมัตถบารมีของท่านตามหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า

ตตถ ทานปารมี ตาว พาหิรภณฺทปริจาโค ปารมี นาม, องฺคปริจาโค อุปปารมี นาม, ชีวิตปริจาโค ปรมตฺถปารมี นามาติ.^{๗๕}

“ในเรื่องนั้น ลำดับแรกในทานบารมี การบริจาคของใช้ภายนอก ชื่อว่า บารมี การบริจาคอวัยวะ ชื่อว่า อุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ปรมัตถบารมี”

พาหิรภณฺทปริจาโค ทานปารมี นาม, องฺคปริจาโค ทานอุปปารมี นาม, ชีวิตปริจาโค ทานปรมตฺถปารมี นาม.^{๗๖}

“การบริจาคของใช้ภายนอก ชื่อว่า ทานบารมี การบริจาคอวัยวะ ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ทานปรมัตถบารมี”

ปฺตุตฺตทารณาทิอุปกรณปริจาโค ปน ทานปารมี, อตฺตโน องฺคปริจาโค ทานอุปปารมี, อตฺตโน ชีวิตปริจาโค ทานปรมตฺถปารมี.^{๗๗}

“การบริจาคบุตรภรรยาและของใช้มีทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า ทานบารมี การบริจาคอวัยวะของตน ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาคชีวิตของตน ชื่อว่า ทานปรมัตถบารมี”

ปฺตุตฺตทารณาทิอุปกรณปริจาโค ปารมีโย. อตฺตโน องฺคปริจาโค อุปปารมีโย. อตฺตโน ชีวิตปริจาโค ปรมตฺถปารมีโย.^{๗๘}

“การบริจาคุตรภรรยาและของใช้มีทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า บารมี การบริจาคอวัยวะของตน ชื่อว่า อุปบารมี การบริจาคชีวิตของตน นั้นแหละ ชื่อว่า ปรมัตถบารมี”

แม้ความเห็นเกี่ยวกับบารมีและอุปบารมีของท่านจะต่างกัน ในบางที่แต่ความเห็นเกี่ยวกับปรมัตถบารมีเป็นอย่างเดียวกัน การบริจาค ใหญ่ทั้ง ๕ จึงต้องมีการบริจาคชีวิตร่วมด้วยจึงจะสมบูรณ์

คาถา ๒๗๘

คนสมัยก่อนมีความจำเป็นเลิศ เมื่อรจนาคัมภีร์แล้วมักจะ ท่องจำคัมภีร์ที่ตนเองรจนาชั้นมาได้ ท่านผู้รจนานิยมนับจำนวน พยางค์ของคัมภีร์โดยละเอียดเป็นภาณวาร การนับคัมภีร์ที่รจนามี ก็ภาณวารนี้เป็นประเพณีอย่างหนึ่งของท่านผู้รจนาคัมภีร์ในสมัยก่อน

ภาณวาร คือ วาระที่พึงสาธยายอย่างต่อเนื่องจนถึงเวลาหยุด พักครั้งหนึ่ง มีจำนวน ๘,๐๐๐ พยางค์เทียบกับคาถาได้ ๒๕๐ บท คัมภีร์นี้มี ๒๘ ภาณวาร หมายความว่า มีพยางค์ทั้งหมด ๒๒๔,๐๐๐ พยางค์ ดังสหพันธิปรกรณ์ (ธาตุมาลา) กล่าววว่า

อฏฺฐกฺขรฯ เอกปทํ	เอกา คาถา จตุปทํ
คาถา เจกา มโต คนฺโถ	คนฺโถ พาดตุสฺสทฺขโร.
พาดตุสฺสทฺขรคนฺถานํ	ปณฺณาสํ ทฺวิสตํ ปน
ภาณวาโร มโต เอกโก	สวฏฺฐกฺขรสหสฺสโก. ^{๗๘}

“๘ พยางค์เป็น ๑ บาท, ๔ บาทเป็น ๑ คาทา และ
คาทาหนึ่งพึงทราบว่าเป็นคัมภีร์ คัมภีร์หนึ่งมี ๓๒ พยางค์

พึงทราบ ๒๕๐ คัมภีร์ที่มีคาทา ๓๒ พยางค์ว่าเป็น
หนึ่งภาณวาร ภาณวารนั้นมี ๘,๐๐๐ พยางค์”

คัมภีร์ธาวัตถสังคหนิสสัยได้ประพันธ์คาทาว่า

อฏฺฐกฺขรา เอกํ ปทํ	เอกา คาทา จตูปฺปทํ
คาทา ทฺวิสตปณฺณาสํ	ภาณวาโรติ วุจฺจติ. ^{๘๐}

“๘ พยางค์เป็น ๑ บาท, ๔ บาทเป็น ๑ คาทา, คาทา
๒๕๐ บทได้ชื่อว่า ภาณวาร”

จบ คำอธิบายชินาลังการ

อานาปานสฺสตี ยสฺส

ปริปัญฺณา สุภาวิตา

อนุปฺพฬํ ปริจิตา

ยถา พุทฺเธน เทสิตา

โสมนํ โลกํ ปภาเสติ

อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิตมา.

ขุ. เถร. ๒๖.๕๔๘.๓๕๐

ผู้ใดเจริญสติในลมหายใจเข้าออกอย่างบริบูรณ์
สั่งสมไว้ตามลำดับดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ เขา
ย่อมยังโลกนี้ให้สว่างไสว เพียดังพระจันทร์พ้นจาก
กลีบเมฆ

เชิงอรรถคัมภีร์ชินาลังการ

๑. อนุฎี. ๑.๑๑๐
๒. อง. อนุฎิก. ๒๓.๒๙.๑๘๔-๖
๓. ชินาลังการฎีกา. คำอธิบายคาถา ๖
๔. อภิธานปฎิปปิกาฎีกา. คำอธิบายคาถา ๗๘๒
๕. ดู อภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๕ ข้อ ๔๙
๖. วจนตฺถโชติกา. คำอธิบายคาถา ๑๐, อนุโทยสารตฺถมณฺญูสา.
คำอธิบายคาถา ๙
๗. สุตตนิทฺเทส. คำอธิบายสูตร ๓๙๒
๘. วชิรสารตฺถสงฺคห. คาถา ๑๐๖
๙. วชิรสารตฺถสงฺคหฎีกา. คำอธิบายคาถา ๑๐๖
๑๐. สทฺทพินฺทุ. คาถา ๒
๑๑. อนุโทยสารตฺถมณฺญูสา. คำอธิบายคาถา ๙
๑๒. วชิรสารตฺถสงฺคห. คาถา ๑๑๑
๑๓. ขุ. จริยา. ๓๓.๑๒๔.๕๙๖
๑๔. สุตตมาลา สูตร ๑๒๗๗
๑๕. ศพฺพสฺสโตมมหานิธิ. หน้า ๒๒
๑๖. ศพฺพสฺสโตมมหานิธิ. หน้า ๒๕๕
๑๗. อภิธานปฎิปปิกา. คาถา ๒๓๐-๑
๑๘. อภิธานปฎิปปิกาฎีกา. คำอธิบายคาถา ๔
๑๙. ศัพฺพสฺสโตมมหานิธิ. หน้า ๑๖๐

๒๐. ศัพทส์โตมมหานิธิ. หน้า ๑๖๒
๒๑. ศัพทกัลปทรมะ. เล่ม ๑ หน้า ๓๕๕
๒๒. ศัพทกัลปทรมะ. เล่ม ๑ หน้า ๓๗๑
๒๓. วาจัสปัตตยะ. เล่ม ๔ หน้า ๒๖๙๖
๒๔. วาจัสปัตตยะ. เล่ม ๔ หน้า ๒๗๓๕
๒๕. นิรุติที่ปนี. สูตร ๗๘๔
๒๖. ศัพทส์โตมมหานิธิ. หน้า ๑๑๓
๒๗. ศัพทส์โตมมหานิธิ. หน้า ๑๒๐
๒๘. อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๙๕
๒๙. อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๑๐๐๔
๓๐. อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๑๑-๑๒
๓๑. สหุสสารตฺถชาลินี. คาทา ๔๔
๓๒. อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๙๑
๓๓. นีติ. ปท. หน้า ๗๐
๓๔. พาลาวตาร. หน้า ๑๐๗
๓๕. กัจจายนสฺสุตตตฺถะ. หน้า ๑๓๒
๓๖. สี. นวฎี. ๑.๙๕
๓๗. อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๔๖๕, อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๔๖๕
๓๘. ขุ. เถร. ๒๖.๖๔.๒๗๔
๓๙. อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๙๔๒
๔๐. พาลาวตาร. หน้า ๕๐
๔๑. ที. ฎี. ๒.๑๙๔

๔๒. อัง. อ. ๒.๒๓๔, มหานิ. อ. หน้า ๓๘๖

๔๓. อัง. ตีกิ. ๒๐.๘๑.๒๒๐

๔๔. อัง. อ. ๒.๒๓๔

๔๕. ที. อ. ๓.๘๕-๖, ม.อ. ๔.๗๙, อัง. อ. ๑.๔๐๘, อภิ. อ. ๒.๔๖๐,
 วิสุทธิ. ๒.๔๙, ปฏิส. อ. ๑.๓๗๙, อัง. ฎี.๒๔๒๑, อัง. ฎี. ๓.๒๒๙-
 ๓๐

๔๖. วิสุทธิ. ๑.๒๓๐-๓๑, วิ. อ. ๑.๑๑๗

๔๗. นิรุติที่ปนี. สุตร ๓๓

๔๘. ดูเทียบสุโพธาลังการ คาถา ๔๓-๔

๔๙. นุยาส. คำอธิบายสูตร ๓๑๔

๕๐. อมรโกษ. กัณฑ์ ๑ วรรค ๑ คาถา ๕๐

๕๑. อภิ. อ. ๑.๓๕๗

๕๒. อภิธานปทีปิกา. คาถา ๑๓๙

๕๓. อภิธานปทีปิกา. คาถา ๑๑๙

๕๔. ชุ. อป. ๓๓.๓๒๙-๓๒.๓๓๓-๓๔

๕๕. ชุ. อป. ๓๓.๒๕.๔๔๑

๕๖. ชุ. อป. ๓๓.๑๖๖.๓๑๗

๕๗. ที. สี. ๙.๑๖๔.๕๑

๕๘. ส. สฬา. ๑๘.๓๖๕.๓๐๘

๕๙. ชุ. วิมาน. ๒๖.๑๔๙.๒๓

๖๐. ชุ. ปฏี. ๓๑.๑๒๑.๑๓๗

๖๑. มุขฎี. ๒.๒

๖๒. ม. มู. ๑๒.๑๔๘.๑๐๗

๖๓. ม. มู. ๑๒.๑๕๐.๑๑๑

๖๔. ชู. ปฏี. ๓๑.๑๒๑.๑๓๗, ๖๖. ๖. ๓.๒๗๐

๖๕. ที. ปา. ๑๒.๑๐๗.๖๕, วิสุทฺธิ. ๑.๖๙, วิสุทฺธิ. ๒.๗๓

๖๖. อนาคตวงศ์. ๖. หน้า ๑๔๕

๖๗. ที. ๖. ๑.๕๙, ม. ๖. ๑.๕๐, ๖๖. ๖. ๑.๙๔, มหานิ. ๖. หน้า ๑๗๔,
ม. ฎี. ๑.๑๒๔

๖๘. อภิธานปุทีปิกา. คาถา ๔๒๑

๖๙. ปริตฺตฎีกา. หน้า ๓๓

๗๐. อิติวุตฺต. ๖. หน้า ๘

๗๑. ส. ฎี. ๒.๒๓

๗๒. พุทฺธว. ๖. หน้า ๒๒

๗๓. ชา. ๖. ๑๐.๓๙๖)

๗๔. ส. ฎี. ๑.๓๗

๗๕. พุทฺธว. ๖. หน้า ๙๗

๗๖. ชา. ๖. ๑.๔๐

๗๗. ที. ฎี. ๑.๑๑๓

๗๘. ๖๖. ฎี. ๑.๒๗๐

๗๙. นีติ. ธาตุ. หน้า ๘๒

๘๐. ธาตวັถถสังคหนิสสัย. คำอธิบายคาถา ๒๖๕

นิคมน์

๑. เขฟางคนคเร รมเม ท่ามะโติ สมณญิตะ
อาราเม นิวสนตส มหาเถรสส อิมโต.
๒. สสตุติ'มนุคมมคค- มหาปณฺทิตลณฺโณ
ปาเยสิ โย สสิสสานํ ฉาณขีร'มนคฺขิยํ.
๓. คนฺธสาราภิวํเสน ธมฺมนุเตวาสิภิกฺขุณา
หิตจิตฺเตนํ หํ สตุถํ กตํ ยาติ สมตฺตตํ.

๔. สีลาภิธมฺมสุวิสุทฺธคุโณชมธารี
โปราณิกา สกปรตฺถหิตาภิรามา
เถราสภา ปวรสาสน'มานยีสํ
ยาวชฺชกาล'มนุรฺกขิย ทิตฺติการา.

๕. เอวมฺปิ สยามวิชิตะ ชินสาสนสฺส
วฺพุทฺธิ วิฐุฬฺหิ'มภิลาสมนํ ยตตฺโต
สิสฺสทฺวิชาน'มิง นิสฺสยรฺกฺขตฺตฺโย
อาเจรเกสริ มุนินฺทวจาภิกฺกโต.

๖. คนฺธาสารยติณา อุปการกณฺญ-
สิสฺสเสน ตสฺส มติขีรฺสฺสพายินา เว
สนฺตาวโพธกวิมานสหาสนาย
พฺยาชยา กตา มุตฺติทา สวโจปณฺฑิตา.

คนฺธสาราภิวํโส

คำลงท้าย

๑-๓. พระมหาเถระผู้ทรงปัญญา พำนักอยู่ ณ วัดท่ามะโอ นครลำปางที่น่ารื่นรมย์ ดำรงสมณศักดิ์ว่า อัครมหาบัณฑิต โดยอาศัยความสามารถของท่าน ยังศิษย์ให้เต็มใจนับท่านคือปรีชาอันทรงค่า พระคันธสาราภิงค์ศิษย์ของท่านแต่งคัมภีร์แปลนี้ด้วยจิตเกื้อกูล บรรลุความสำเร็จ

๔. พระเถระผู้ประเสริฐในปางก่อนผู้ทรงคุณธรรมอันบริสุทธิ์ดี มีศีลธรรมเป็นต้น ผู้รื่นรมย์ในประโยชน์เกื้อกูลของตนและผู้อื่น ได้สืบทอดบรรพพระพุทธศาสนา กระทำการรักษาเผยแพร่วรรพจนานี้ถึงปัจจุบัน ฉันทใด

๕. แม้อาจารย์ผู้ประเสริฐที่สำรวจมตนแล้วก็มีใจหวังความเจริญรุ่งเรืองแห่งศาสนาของพระชินเจ้าในสยามประเทศ ฉันทนั้น ท่านประจักษ์ต้นไม้อายุของมวลสกุณา คือศิษย์ในพระศาสนา นี้ เป็นผู้ผลิตเพลินยิ่งในพระตำรัสของพระจอมมุนี

๖. พระคันธสาราภิงค์ศิษย์ของท่าน ผู้เต็มใจนับท่านคือปัญญาด้วยดี รู้อุปการคุณของท่านแล้ว แต่งคัมภีร์แปลอันประเทืองปัญญาไพเราะโดยภาษาของตนเพื่อความรู้ของสัตบุรุษและเพื่อยังจิตของกวีให้ชื่นชม

พระคันธสาราภิงค์

บรรณานุกรม

- กัจจายนะ, พระ. กัจจายนนพยาकरणะ. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๓๐.
- คันธสารากวีวงศ์, พระ. ปทรูปสิทธิมัญชรี. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๗.
- _____. วุตโตหยมัญชรี. นครปฐม: วิทยาเขตบาลีศึกษา-
พุทธโฆส, ๒๕๔๕.
- _____. สุโพธาลังการมัญชรี. นครปฐม: วิทยาเขตบาลีศึกษา-
พุทธโฆส, ๒๕๔๖.
- _____. อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี. ลำปาง: วัด
ท่ามะโอ, ๒๕๕๒.
- จตุรงค์พล, มหาอำมาตย์. อภิธาน์ปทีปิกาฎีกา. ย่างกุ้ง: กระทรวง
มหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๘.
- จาสะวา, กษัตริย์. “สัททพินทุ” ใน สัททาแง ๑๕ ส่องปาฐะ. ย่างกุ้ง:
โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฎกัต, ๒๕๐๗.
- ญาณกิตติ, พระ. พาลาวดาร. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๑.
- ญาณธชะ, พระ. นิรุตติทีปนี. ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการ
ศาสนา, ๒๕๑๓.
- ญาณินทะ, พระ. ฉันทสารถถมัญชสา. ม.ป.ท. ม.ป.ป.
- ดารานาถะ. ศัพทสโตมมทานิธิ. พาราณสี: โรงพิมพ์เจ้าขัมภา, ๒๕๑๑.
- _____, วาจีสปัตยะ. พาราณสี: โรงพิมพ์เจ้าขัมภา, ๒๕๐๔.

นันทมาลา, พระ. ชินาลังการนิสสัย. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ชินโนถวน,
๒๕๔๙.

พุทธปปิยะ, พระ. ปทุรูปสิทธิ. กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
คณะ ๒๕, ๒๕๔๗.

พุทธรักขิตะ, พระ. ชินาลังการฎีกา. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธัมมวดี, ๒๕๘๓.
พุทธรักขิตะ, พระ. ชินาลังการฎีกา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญาน,
๒๕๔๕.

มหาอุปติสสะและอื่นๆ. รวมตำราอริเมตเตยยพทุธวงศ์ [อนาคตวงศ์
อนาคตวงศ์อรรถกถา อนาคตวงศ์แปล และเมตเตยยพยากรณ์].
ม.ป.ท., ๒๕๔๓.

มหาวิสุทธาราม, พระ. ธาตวัตถสังคหะปาฐนียะ. มั่นดเลย์: โรงพิมพ์
ย่างกุ้งมั่นดเลย์ปิฎกัต, ม.ป.ป.

โมคคัลลาน, พระ. โมคคัลลานพยาकरणะ. ย่างกุ้ง: กระทรวง
มหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๒๕.

_____. “อภิธาน์ปปทีปิกา” ใน ปณจมูลคนถ. กรุงเทพฯ: วัด
มหาธาตุ, ๒๕๔๔.

รัตนปัญญา, พระ. วชิรสารัตถสังคหะ. กรุงเทพฯ: วัดสุทัศน์เทพ-
วราราม, ๒๕๑๒.

รังษี สุทนต์ และคณะ. คัมภีร์ชินาลังการแปล. กรุงเทพฯ: สำนัก
พิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

ราชาราชานตทเวระ. ศัพทกัลปทรมะ. นิวเดลี: โรงพิมพ์นิวจีแอน, ๒๕๓๒.

วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์. ชินาลังการ: การตรวจชำระและการศึกษา
เชิงวิเคราะห์. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ราช-
วิทยาลัย, ๒๕๒๒.

วาเสฏฐาภิงศ์ และอื่นๆ, พระ. หนังสือประมวลธรรมและพระพุท-
ธคุณ. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์หังสาวดี. ๒๕๑๐.

วิจิตตสาราภิงศ์ และอื่นๆ, พระ. บทสวดมนต์วัดติปิฎกะ. ย่างกุ้ง: วัด
ติปิฎกะ. ๒๕๓๔.

วิสุทธาจารย์, พระ. ธาตวัตตสังคหปาฐ. มณฑลเลย์: โรงพิมพ์ย่างกุ้ง-
มณฑลเลย์ปิฎกัตสาอูตไส, ม.ป.ป.

_____. จันโทมัญชรี. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

สัทธัมมโชติपालะ, พระ. สุตตนิเทศ. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ซัมพุมิตเซว
ปิฎกัต, ๒๔๗๘.

อัคคธัมมาภิงศ์, พระ. อภิธาน์ปทีปิกานิสสัย. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์
รัตนาวาที. ๒๕๑๒.

อัคควังสะ, พระ. สัททนีตีปกรณ, ๓ เล่ม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพล-
ภิกขุ, ๒๕๒๑-๒๕๒๓.

BUDDHARAKKHITA. JINĀLANKĀRA. LONDON: THE PALI
TEXT SOCIETY, ๒๕๒๔.

ประวัติและผลงาน ของพระคันธसारากวีวงศ์

ชื่อ

พระมหาสมลักษณ์ คันธสุโร (ศุภสถาพร) อายุ ๔๘ พรรษา ๒๗
วิทยฐานะ น.ธ.เอก, ป.ธ.๘, เจริญคุณะ คณวาทธรรมาจริยะ และ
สาสนธรรมาจริยะ (เทียบเท่า ป.ธ. ๙ ของประเทศไทย)

ปัจจุบันอยู่ วัดท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง
จังหวัดลำปาง

โทรศัพท์ (๐๕๔) ๒๒๘-๘๑๙

โทรสาร (๐๕๔) ๒๒๘-๘๑๙

E-mail: tamaoh24@gmail..com

หน้าที่การงาน

- ผู้ช่วยเจ้าอาวาส และอาจารย์ใหญ่ฝ่ายการศึกษาวัดท่ามะโอ
อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
- อาจารย์บรรยายพิเศษ วิชาไวยากรณ์บาลี และวิชาวิปัสสนา
ของวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม
- วิปัสสนาจารย์ในหลักสูตรอบรมวิทยาการของยุวพุทธิกสมาคม
แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์

บรรพชา

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เมื่ออายุ ๑๒ ปี ณ จิตต-

ภาวันวิทยาลัย พัทยา โดยมี สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณณสิริ) เป็นอุปัชฌาย์

อุปสมบท

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ เมื่ออายุ ๒๑ ปี ณ วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง โดยมีพระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ปริญาณ-
คุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ เป็นอุปัชฌาย์

วิทยฐานะ

พ.ศ. ๒๕๒๒	สอบได้ชั้นโสดุชนบันติ (ชั้นนักศึกษา) วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง
พ.ศ. ๒๕๒๗	เดินทางไปศึกษา ณ ประเทศเมียนมาร์ โดยพำนักอยู่ที่วัดวิสุทธิธาราม จังหวัดแปร (prome) ๗ ปี และวัดวิสุทธิธาราม จังหวัดมณฑลเย่ ๓ ปี
พ.ศ. ๒๕๒๙	สอบได้ชั้นพื้นฐาน ของรัฐบาลพม่า (เกียรติ- นิยมของภาค)
พ.ศ. ๒๕๓๐	สอบได้ชั้นนักศึกษา ของสมาคมพุทธศาสนา- นุเคราะห์ จังหวัดแปร (เกียรตินิยม)
พ.ศ. ๒๕๓๑	สอบได้ชั้นนักศึกษา ของสมาคมเอกชน- เจติยัคณะ ประเทศเมียนมาร์ (สอบได้เป็น อันดับ ๓ ของประเทศ)
พ.ศ. ๒๕๓๔	สอบได้ ธรรมาจริยะ ของสมาคมเอกชน- เจติยัคณะ ประเทศเมียนมาร์ ได้รับเกียรติ-

บัตรเป็น เจตียังคณะ คณวาทรรมาจริยะ
(เกียรตินิยมอันดับ ๒ ของประเทศ)

พ.ศ. ๒๕๓๕ สอบได้ ธรรมมาจริยะ ของรัฐบาลพม่า ได้รับ
เกียรติบัตรเป็น สาสนธชธรรมาจริยะ

พ.ศ. ๒๕๔๗ สอบได้ ป.ธ.๘ สำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัด
ลำปาง

พ.ศ. ๒๕๕๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เกียรติคุณ

- เข้มเชิดชูเกียรติวิปัสสนาจารย์ ถวายเนื่องในโอกาสฉลอง
ครบรอบ ๕๐ ปีสถาปนายุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ใน
พระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๓

- เกียรติบัตรในฐานะผู้มีผลงานดีเด่นสาขาพระพุทธศาสนา
มูลนิธิจำนงค์ ทองประเสริฐ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙

- เสาเสมอธรรมจักร ประเภทส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา
สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ.
๒๕๕๐

- ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลี-
พุทธศาสตร์ วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๐

ผลงานฝ่ายพระอภิธรรม

๑. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี (แปล)

๒. อภิธัมมาวตาร (แปลและอธิบาย)
๓. สัจจสังเขป (แปลและอธิบาย)
๔. พระอภิธรรมเป็นพระพุทธรพจน์ และประวัติคัมภีร์สหหา-
วิเสส

ผลงานฝ่ายพระสูตร

๑. เนตติปกรณ์ (แปลและอธิบาย)
๒. เนตติอรรถกถา (แปลและอธิบาย)
๓. เนตติฎีกา (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายวิปัสสนา

๑. สติปัฏฐาน ทางสายเดียว (แปลจาก SATIPATTHANA-
THE ONLY WAY)
๒. ศึกษาวิธีเจริญสติด้วยภาษาง่ายๆ
๓. การเจริญสติปัฏฐาน
๔. โพธิปักขิยธรรม
๕. วิปัสสนานัย เล่ม ๑ (แปล)
๖. วิปัสสนานัย เล่ม ๒ (แปล)
๗. อานาปานทีปนี (แปล)
๘. มหาสติปัฏฐานสูตร (แปล)
๙. ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (แปล)

ผลงานฝ่ายหลักภาษา

๑. ปทรูปสิทธิมัญชรี (เล่ม ๑)
๒. กัจจายนสารมัญชรี
๓. คันถาภรณ์มัญชรี
๔. ถามตอบคณฺฐิบทในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ
๕. พาลาวตาร (ปริวรรต)
๖. ปทสังคหะ (ปริวรรต)
๗. วฤตตรัตนนาถ (แปล)
๘. วุฑฺโฒมัญชรี
๙. สุโฆฬาลังการมัญชรี
๑๐. สังวัณณนามมัญชรี
๑๑. สังวัณณนานิยาม และสาธนะในกิตก์

ผลงานปกิณกรรม

๑. เตลภฏาหคคาถา (แปล)
๒. พระปริตรธรรม (แปล)
๓. นมัสการะ มหาปณามะ (แปล)
๔. เมตตภาวนา
๕. ทารุกขันโธปมสูตร (แปลจาก PARABLE OF THE LOG)
๖. คุณธรรมของคนดี และพรหมวิหาร ๔
๗. ปัชชมธุ (แปลและอธิบาย)
๘. ชินาลังการ (แปลและอธิบาย)

รายนามเจ้าภาพร่วมผู้บริจาคสร้างคัมภีร์

รายละเอียด รายละ ๒๐,๐๐๐ บาท

พล.ต.นรวิทย์ - คุณเสริมสุข ปัทมสถาน

รายละเอียด รายละ ๕,๐๐๐ บาท

คุณสิริเรียม ภักดีดำรงฤทธิ์
คุณจิตรวภา โชติกประคลัง
คุณวาริน แก้วพาลชน
คุณวัลภา อัครกุล
คุณเอกภพ มงขุนทอง
คุณเกษรา มัญชุศรี

รายละเอียด รายละ ๔,๐๐๐ บาท

เฮียเฮง และคณะ

รายละเอียด รายละ ๓,๐๐๐ บาท

คุณสัญญา ทัดตานนท์
คุณเมตตา เหลืองนาคทองดี
คุณศิริพร ศรีทอง
ทพญ.รัตนาวดี บุปผาเจริญสุข

รายละเอียด รายละ ๒,๕๐๐ บาท

คุณยุพิน จิระไชยเชื้อนพันธ์
คุณตรุณี โตสมภาค - คุณสมชาย เจริญสินคำ -
ด.ญ.ชมาลักษณ์ โตสมภาค

รายละเอียด รายละ ๒,๐๐๐ บาท

คุณธวัชชัย - คุณดวงใจ ตั้งสง่า
คุณสุภาภิจ - คุณสรินนา อรรถกกิจโกศล
คุณสุภาภรณ์ อังชัยสุขศิริ
คุณสุภาภรณ์ ลิ้มปัสส์ดี
คุณศรีอารี วีระประดิษฐ์ศิลป
คุณชาลี - คุณศิริพร ตั้งจิรวรรณ
คุณนรพร จงควินิต
คุณพรสุข กุลวราพร
คุณณณกานดา อรรถกกิจโกศล
คุณวีระชัย - คุณมนิรัตน์ ชูประภาวรรณ
คุณขจรศักดิ์ - คุณสุวิมล วงศ์ศักดิ์ถาวร
และครอบครัว

คุณปรารักษ์มาศ นิตยธรรม

คุณสุเมธ - ยุพรา จานประดับ และครอบครัว
คุณชวนชื่น ชีวะกานนท์

รายละเอียด รายละ ๑,๐๐๐ บาท

พญ.กฤษณา โรหิตร์ตนะ
คุณอักษรา ศิลป์สุข - คุณไพโรจน์ ปัญจวรรณนท์
คุณสถิตย์ - คุณระพีร์ สิริมาศพันธ์
คุณศิริวรรณ กฤษณะสมิต
คุณชลลัษฏา เจียรนิลกุลชัย
คุณศุทธิดา ใจตรง
คุณอรอภา ไรจนาภรณ์
คุณอรเพ็ญ พันธุ์เมธิต
คุณเมณฑาทิพย์ คุณวัฒนา
ทพญ.สายสิน พิพิธสมบัติ
คุณนิยม-คุณรัตนา-คุณกรพินธุ์ โอฬารเสถียรกุล
คุณบุญเลิศ - คุณอุษณีย์ สว่างกุล
คุณเจนณรงค์ ภูภิรมย์
คุณเศรษฐพุมิ คุณวีรวรรณ สุทธิวาทนฤพุมิ
คุณอรพรรณ สุวรรณรัตน์ และครอบครัว
คุณสายพิน ศรีผดุง และครอบครัว
คุณเสาวณิต เหลืองอรุณรุ่ง
คุณณิชาภัทร อาร์ค
คุณอภิไทร - คุณหญิงวิจิตรวรา บุณนาค
คุณเพ็ญพรรณ วิสุทธิ ณ อยู่ธยา
ร.อ.วรพจน์ - คุณดวงพร จาตกานนท์
ทพญ.ณัฐจิตรา กฤตยาภัทร
คุณเบญจวรรณ อุ้นโกล
คุณวิริยศิริ ทุมมณี
คุณเชิดศักดิ์ เสนีย์วงศ์ ณ อยู่ธยา
คุณศักดิ์ ประสาทฤทธา
คุณประชิด เพชรไทย
คุณเมี้ยวเค็ง แซ่เฮ้ง
คุณอัปสร หิรัณยศิริ
คุณสุภาภรณ์ เอื้องพูลสวัสดิ์
คุณอมรภาพร - คุณสุวัฒน์ ผลากุล

คุณสายเกษม ตรีวิศวเวทย์
คุณวรัทยา อัสสกุล
คุณรัชนิวรรณ อุทัยศรี
คุณกมลทิพย์ มาลากุล ณ อยุธยา
คุณบุญส่ง แซ่คู
คุณจิโรจน์ - คุณวิภา รุ่งทรัพย์ทวีคุณ
คุณณัฏฐา กสิกิจวรกุล
คุณฐิติพร อรรถกิจโกศล
คุณลัดดา นิลรัตน์ชัยกุล
คุณหญิงจันทร์ ธนารักษ์

รายละเอียด ๕๐๐ บาท

คุณสุภาพรรณ รัตนภรณ์
คุณสงศรี นิยมภา
คุณอนุชิตา คงสาย
คุณบุษกร สิงคาลวัฒน์
คุณลัดดา กิติวิภา
คุณพรทิพย์ โกกีฬา
คุณศรีรัตน์ สอนรักษ์
คุณโบว์ พุกกะเวส
คุณปณณภา เขียวศิริพิพัฒน์
คุณอรพิมล จินดาเวช
คุณสุพรรณา ธรรมศรี
ด.ญ.จิรเมณฑน์ สิริมาศพันธ์
คุณกาญจนา สกุลเดชไพศาล
คุณวีระวิทย์ จาตกานนท์
คุณจินดา เผื่อนพิพัฒน์
คุณบุญรักษ์ นาครัตน์
พล.อ.ท.ชิตชัย - คุณคิตคินี กาญจนะโกคิน
คุณชัชวาล อรรถกิจโกศล
คุณประไพ เทิดปฐพีวงศ์
คุณไสว - คุณวิมล โลจนะศุภฤกษ์
คุณสุธิดา โลจนะศุภฤกษ์
คุณสมชาย - คุณเนตรพร และครอบครัว

รายละเอียด ๓๐๐ บาท

คุณรัชนี วิสุทธิแพทย์
คุณพรทิพา เวชชธรรม
คุณลภัสกร ธรรมจาโร

ด.ช.พลิชฐ์ โกมลสุวรรณ
คุณทวีศักดิ์ โกมลสุวรรณ
คุณณคิน แก้วพิจิตร
คุณเมทิกา แก้วพิจิตร
คุณปัทมา แก้วพิจิตร
คุณสัญญา จันทรร
คุณนิภาพร บุรณจารุก
คุณฐิติวัสน์ ศิริโสภาสกุล
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รายละเอียด ๒๐๐ บาท

ด.ช.รัชพล ธรรมจาโร
คุณสินีนาง จิระชัยเขื่อนขันธ์
คุณอำนวย ชื่นวัฒนา
ว่าที่ ร.ต.มนตรี อิมชัย
คุณเบญจา คำแดง
คุณธัญธร กิตติสิน และครอบครัว
ด.ญ.เขมจิรา ธรรมจาโร

รายละเอียด ๑๐๐ บาท

คุณอุบล พฤษชัย และครอบครัว
คุณสุรเชษฐ์ เสนตระกูลชัย
คุณแสงดาว ปานแหลม
คุณกนกรักษ์ ไกรสมจิตร
คุณสิน เกตุสวัสดิ์
คุณชลัท เสนียวงศ์ ณ อยุธยา
คุณนิตยา นวสินจรัสกุล
คุณปิยฉัตร พัฒนจิราธิกุล
คุณปนัดดา พัฒนจิราธิกุล
คุณปริศนา สวนแพง

รายละเอียด ๕๐ บาท

ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รวมยอดบริจาคทั้งสิ้น ๑๕๗,๐๕๐ บาท
(หนึ่งแสนห้าหมื่นเจ็ดพันห้าสิบบาทถ้วน)

ค่าพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม ๑๒๐,๐๐๐ บาท

ยอดเหลือจะนำไปพิมพ์หนังสือพระปริตรธรรม
(เล่มใหญ่) ต่อไป